

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство науке,
технолошког развоја и иновација

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA
2024. LV. évf. 3. sz. ÚJ FOLYAM XXV. évf. 3. sz.

ÚJVIDÉK
2024/3

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet,
Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász,
Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti
Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä,
Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi
Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség
(hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LV-3/XXV-3

NOVI SAD
2024/3

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeş–Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LV-3/XXV-3

NOVI SAD
2024/3

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

MOLNÁR Zsuzsanna – SIPOS Mária: Az 'áll' ige a szlovák nyelv lokatív mondataiban	1–18
OSZKÓ Beatrix – SIPOS Mária – VÁRNAI Zsuzsa: A <i>fekszik</i> és <i>hever</i> kvázikopulák szerepe lokatív mondatokban	19–35
ROSENBERG Mátyás: A magyarországi romani szótárakban használt írásrendszerek variabilitása 1797 és 1935 között	36–52
ANGYAL László: Pesty Frigyes helynévtára Nógrád megyei névanyagának szocioonomasztikai-szociopragmatikai vizsgálata	53–64
MARTHY Annamária: A szakember-páciens közötti raport kialakításának technikái a terhesambulancián	65–79
HUBER Máté Imre: Szakmódszertanos oktatók meggyőződései az angol és a német nyelv többközpontúságáról (<i>Piloteredmények két magyarországi egyetemről</i>)	80–98
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: A vajdasági magyar nyelvhasználat a nyelvi és szociológiai funkciók függvényében	99–115
ANDRIĆ Edit: A verbális kommunikációval kapcsolatos magyar és szerb szóláshasonlatok	116–131
TÓTH Szilárd: A szerb palatalizáció megjósolhatóságának elméleti problémáiról	132–147

CONTENTS

MOLNÁR, Zsuzsanna – SIPOS, Mária: The verb 'stand' in the locative sentences of the Slovak language	1–18
OSZKÓ, Beatrix – SIPOS, Mária – VÁRNAI, Zsuzsa: The role of <i>fekszik</i> and <i>hever</i> quasi-copulas in locative sentences	19–35
ROSENBERG, Mátyás: Variability of spelling systems in Romani dictionaries published in Hungary between 1797 and 1935	36–52
ANGYAL, László: Socioonomastic-sociopragmatic analysis of the place-name database of Frigyes Pesty in Nógrád county	53–64
MARTHY, Annamária: The techniques of establishing rapport between healthcare professionals and patients in the maternity ambulance	65–79
HUBER, Máté Imre: Teacher trainers' beliefs about the pluricentricity of English and German (<i>Pilot results from two Hungarian universities</i>)	80–98
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Linguistic and sociological functions of the spoken, written, and communicative use of Hungarian in Vojvodina	99–115
ANDRIĆ, Edit: Similes related to verbal communication in Hungarian and Serbian	116–131
TÓTH, Szilárd: On the theoretical problems of predictability in Serbian palatalization	132–147

SADRŽAJ

Žužana MOLNAR – Marija ŠIPOŠ: Glagol <i>stajati</i> u slovačkim lokativnim rečenicama	1–18
Beatriks OSKO – Marija ŠIPOŠ – Žuža VARNAI: Uloga kvazikopula <i>fekszik</i> i <i>hever</i> u lokativnim rečenicama	19–35
Maćaš ROSENBERG: Varijabilnost pisma u Romani rečenicama u Mađarskoj 1797–1935. godine	36–52
Laslo ANĐAL: Socioonomastička i sociopragmatička analiza zbirke toponima županije Nograd Friđeša Peštija	53–64
Anamaria MARTI: Tehnike uspostavljanja komunikacije između medicinskog osoblja i pacijentkinja u ambulanti za trudnice . . .	65–79
Imre Mate HUBER: Uverenja stručnih metodičara o multicentrizmu engleskog i nemačkog jezika (<i>Rezultati pilot istraživanja na dva univerziteta u Mađarskoj</i>)	80–98
Eleonora KOVAČ RAC: Mađarski jezik u Vojvodini – lingvistički i sociološki aspekti	99–115
Edit ANDRIĆ: Poredbeni frazeologizmi sa glagolima verbalne komunikacije u mađarskom i srpskom jeziku	116–131
Silard TOT: Teorijski problemi u predvidljivosti srpske palatalizacije	132–147

ETO: 811.162.4
81'366.59
81'367

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2024.3.1-18

MOLNÁR Zsuzsanna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
A magyar nyelv nagyszótára munkacsoport
Budapest, Magyarország
molnar.zsuzsanna@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0001-6659-8234

SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Uralisztika Kutatócsoport
Budapest, Magyarország
sipos.maria@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0001-5269-7784

AZ 'ÁLL' IGE A SZLOVÁK NYELV LOKATÍV MONDATAIBAN

The verb 'stand' in the locative sentences of the Slovak language

Glagol *stajati* u slovačkim lokativnim rečenicama

Írásunk célja, hogy bemutassa a szlovák nyelv 'áll' jelentésű kvázikopulájának használati szabályait. A vizsgálat egy kutatássorozat része, amelyet a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Uralisztika Kutatócsoportjában folytatunk. A szlovákban a magyarhoz és más nyelvekhez hasonlóan grammatikalizálódott az 'áll' ige, és lokatív, illetve egzisztenciális mondatokban használatos kvázikopula jött létre belőle. Az elemzés keretében a lokatív mondatokban sorra vettük azokat a tárgyakat, amelyek hollétét jellemzően e kvázikopula segítségével írjuk le. Eredményeink arra mutatnak, hogy a tárgy geometriai tulajdonságai (magasság, prominens vertikálitás) mellett a funkcionalitás szempontja is igen fontos: általában az 'áll' fejezi ki, ha az adott tárgy orientációja olyan, hogy a tárgy képes szerepe ellátására, tehát a szlovákban sem kizárólag a vizuális hasonlóság az alapja, ha az 'áll' testtartásige szerepel igei elemként egy lokatív mondatban.

Kulcsszavak: szlovák nyelv, lokatív mondatok, kvázikopula

Bevezetés

A jelen kutatás egy nagyobb vizsgálat sorozat része, amely a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Uralisztika Kutatócsoportjában folyik. Célja elsősorban a lokatív mondatokban testtartásigékre visszavezethető kvázikopolák használatának elemzése. A kutatások egyrészt az északnyugat-szibériai areára fókuszálnak, másrészt Közép-Európa bizonyos nyelveire. Ennek háttérében az áll, hogy a magyar két legközelebbi rokon nyelvben, a hantiban és a mаныsiban lezajlott egy grammatikalizációs folyamat, nevezetesen az 'ül' jelentésű ige kvázikopolává válása (és széles körű használata), ami nem szokatlan a világ nyelveiben, de az uráli nyelvcsaládban jelenlegi ismereteink szerint nem nagyon jellemző. A másik vizsgálatcsoport középpontjában a magyar áll, és annak leírásán túl céljának tekinti a vele határos nyelvek gyakorlatának megismerését is. A szlovák mint a magyarral századok óta nyelvi kontaktusban levő szomszédos nyelv került a vizsgálat sorozatba.

A két kutatás feltételei erősen különböznek egymástól. Míg a közép-európai nyelvek vizsgálatát óriási adatbázisok, szövegkorpuszok stb. teszik egyszerűvé, a kis uráli nyelvek esetében relatíve kis mennyiségű szöveganyag érhető el. Ráadásul mivel ezek nagy arányban elbeszélő jellegű folklór alkotások (mesék, történetek), amelyekben a leíró részek – ahol a vizsgált mondatípusok (vagyis a lokatív mondatok) várhatóak lennének – igen ritkák. Következésképpen a két areára vonatkozó gyűjtésekben a releváns adatok száma is nagy eltéréseket mutat. Nem utolsósorban a közép-európai nyelvek általában véve is kutatottabbak, mint a szibériai kis nyelvek.

Az északnyugat-szibériai area nyelvei közül eddig a nganaszan (Várnai 2021a, 2021b), a hanti (Sipos 2018, 2019), illetve a mаныsi (Németh 2021) került sorra. A közép-európai area nyelvei közül több esetében támaszkodhatunk szakirodalmi előzményekre (pl. német, horvát). A szomszédos nyelvekre irányuló saját vizsgálataink sorát a szlovák nyitja meg.

Kutatásaink során a legfőbb kérdés az, hogy milyen tényezők határozzák meg, illetve mi minden befolyásolja a lokatív mondatok igei elemeinek használati szabályait a nyelvekben általában. Milyen mértékben befolyásoló tényező a nyelv eredete? Milyen jelentősége van bizonyos tipológiai csoportokhoz tartozásnak? Mekkora befolyása van a nyelvi kapcsolatoknak? Kialakulhat-e bizonyos nyelvi areákban egységes vagy nagyon hasonló gyakorlat? Játshatnak-e szerepet bizonyos kulturális vonatkozások az eltérő nyelvi gyakorlatok kialakulásában?

A dolgozat felépítése a következő: a bevezetés [1] után elsőként a kutatási előzményeket ismertetjük, valamint röviden összefoglaljuk, hogy a világ nyelv-

veiben mi jellemzi az 'áll' kvázikopulák viselkedését [2]. A következő fejezet sorra veszi az elemzés során használt kategóriákat és fogalmakat [3]. A [4] részben a szlovák nyelv, valamint a kutatás alapjául szolgáló korpusz bemutatása olvasható. Ezután az 'áll' kvázikopulát alkalmazó szlovák lokatív mondatok elemzése következik [5]. Az áttekintést összefoglalás zárja [6].

Előzmények és eredmények az 'áll' kvázikopula kutatásában

Előzmények

A testtartásigékből létrejött kvázikopulák kutatása nagyon sokat köszönhet John Newman monográfiájának (2002a), amely számos nyelv 'ül', 'áll' és 'fekszik' jelentésű igéinek fejleményeit mutatta be, részletesen elemezve azt, hogy az eredetileg élő alanyokkal használatos igék hogyan alkalmazhatók élettelen tárgyak hollétének megadásakor, azaz lokatív mondatokban.

Ameka és Levinson tipológiája (2007) nagyobb kontextusba helyezte a testtartásigék grammatikalizációja révén létrejött, lokatív mondatokban használatos igei elemeket. A szerzőpáros és kutatócsoportjuk a világ számos nyelvében és grammatikai jellemzőiket tekintve is igen nagy változatosságot képviselő nyelvi anyagon mutatta be, hogy milyen fő típusok rajzolódnak ki a nyelvben annak alapján, hogy a lokatív mondatokban mennyi, illetve milyen igei elemeket alkalmaznak. A bevezető tipológiát lefektető tanulmány után a *Linguistics* 45. évfolyamának 5–6. számában jó néhány nyelv elemzése is olvasható.

A fenti két alpművön túlmenően számos más, akár azoknál korábbi kutatási eredményre is tudunk támaszkodni. Fagan (1991), Serra Borneto (1996), illetve Kutscher–Schultze–Berndt (2007) írásai a német nyelv mélyreható elemzéseit adták meg. Lemmens (2002 és 2010) a holland nyelv vizsgálata során jutott lényeges következtetésekre, Vidaković-Erdeljić (2013) pedig a horvát nyelvben mutatott rá a magyar szempontjából lényeges vonásokra.

Az 'áll' kvázikopula használata a világ nyelveiben

Az alábbiakban vázlatos áttekintést adunk arról, hogy az eddigi kutatások milyen, az 'áll' jelentésű kvázikopula használatát kiváltó tényezőkre hívták fel a figyelmet.

Newman az álló testtartást úgy írja le, mint olyat, amely függőlegesen elnyújtott formát feltételez (vertically elongated figure), komoly egyensúlyozó munkát igényel (highest degree of control and balance), és amelynek fenntartása a legnagyobb erőfeszítést igényli (most difficult to maintain), illetve

amelynek fenntartása a lábakra ró terhet (active zone: legs), végül a testi erő kifejtéséhez, aktivitáshoz a legelőnyösebb testhelyzet (physically powerful position) (Newman 2002b, 2).

A hanti nyelvben, ahol az 'áll' és a 'fekszik' igék mellett az 'ül' is grammatikalizálódott, jellemzően az ember számára nem elérhető magasságú tárgyak és objektumok szerepelnek az 'áll' kvázikopulával helymeghatározó mondatokban, egyéb esetekben az 'ül' használatos (Onina–Sipos 2022).

Az álló ember látványához, stabil helyzetéhez természetesen hozzátartoznak a lábak, de a nyelvek jelentős részében nem szükséges feltétel, hogy a lokalizálható tárgynak lába legyen. Ezekkel szemben az angol nyelvben ez fontos kritérium, és olyan tárgy nem állhat a *stand* 'áll' kvázikopula, amely nem rendelkezik ilyen szerkezeti résszel (Newman 2002b, 8–9).

A leginkább magától értetődő, hogy a keskeny, magas tárgyak mint alanyok számos nyelvben kiváltják az 'áll' igére visszavezethető igei elemet a lokatív mondatokban, mert felidéznek az álló ember képét. Magyar nyelvi kompetenciával természetesen vélhetnénk azt is, hogy az épületek, noha más arányokkal rendelkeznek, magasságuk miatt rendszerint az 'áll' kvázikopula használatát váltják ki. Ezzel szemben a svédben ilyenkor általában a 'fekszik' kvázikopulát választják a beszélők (Viberg 2013, 148).

Geotopográfiai lokalizálásra (tehát földrajzi értelemben vett helymeghatározásra) a nyelvek gyakrabban használják a 'fekszik' kvázikopulát (Serra Borneto 1996, 469). Ugyanakkor közvetlen érzékeléskor, amikor a kvázikopula a tekintet útját is kifejezheti, magas építménnyel előfordul az 'áll' is mint igei elem, például (1) (2):

- (1) *A fő nevezetesség, a régi városháza a tér északi részén fekszik.*
- (2) *A régi városháza a tér túloldalán, éppen szemben állt.*

A fenti példapár már arra utal, hogy bizonyos szempontoknak nem feltétlenül a tárgy vagy objektum geometriai tulajdonságaihoz van köze. Nem új kutatási terület a tartály funkció és más funkciók összefüggésének vizsgálata a helyzetet, orientációt is kifejezni képes kvázikopulákkal. Azokkal a tárgyakkal, amelyeknek szükségük van egy adott pozíció fenntartására ahhoz, hogy feladatukat el tudják látni, annak alapján választunk 'áll' vagy 'fekszik' jelentésű igei elemet, hogy működőképességre vagy annak hiányára szeretnénk utalni (Gamerschlag et al. 2013, 86–87).

Serra Borneto egy speciális használatra is felhívja a figyelmet. Ha valaminek a mozgását vertikális pályán tudjuk értelmezni, akkor a mondat alanya ilyen esetekben is előhívja az 'áll' kvázikopulát. Szemléletes példája erre a

napnak mint égitestnek az égbolton megfigyelhető útja (Serra Borneto 1996, 472). Ez és az ehhez hasonló példák azonban nem tartoznak a lokatív mondatok prototípusához.

Végül egy másik jellemző használatot – amely azonban csak érintőlegesen tartozik ide – is célszerű megemlíteni, hogy ha apró szemű vagy folyékony anyaggal használjuk együtt az 'áll' kvázikopulát, azt inkább metonimikus leírásnak kell felfognunk, hiszen valószínűleg a tárolóedény az, ami „áll” az alapján, nem pedig maga az anyag, hiszen más megfogalmazást választanánk, ha egy felületen szétszóródva, szétfolyva látnánk a szóban forgó anyagot (Lemmens–Perrez 2010, 323).

A dolgozatban használt fogalmak és kategóriák

Lokatív és egzisztenciális mondatok

A lokatív és az egzisztenciális mondat közötti egyezések, illetve különbségek röviden a következőképpen foglalhatók össze. Mindkét mondatípusban alapvető összetevő az ALAK vagy FIGURA, illetve a HÁTTÉR. E fogalmakat egy dán filozófus nyomán Talmy vezette be a kognitív nyelvészetbe (Talmy 1972, 11). Bańcerowski tömör megfogalmazása szerint az ALAK vagy FIGURA az, amire figyelmünk irányul, a HÁTTÉR pedig minden más, ami keretet képez az észleléshez. Ezek aszerint változó relációk, hogy az észlelő/megszóláló mit tekint elsődlegesnek, amit jól megvilágít az írásban szereplő példapár (3) (4):

(3) *a lámpa az asztal felett*

(4) *az asztal a lámpa alatt* (Bańcerowski 2000, 41).

Ez a reláció a nyelv sokféle szintjén érvényesül, a tárgyak hollétét megadó mondatokban pedig talán a legkönnyebben értelmezhető (Bańcerowski 2000, 41).

Az egzisztenciális mondatban az ismert, említett HÁTTÉR-hez képest vezetünk be új információt, az ALAK-ot (*egy rom*) a diskurzusba (5):

(5) *Van egy rom a temető mellett.*

Azt, hogy ez egy korábban nem említett elem a kommunikációban, egyértelművé teszi a határozatlan névelő is.

Ezzel szemben a lokatív mondatban az ismert, említett ALAK (*a rom*) holléte az új vagy nyomatékos közlendő, és az, hogy a diskurzusba korábban már bevezetett elemről van szó, nyilvánvaló a határozott névelőből is (6):

(6) *A rom a/egy temető mellett van.*

A jelen dolgozat témája a szlovák lokatív mondatokban szereplő igei elemek egyike, így a korpusz nem tartalmaz egzisztenciális mondatokat. Ennek az az oka, hogy a kétféle mondat kifejezőeszközei között egy nyelven belül is lehetnek kisebb-nagyobb különbségek.

Kopula és kvázikopula

A lokatív mondatok leggyakoribb összetevőinek, a kopuláknak és a kvázikopulák bemutatása a példákat leszámítva Pustet monográfiája alapján történik (Pustet 2005).

Kopulának a nem igei állítmányú mondatokban a névszói szerkezetekkel álló, önálló jelentéssel nem bíró igei elemet nevezzük. Az efféle elemek önállóan nem is állhatnak (7), helyhatározóval azonban grammatikus lokatív mondatot képeznek (8):

(7) **A kulcsod van.*

(8) *A kulcsod a zsebemben van.*

Mivel a kopuláknak nincs önálló jelentésük, szemantikailag semmit nem tesznek hozzá a mondathoz, leszámítva azt, hogy időt, számot, módot stb. kifejezhetnek (9):

(9) *A borosüveg a szatyromban **van/volt/legyen!***

Ezzel szemben a testtartásigékből létrejött kvázikopulák valamennyit elárulhatnak az ALAK formájáról és orientációjáról (10) (11):

(10) *A borosüveg az asztalon **áll.***

(11) *A borosüveg az asztalon **fekszik.***

A kvázikopulák szemantikája tehát nem teljesen üresedett ki, ebben a tekintetben tehát átmenetet képeznek a lexikális igék és a kopulák között. Azt, hogy ezek az igei elemek valóban nem azonosak az élő alanyok álló vagy fekvő helyzetét leíró igékkel, azzal lehet bizonyítani, hogy a kopulákhoz hasonlóan pusztán az alannal együtt elfogadhatatlan mondatot eredményeznek (12). Ha viszont helyhatározóval egészítjük ki ugyanezt a mondatot, grammatikus lokatív mondatot kapunk (13):

(12) **A falu **fekszik.***

(13) *A falu a folyó bal partján **fekszik.***

A szlovák nyelv és a korpusz

A szlovák indoeurópai nyelv, közelebbről a szláv nyelvek nyugati ágához tartozik. Beszélőinek száma kb. ötmillió. Legközelebbi rokona a cseh, amelylyel a kölcsönös érthetőség foka magas, ez a lengyellel jóval alacsonyabb. Az intenzív nyelvi kapcsolatok lenyomataként a csehből nagyszámú szót vettek át, a németből – közvetlenül vagy cseh közvetítéssel – szintén sok jövevényt szórma. A magyarral kölcsönösen sok szót, szólást stb. vettek át egymástól a korábbi századokban. A szlovák szókincsre ma az angol hatása a legnagyobb (Fodor 1999, 1326–1330).

A szlovák rövid nyelvi jellemzése

A következőkben a szlovák nyelvnek azokat a jellemzőit említjük, amelyeknek van relevanciája a vizsgálat szempontjából. A rövid áttekintés egy szlavisztikai kézikönyv (Horálek 1967) és egy szlovák nyelvkönyv (Horváth et al. 1992) segítségével készült, a példák saját gyűjtésünkből származnak.

A szlovák flektáló nyelv, a névszói eseteket részint flektálás, részint prepozíciók segítségével fejezik ki. Az egyeztetés alany és predikátum között nemben, számban és személyben történik, illetve a jelzők, birtokos névmások nemben és számban egyeznek a fejjel/alaptaggal.

A lokatív mondatokban szereplő leggyakoribb igei elemek között van a létige (14), és vannak semleges igei elemek is (15), továbbá a szlovák alkalmaz ilyen szerepben kvázikopolákat is: *stoi* 'áll' (16), *leží* 'fekszik' (17):

- (14) *Obraz je na stene.*
'A kép a falon van.'
- (15) *Obraz sa nachádza v našom vidieckom dome.*
'A kép a vidéki házunkban található.'
- (16) *Dub stojí na trávinatej polianke.*
'A tölgy a füves tisztáson áll.'
- (17) *Saxofón leží na stole.*
'A szaxofon az asztalon fekszik.'

A szlovákban a neutrális mondat szórendje SVO (18). Ez relatíve kötetlen, de a szószerkezetek tagjai nem válnak szét. Az új közléselem rendszerint a V után, illetve a mondat végén áll (19):

- (18) *Michal vidí strom.*
'Michal lát egy fát. (/Michal egy fát lát.)'

(19) *Strom vidí Michal.*

'Michal látja a fát. (Michal az, aki látja a fát.)'

A szlovákban nincsenek sem határozott, sem határozatlan névelők. Ezért a lokatív és az egzisztenciális mondatok elkülönítéséhez elsősorban a szórend nyújt segítséget. Az egzisztenciális mondatban a korábban nem említett tölgy áll az ige mögött (20). A lokatív mondatban pedig az új közléselem a társalgásba már bevezetett objektum holléte, tehát a helyhatározó kerül a mondat végére (21):

(20) *Na dvore stojí dub.*

'Az udvaron **egy tölgy** áll. / **Egy tölgy** áll az udvaron. / **Áll egy tölgy** az udvaron.'

(21) *Dub stojí na dvore.*

'A tölgy **az udvaron** áll.'

A korpusz

A Szlovák Nemzeti Korpusz

A Szlovák Nemzeti Korpusz (Slovenský národný korpus, rövidítve SNK) nyelvi korpuszok halmaza, a szlovák nyelvű elektronikusan rögzített szövegek változatosan válogatott és rendszerezett gyűjteménye.

A Szlovák Nemzeti Korpusz emellett tudományos projekt a szlovákiai elektronikus nyelvi erőforrások teljes komplexumának (beszélt nyelvi korpuszok, nyelvjárási korpuszok, történeti korpuszok stb.) létrehozására és a nyelvészeti kutatások digitalizálására, amely a Pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Ludovit Štúr Nyelvtudományi Intézet Szlovák Nemzeti Korpusz osztályán történik.

Az adatbázis 1955-től kezdődően tartalmaz különböző műfajokból, stílusokból, régiókból szlovák nyelvű szövegeket, amelyeket az írott és beszélt szlovák nyelv oktatási és kutatási célra való felhasználásán túl szótárak, fordítóprogramok készítéséhez is igénybe vesznek.

Az 'áll' kvázikopula a korpuszban

A korpuszból kinyert példák száma kb. 167.000 volt. Ezen az anyagon tallózó és célzott keresést egyaránt végeztünk.

A munkát jelentősen nehezítette, hogy a keresés másik igét tartalmazó mondatokat is kiadott. A szóban forgó ige a *stát*² (*stojí, stoja, stál*); jelentései: 1. 'vminek vmennyi értéke van' (pénzben kifejezve); 2. 'vminek bizonyos érté-

ke van (morális, művészeti, társadalmi stb.); méltónak lenni vmire'; 3. '(vmi) bizonyos pénzügyi költségeket igényel'.

Emellett az 'áll' szónak magának 16 jelentését különbözteti meg a szlovák értelmező szótár. A találatok közül csak a 2. és az 5. jelentéshez tartozó mondatokból lehetett korpuszt alkotni.

1. 'megszokott helyén helyezkedik el vmi (a lábán: ember, állat)'
2. 'vhol el van helyezve, vhol található (álló tárgyak, fák stb.)'
3. 'egy helyben marad, nem hiányzik a helyéről, nem mozog'
4. 'nincs működésben, nem működik vmi (nem jár az óra)'
5. 'vhol előfordul, megtalálható vhol'
6. 'a hierarchiában elhelyezkedik vhol'
7. 'ugyanabban az állapotban van, ugyanabban a helyzetben'
8. 'vki mellett áll, vki mögött áll, támogat'
9. 'vki, vmi mögött áll, védelmez'
10. '(kissé elavult) garanciát vállal, jótáll'
11. 'ragaszkodik, siettet vmit'
12. 'érdeklődést mutat, érdeklődik, ügyel, vigyáz'
13. '(kissé elavult) van, létezik, tart'
14. 'érdeke van vmiben, függ vmitől'
15. 'vhova fel van írva, le van írva'
16. 'illik, jól áll, illik vkinek'

Ugyanakkor a jelentések elkülönítése nem mindig egyszerű, különösen járművek esetében. Az alábbi példák közül az elsőben egyértelmű, hogy a vonatnak nem a hollétéről szól a mondat, hanem arról, hogy 15 percig nem megy tovább (22). A második mondatban még mindig a temporális vonatkozás tűnik valószínűbbnek (23). A harmadikban az is lehet a közlendő, hogy a busz most éppen nem halad, de a busz lokációját is megadhatja a mondat (24):

- (22) *Vlak stojí v stanicach pätnásť minút, v Lúkach a Púchove hodinu.*
'A vonat a megállóban tizenöt percet áll, Váglukán és Puhóban egy órát.'
- (23) *Električka ešte vždy stojí na zastávke.*
'A villamos még mindig a megállóban áll.'
- (24) *Autobus stojí na zastávke MHD [= mestská hromadná doprava].*
'Az autóbusz az MHD ['városi tömegközlekedés'] megállójában áll.'

Mivel ez a probléma nem specifikus a szlovák nyelvre, illetve a korpuszt a prototipikus lokatív mondatokból igyekeztünk felépíteni, a fentihez hasonló mondatokat kihagytuk.

Az 'áll' kvázikopula a szlovák nyelvben

Az alábbiakban sorra vesszük a fentebb felsorolt, szakirodalomban felmerült kritériumokat, amelyek kiválthatják az 'áll' ige használatát.

Építmények és tereptárgyak

A nagy méretű objektumokat azért van értelme megkülönböztetni a kisebb tárgyaktól, mert egyrészt helyüket nem változtatják, másrészt helyzetük is állandó, tehát orientációt ezek esetében nem fejez ki a kvázikopula.

Az első példamondatokban olyan alanyok szerepelnek, amelyek arányaikban emlékeztetnek egy álló emberre, vagyis keskeny, magas objektumok (25) (26):

(25) [**pamätník**] *stojí priamo na mieste tragickej nehody*
'[az **emlékmű**] közvetlenül a tragikus baleset helyszínén áll.'

(26) *Nová, železná **hasičská veža** stojí pri obecnom úrade.*
'Az új, vas **tűzoltótorony** a községi hivatal mellett áll.'

Azonban nemcsak prominens vertikális tengellyel bíró épületek és objektumok állhatnak a tárgyaló igével, hanem más arányokkal rendelkező építmények is (27) (28) (29):

(27) ***Chata** stojí na lesnej lúke v 820 m výške.*
'A **kunyhó** egy erdei tisztáson 820 méteres magasságban áll.'

(28) ***Dom** stojí uprostred hôr.*
'A **ház** a hegyek között áll.'

(29) ***Stredoveký kostol** stojí medzi panelovými domami.'*
'A **középkori templom** a panelházak között áll.'

Kisebb tárgyak

A kisebb tárgyakat érdemes külön csoportban tárgyalni, mert hollétük, pozíciójuk könnyen módosulhat, és ennek elvileg lehet nyelvi vetülete. Mászt képzelünk el annak hallatán, hogy *A bőrönd a szőnyegen fekszik*, és mászt, ha az hangzik el, hogy *A bőrönd a szőnyegen áll* – mert a kvázikopula sokszor az orientációt is kifejezi, azaz a mondatból következtetni lehet a látványra (30) (31):

- (30) *Michail sa však zaobišiel bez svetla. Vedel, že Martinov počítač stojí presne trinásť krokov od neho...*
'Michail fény nélkül ment be [ti. a dolgozószobába]. Tudta, hogy Martin **számítógépe** tőle pontosan tizenhárom lépésre áll...'
- (31) *Odloží vrecko na plastový stolík na kolieskach, zmetie popol z rádia, čo stojí na stolíku.*
'Elteszi a zacskót a kis kerekes műanyag asztalkára, lesöpri a hamut a **rádióról**, ami az asztalkán áll.'

Láb, talp, váz, kerék

Sok olyan tárgy van, amely lábhoz hasonló szerkezeti résszel rendelkezik, például a zongora (32) vagy az asztal (33):

- (32) *klavír stojí v kúte mojej pracovne*
'a **zongora** a sarokban áll a dolgozószobámban'
- (33) *stôl stojí pri okne s výhľadom na panorámu mesta*
'az **asztal** az ablak mellett áll, kilátással a városra'

Az ágy vagy a kissekrény nem is feltétlenül rendelkezik lábbal, de ha van ilyen részük, az akkor sem prominens (34) (35):

- (34) *Jedna posteľ stojí v kúte, oddelene od ostatných.*
'Egy **ágy** a sarokban áll, elkülönítve a többitől.'
- (35) *Stojí tá skrinka blízko okna?*
'Az a kis **szekrény** az ablakhoz közel áll?'

A tárgyak egy másik körének nem lába van, hanem állandó helyzetüket más szerkezeti rész biztosítja. Ilyen a szántalp (36), és bizonyos értelemben idesorolható a kerék is (roncsokról lévén szó, a 'nem halad' jelentés nem jön számításba) (37) (38) (39):

- (36) *Moje sane stoja pri zadnom vchode.*
'A **szánkóm** a hátsó bejáratnál áll.'
- (37) *Vrak škodovky stojí uprostred mesta.*
'A **Škoda roncsa** a város közepén áll.'
- (38) *Vrak dodnes stojí na kraji letiskovej plochy.*
'A **roncs** máig a repülőtér szélén áll.'
- (39) *Zničené auto stojí na vrakovišti.*
'Az **összetört autó** a roncsstelepen áll.'

Láda- vagy dobozszerű tárgyak, tartályok

A szlovákban nem kötelező a láb vagy annak megfeleltethető szerkezeti rész ahhoz, hogy egy tárgy hollétének megadásában az 'áll' igéből grammatikalizálódott kvázikopulát lehessen választani. Ládák és dobozszerű tárgyak ugyancsak előfordulhatnak ezzel az igei elemmel (40) (41):

(40) *Sadnem si na starú debnu, ktorá stojí v komôrke, a položím ruky na tvár, opäť voňajú Vereniným parfumom.*

'Leülök a régi ládára, ami a kamrában áll, az arcomra teszem a kezem, megint olyan illata van, mint Verena parfümjének.'

(41) *Truhla stojí na dvoch stoloch trocha naklonená...*

'A koporsó a két asztalon kicsit megdőntve áll...'

A fenti tárgyak nem rendelkeznek lábbal, és a nem feltétlenül prominens vertikálitás miatt nem idézik fel az álló ember formáját, arányait sem. Esetükben egy bizonyos helyzet fenntartása már inkább a tartály funkcióval kapcsolatos.

A tartályként használt tárgyak esetében evidens, hogy egy bizonyos orientációt meg kell tartani ahhoz, hogy funkcionálhassanak. Ezt rendszerint valamilyen alap biztosítja a pohárfélék, edények számára. Az ilyen tárgyakkal jellemzően szintén a *stojí* használatos lokatív mondatokban (42) (43):

(42) *Čajník stojí uprostred okrúhleho stola.*

'A teáskanna a kerek asztal közepén áll.'

(43) *šálka stojí v tieni*

'a csésze az árnyékban áll'

Tartály funkció és metonimikus használat

Noha a folyékony, szemcsés anyagok, apró szemekből álló tömegek magukban nem engednék meg az 'áll' kvázikopula használatát, vannak olyan mondatok, amelyekben az edény, tartály tartalma szerepel a mondatban (44) (45):

(44) *...hotové víno stojí na stole*

'...a kész bor az asztalon áll'

(45) *Morská sol' stojí v regáloch obchodov.*

'A tengeri só az üzletek polcain áll.'

Ennek azonban – amint fentebb kitértünk rá – nincs közvetlen összefüggése a kvázikopula-használat szabályaival, az ehhez hasonló mondatokban egyszerű metonimikus jelentéssel van dolgunk.

Kanonikus függőleges

A korábbiakban azt láthattuk (43), hogy nem feltétlenül fontos a prominens magasság, a következő példában nem követelmény az öblös forma, a tartály jelleg sem. A tál lehet olyan lapos, hogy jobban hasonlít egy felülethez, mint egy tartályhoz, mégis 'áll' (46):

- (46) *Misa stojí na okraji starého otlčeného stola.*
'A tál egy régi, ütött-kopott asztal szélén áll.'

A fenti példa – bár a tálon/tálban történik tárolás is – átvezet azoknak a tárgyakkal a köréhez, amelyek működése megkíván egy bizonyos orientációt. Példaként említhető a sakktábla, a lemezjátészó, a torta, a gyertya, a (hagyományos) telefon, az éjjeli lámpa stb. (47) (48) (49):

- (47) *Svieca však stojí uprostred stola a horí – ...*
'A gyertya azonban az asztal közepén áll és ég – ...'

- (48) *Telefón stojí pri vchodových dverách.*
'A telefon a bejárati ajtó mellett áll.'

- (49) *Nočná lampka stojí príliš blízko vašej hlavy.*
'Az éjjeli lámpa a fejéhez túl közel áll.'

Mivel a jelen írásnak nem célja a 'fekszik' igéből létrejött kvázikopula használatának bemutatása, csak röviden jelezzük, hogy a nyelvekben általában a funkcionális orientációtól való eltérést lehet jelezni annak használatával (Szulejmanova–Fomina 2019).

Függőleges röppálya

Az 'áll' kvázikopula használatos olyan szlovák mondatokban is, amelyekben egy tárgynak valamilyen függőleges, vagy ilyennek felfogható röppályán elfoglalt helyét, állását adjuk meg, pl. nap, hold, folyadék a hőmérőben, vízállás stb. (50) (51):

- (50) *Ranné slnko stojí nad lesmi, odráža sa od trávnatých svahov.*
'A reggeli nap az erdő fölött áll, visszaverődik a füves domboldalról.'

- (51) *Páliace slnko mu stojí rovno nad hlavou a všade vládne tíš, v ktorej sa nepohne ani jeden rozstrapkaný banánový list.*
'Az égető nap pont a feje felett áll, mindenhol a csend uralkodik, amelyben még egy kopott banánlevél sem mozdul.'

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek nem prototipikus lokatív mondatok, valójában nem egy-egy tárgy hollétének megadására szolgálnak, hiszen aligha hangozhat el olyan kérdés, hogy **Hol van/áll a hőmérő higanyszála?*

Több szempont érvényesülése

A fentiekben a példák válogatása azt a célt szolgálta, hogy a kvázikopula használatát meghatározó egyik vagy másik aspektus meglétét bemutassuk. Azonban a fent tárgyalt szempontok általában nem önmagukban érvényesülnek. Az információs tábla, az asztali lámpa és a sakktábla esetében eszünkbe juthat a lábaknak megfelelő szerkezeti rész (rudak, téglalap alap, állvány), illetve a funkcionalitást szolgáló orientáció (52) (53) (54):

- (52) *Informačná tabuľa stojí nad obcou Cigeľ, na úpätí pohoria Vtáčnik, pri viacúčelovej vodnej nádrži a pri oblúbenom lyžiarskom stredisku.*
'Az **információs tábla** Cégely falu mellett, a Vtáčnik-hegység lábánál, a többcélú víztározó és népszerű sípálya mellett áll.'
- (53) *Stolová lampa stojí na obdĺžnikovom podstavci z čierneho železa*
'Az **asztali lámpa** fekete vasból készült téglalap alapon áll.'
- (54) *Šachovnica stojí na dvoch zlatých stojanoch*
'A **sakktábla** két arany állványon áll.'

A következő három példában pedig a tartály funkció is indokolja az 'áll' használatát, miközben a vélhetőleg magas vagy hosszúkas forma is magyarázná a *stojí* választását (55) (56) (57):

- (55) *Ďalšia fľaša stojí na toaletnom stolíku.*
'Egy újabb **üveg** áll a fésülködőasztalon.'
- (56) *Prázdny pohár stojí osamelo na stole.*
'Az üres **pohár** magányosan áll az asztalon.'
- (57) *Váza stojí na stole.*
'A **váza** az asztalon áll.' (Google-keresés)

Összefoglalás

Dolgozatunkban áttekintettük a szlovák 'áll' jelentésű igéből létrejött kvázikopula használati szabályait lokatív mondatokban.

Használati szabályait annak megfigyelésével kezdtük vizsgálni, hogy az álló emberhez való vizuális hasonlóság váltja-e ki ezt a kvázikopulát, és a tárgyak

formájának vizsgálata során jutottunk el olyan példákhoz, amelyekben az 'áll' igei elem az adott tárgynak funkciója ellátására alkalmas pozícióját is kifejezi.

Az áttekintés a következő jellemző használatokat tárta fel:

- (a) A szlovák *stojí* gyakran szerepel prominens vertikális, magas, keskeny építmények, tárgyak, továbbá fák lokalizálásakor, vagyis a magas vagy hosszúkás, alulról alátámasztott tárgy látványa kiválthatja a használatát (tölgyfa, emlékmű, tűzoltótorony).
- (b) Emellett más arányokkal rendelkező tárgyakkal is szerepelhet, hiszen házak, épületek hollétének megadására is alkalmazzák, amelyeknek nem feltétlenül a magassága kiemelkedő (kunyhó, ház, középkori templom).
- (c) Kisebb, mobilis tárgyakkal szintén előfordul (számítógép, rádió).
- (d) Szintén mozdítható tárgyacról van szó, amikor lábhoz vizuálisan vagy funkcionális szempontból hasonlatos szerkezeti egységet (bútorláb, kerék, talp) tudunk megkülönböztetni (zongora, asztal, autó[roncs], szán).
- (e) A láda- vagy dobozszerű, illetve más, tartály funkciót betöltő tárgyak szintén kiváltják a *stojí* használatát (láda, koporsó, teáskanna, csésze). Ha a *stojí* kvázikopula anyagnevekkel, apró, szemcsés anyagokkal jelenik meg, akkor metonimikus használatról van szó, amely a tartályként funkcionáló edényekkel vagy göngyölegekkel van összefüggésben.
- (f) A *stojí* kvázikopulával lehetséges alanyoknak egy következő csoportja bizonyos funkciót csak meghatározott pozícióban képes ellátni (tál, gyertya, telefon, éjjeli lámpa).
- (g) Azok a jelenségek, amelyek mozgását vagy változását függőleges röppálya mentén értelmezzük (a nap pályája, a higany mozgása, vízálás stb.), több nyelvhez hasonlóan a szlovákban is kiválthatják a *stojí* használatát, azonban ezeket csak korlátozottan tekinthetjük hollétet kifejező mondatnak.

A tárgyalás során igyekeztünk olyan példákat választani, ahol a *stojí* kvázikopulát tartalmazó mondatokban alanyként szereplő tárgyak tulajdonságait egyenként, elkülönítve lehetett tárgyalni. A korpusz mondatainak nagyobbik részében azonban olyan alanyokat találunk, amelyeknél a fenti kritériumok nem különülnek el, hanem egyszerre több is érvényesül (asztali lámpa, sakk-tábla, pohár, üveg).

Több más nyelvhez hasonlóan a szlovákban végzett vizsgálat arra hívja fel a figyelmet, hogy jellemzően két szempont váltja ki az 'áll' kvázikopula használatát, ti. a vizuális hasonlóság és egy bizonyos orientáció fenntartásának szükségessége egy adott feladat ellátásához. E kettő nem feltétlenül választható szét, és sok esetben egyszerre érvényesülnek. Mindkettő levezethető az ember álló pozíciójából, amely a legalkalmasabb helyzet különféle tevékenységek folytatásához – tárgyak esetében valamilyen funkció betöltéséhez –, valamint vizuálisan is jellegzetes.

Irodalom

- Ameka, Felix K. – Levinson, Stephen C. 2007. Introduction. The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts, *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Bañcerowski, Janusz. 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelv* 96 (1): 35–46.
- Fagan, Sarah M. B. 1991. The Semantics of the Positional Predicates liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen. *Die Unterrichtspraxis / Teaching German* 24 (2): 136–145.
- Fodor István. 1999. Szlovák. In *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gamerschlag, Thomas – Petersen, Wiebke – Ströbel, Liane. 2013. I'm Still Standing: A Frame Account of the Polysemous Meanings of Posture Verbs. *Referring to Standing. Logic, Language, and Computation. 9th International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation* (Kutaisi, Georgia, September 26–30, 2011). Revised Selected Papers, 73–93.
- Horálek, Karel. 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Horváth Jánosné – Dr. Kmet Miroslav – Pecsénya Edit – Pesti Libuša. 1992. *Szlovák nyelv*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó.
- Kutscher, Silvia – Schultze Berndt, Eva. 2007. Why a folder lies in the basket although it is not lying: The semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics* 45 (5–6): 983–1028.
- Lemmens, Maarten. 2002. The semantic network of Dutch posture verbs. In Newman, John ed. *The linguistics of sitting, standing, and lying. Typological Studies in Languages* 51. 103–140. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Lemmens, Maarten – Perrez, Julien. 2010. On the use of posture verbs by French-speaking learners of Dutch: A corpus-based study. *Cognitive Linguistics* 21 (2): 315–347.
- Németh Szilvia. 2021. Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 29–68.

- Newman, John ed. 2002a. *The linguistics of sitting, standing and lying*. Amsterdam: John Benjamins.
- Newman, John. 2002b. A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In Newman, John ed., *The linguistics of sitting, standing, and lying: Typological Studies in Languages 51*. 1–24. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Onina, Sofja – Sipos, Maria. 2022. The quasi-copula *oməs-* in the Synya dialect of the Khanty language. *Bulletin of Ugric Studies* (4): 743–754.
- Oszkó Beatrix. 2022. Testtartásigék a magyarban: Grammatikalizálódik-e az *ül*? *Hungarológiai Közlemények* 53 (4): 77–89.
- Pustet, Regina. 2005. *Copulas – Universals in the Categorization of the Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Serra Borneto, Carlo. 1996. Liegen and stehen in German: A study in horizontality and verticality. In Eugene Casad ed. *Cognitive linguistics in the Redwoods*. 458–505. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sipos Mária. 2018. „A padok előtt tanári asztal ül”: A hanti ’ül’ szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* (25): 149–166.
- Sipos Mária. 2019. 2 in 1 – a színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. 299–310. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Sipos, Mária – Várnai, Zsuzsa. 2022. The Hungarian verb *fekszik* ’lie’ with inanimate subjects in locative sentences. *Vestnik Ugrovedenija* 12 (4): 755–762.
- Szulejmanova, Olga A. – Fomina, Marina A. [Сулейманова, Ольга Аркадьевна – Фомина, Марина Аркадьевна] 2019. Роль субъекта в характере репрезентации его бытия (на материале глаголов стоять, лежать, сидеть). *Вестник МГОУ*. Серия: Лингвистика (1): 23–39.
- <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-subekta-v-haraktere-reprezentatsii-egobytiya-na-materiale-glagolov-stoyat-lezhat-sidet> (2024. jan. 31.)
- Talmy, Leonard. 1972. *Semantic structures in English and Atsugewi*. PhD dissertation, Department of Linguistics. Berkeley: University of California.
- Várnai Zsuzsa. 2021a. Az ’áll’ ige grammatikalizációja a nganaszan nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 101–122.
- Várnai Zsuzsa. 2021b. Az ’ül’ testtartásige a nganaszban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 435–448.
- Viberg, Åke. 2013. Posture verbs: A multilingual contrastive study. *Languages in Contrast* 13 (2): 139–169.
- Vidaković-Erdeljić, Dubravka. 2013. The polysemy of verbs expressing the concept SIT in English, Croatian and German. *Jezikoslovlje* 14 (2): 263–279.

THE VERB 'STAND' IN THE LOCATIVE SENTENCES OF THE SLOVAK LANGUAGE

Our article aims to present the rules of use of the Slovak quasi-copula meaning 'stand'. The study is part of a series of research carried out in the Uralistics Research Group of the HUN-REN Research Centre for Linguistics. In Slovak, as in Hungarian and several other languages, the verb 'stand' has been grammaticalized and has become a quasi-copula used in locative and existential sentences. In the framework of the analysis, we present the list of the objects in the locative sentences whose location is typically described using the quasi-copula 'stand'. Our results show that, in addition to the geometric properties of the object (height, prominent verticality), the aspect of functionality is also very important. In general, 'stand' expresses if the orientation of the object is such that the object is capable of performing its role, i.e. in Slovak locative sentences, a visual similarity is not the only basis for the presence of the posture verb 'stand' as a verbal element.

Keywords: Slovak, locative sentences, quasi-copula

GLAGOL *STAJATI* U SLOVAČKIM LOKATIVNIM REČENICAMA

Cilj rada je da se predstavi upotreba kvazikopule sa značenjem *stajati* u slovačkom jeziku. Analiza predstavlja deo niza istraživanja koja se sprovode u Uralističkoj istraživačkoj grupi pri Centru za lingvistička istraživanja. U slovačkom jeziku se glagol sa značenjem *stajati* (kao u mađarskom i nekim drugim jezicima) gramatikalizovao, pa je u lokativnim i egzistencijalnim rečenicama postao kvazikopula. U okviru analize redom smo uzimali objekte u lokativnim rečenicama, čije pozicije karakteristično izražavamo pomoću kvazikopula. Naši rezultati ukazuju na to, da su pored geometrijskih svojstava objekta (visina, prominenta, vertikalna), veoma značajni i funkcionalni aspekti: glagol *stajati* uglavnom izražava da je orijentacija objekta takva, da je objekat sposoban da izvrši svoju ulogu, što znači da ni u slovačkom vizuelna sličnost ne predstavlja isključivu osnovu, ako se u lokativnim rečenicama nalazi glagol *stajati* za izražavanje položaja tela.

Ključne reči: slovački jezik, lokativna rečenica, kvazikopula

ETO: 81'367.625.5
81'367

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2024.3.19-35

OSZKÓ Beatrix

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
oszko.beatrix@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0002-0169-4505

SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
sipos.maria@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0001-5269-7784

VÁRNAI Zsuzsa

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
varnai.zsuzsa@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0002-9574-5659

A FEKSZIK ÉS HEVER KVÁZIKOPULÁK SZEREPE LOKATÍV MONDATOKBAN

The role of *fekszik* and *hever* quasi-copulas in locative sentences

Uloga kvazikopula *fekszik* i *hever* u lokativnim rečenicama

A dolgozat a *fekszik* és *hever* kvázikopulák használatáról és szerepéről nyújt áttekintést. A korpuszalapú elemzés középpontjában a két testtartásige lokatív mondatokban betöltött szerepe áll. A dolgozat áttekinti az ALAK (azaz a mondat alanya) és a HÁTTÉR (lokalizáló elem) különféle, lokatív mondatokban előforduló fajtáit, valamint a kettő kapcsolatot mindkét kvázikopula vonatkozásában. Az elemzések a funkció elvének tárgyalásával

végződnek. A dolgozat megállapítja, hogy a *fekszik* semleges jelentésű, használatát nemcsak az ALAK geometriai jellemzője és a HÁTTER-hez való viszonya irányítja, gyakran található olyan mondatokban, ahol a tárgy az adott pozícióban nem tudja betölteni szerepét. A *hever* esetében az ALAK nem várt elhelyezkedése, ennek következtében a tárgy funkciójának megghiúsulása kap nagyobb szerepet. Az ige eredeti, élettelen alanyokkal előforduló jelentéséből az elhagyatottság jelentéskomponens a kvázikopula szerepben is felfedezhető. *Kulcsszavak:* grammatikalizáció, kvázikopula, lokatív mondat, testtartásige

Bevezetés

Írásunkban két hasonló jelentésű magyar testtartásige, a *fekszik* és a *hever* szemantikai viselkedését vizsgáljuk. A nyelvekben az alapvető testtartásigékből létrejövő kvázikopulák ('áll', 'fekszik', ritkábban: 'ül') mellett lehetnek más igékből grammatikalizálódó igei elemek (pl. 'függ'), az azonban nem általános, hogy két hasonló jelentésű kvázikopula is létrejön. A *fekszik* kvázikopula bemutatása egy korábban megírt elemzésünk (Sipos–Várnai 2022) tömör összefoglalása további példamondatokkal. Kutatásainkban a *hever* igei elem leírásának nincsenek előzményei.

Jelen dolgozat fő kérdése, hogy milyen módon egészíti ki a lokatív mondatokban alkalmazható igei elemek körét a *hever* kvázikopula.

A feldolgozott anyag

Az anyaggyűjtéshez elsősorban a Magyar Nemzeti Szövegtárat használtuk (MNSz2), illetve az ezt a korpuszt feldolgozó Mazsola keresőfelületet (Sass 2009), amellyel a vizsgált igehez tartozó alanyokat listáztuk. A Mazsola szerint az MNSz2-ben a *fekszik* 6248, míg a *hever* ige 3013 különböző alannal fordul elő. A példatár kisebbik részét célzott, elsősorban Google-kereséssel¹ gyűjtöttük. Ez utóbbiakat (G) jelzéssel tüntetjük fel dolgozatunkban.

A tárgyalás menete

Írásunkban először a 'fekszik' jelentésű igékből létrejött kvázikopulák általános viselkedését írjuk le a szakirodalmi előzmények alapján. Ezután a magyar

---

¹ Itt jegyezzük meg, hogy a Google keresőjében kapott találati listában a jónak tűnő példákról több esetben kiderült, hogy azok különböző képek vagy videók (esetenként eredetileg nem is magyar nyelvű, hanem fordított) leírásában szerepelnek, azaz nem „valódi példák”, hanem a mesterséges intelligencia által készített képleírások, például *A görög menyasszonyi ruhák fő jellemzője, hogy a derékvonal a menyasszony mellén fekszik, ahonnan kezdődik az esős szoknya.*

fekszik kvázikopula használatát jellemezzük korábbi cikkünk összefoglalásával, majd a *hever* bemutatása következik. Végül a két hasonló jelentésű kvázikopula szemantikai jellemzőit foglaljuk össze.

A 'fekszik' jelentésű igéből grammatikalizálódott kvázikopula a világ nyelveiben

A testtartásigékből kialakult kvázikopulák kutatását az indokolja, hogy noha ezeknek az elemeknek grammatikai szerepe a kiüresedett jelentésű kopulákhoz közelít, az ige eredeti jelentéséből mégis megőriznek valamennyit. Jellemző, hogy az alany (ALAK) geometriai tulajdonságaival függ össze a kvázikopulák közötti választás (Newman 2002, Ameka–Levinson 2007). Ennek alapján a '*fekszik*' ige esetében azt várjuk, hogy az ALAK formája elnyújtott, hosszúkás legyen, az alátámasztással párhuzamosan helyezkedjen el, nagy felületen rásimulva az alátámasztó felületre. Ezzel szemben az egyes nyelvekben számos egyedi sajátosság árnyalja ezt a képet.

Ahogy az Atintono a gurene (Atintono 2013, 191), valamint Kutscher és Schultze-Berndt a német nyelvben (Kutscher – Schultze-Berndt 2007, 999) megfigyelte, a kitüntetett dimenzióval nem rendelkező tárgyak is leírhatók fekvőként. A holland nyelvben a labdák azért „fekszenek”, mert nincs kitüntetett tengelyük, vagy azért, mert nincs lábuk (Walop 2015, 23–24).

Fagan a német *sitzen* 'ülni' igével kapcsolatos elemzésében hangsúlyozza, hogy annak használata a HÁTTÉR-hez, pontosabban a HÁTTÉR magasságához kapcsolódik (Fagan 1991, 142). A *fekszik* kvázikopula esetében tipikus terep a vízszintes, azaz a talajszint vagy valamilyen bútor stb. sík felülete. A gurene nyelvben élettelen tárgyak lokalizálásakor a HÁTTÉR magassága szigorúan meghatározott, föld- vagy padlószintű (Atintono 2013, 193), mint ahogy az északi hanti nyelvben is az alacsony, talajszinthez köthető felületek – például a föld vagy a padló – gyakran váltják ki a '*fekszik*' ige használatát élettelen tárgyakról beszélve (Sipos 2021, 327).

Vannak olyan nyelvek, amelyekben az ALAK és a HÁTTÉR viszonya határozza meg a mondatban használandó kvázikopula választását. A kuwaru nyelvben, ha az ALAK valamilyen módon rejtve van, akkor a *fekszik* ige használatos, például ha a tárgy föld alatt vagy más okból nem látható helyzetben van, pl. az édesburgonya a kertben, a cukor a teában vagy a pénz a zsebben (Rumsey 2004, 265).

A HÁTTÉR azonban nem mindig vízszintes. Ilyenkor a '*fekszik*' kvázikopula használatát a nagy vagy teljes felületen megvalósuló alátámasztás váltja ki. Például az északi hanti nyelvben az obi-ugoroknál használatos, széles pántok-

ként a ruha mellrészére simuló gyöngyfüzér helyét is a 'fekszik' jelentésű igére visszavezethető kvázikopulával adják meg (Sipos 2021, 326).

Serra Borneto magyarázatot ad azon német mondatok kvázikopulaválasztására is, amelyekben az ALAK kimondottan magas, és függőlegesen kiemelkedő volta ellenére a *liegen* ige használatos (Serra Borneto 1996, 469–470). Ha például egy templom, egy magas épület stb. van a beszélő perceptuális hatókörében, akkor a *stehen* 'áll' igét fogja használni. Azonban a *liegen* 'feküdni' igét kell választani abban az esetben, ha egy tárgy földrajzi vagy topográfiai elhelyezkedéséről beszélünk. Ezt nevezzük geotopográfiai használatnak. Ezeknek a mondatoknak az alanyai általában földrajzi egységek (dombok, hegyek, síkságok; természetvédelmi területek), közigazgatási egységek (országok, megyék), különböző típusú települések (városok, falvak), különböző intézmények (iskolák, uszodák), vállalatok, gyárak, épületek.

Serra Borneto a háromdimenziós tárgyak konkrét térben való elhelyezésének elemzése mellett az absztrakt térben való helymeghatározással is foglalkozik és kimondja, hogy ha az ALAK-nak nincs dimenziós szalienciája, a HÁTTÉR-rel ugyanabban a dimenzióban helyezkedik el, akkor a megfelelő kvázikopulaválasztás a *liegen* 'feküdni'. Alapvetően ezt a kategóriát a lokalizáláshoz sorolja (Serra Borneto 1996, 468–469).

Az igeválasztásban számos nyelvben meghatározó a kanonikus vs. nem kanonikus, funkcionális vs. nem funkcionális elhelyezkedés közötti különbségtétel. Tehát a 'fekszik' és 'áll' kvázikopulák közötti választás attól függ, hogy az ALAK funkciója milyen viszonyban van tényleges orientációjával. A hollandban, ha a tárgy pillanatnyi elhelyezkedése összhangban van a funkciójával, akkor az 'áll' igét választják, még akkor is, ha ezt a tárgy alakja pl. egy tányér esetében, önmagában nem indokolná (Walop 2015, 24). Hasonlóképpen a németben a következő mondat: *Die Teller stehen auf dem Tisch*. 'A tányérok az asztalon vannak', egy kanonikus helyzetet ír le, míg ugyanez a mondat, ha a 'feküdni' igét tartalmazza, azt jelenti, hogy a tányérok fejjel lefelé vannak elhelyezve (Serra Borneto 1996, 463). A német 'áll' testtartásige vizsgálata során Fagan leírja, hogy az igeválasztást az ALAK felsőnek érzékelt része befolyásolja: ha a tárgy rendelkezik ilyennel, a *stehen/stellen* igéket, míg enélkül a *liegen* vagy *legen* igét találjuk a mondatban (Fagan 1991, 144).

Az oroszban a 'fekszik' és 'áll' igék értelmezésében is fontos szerepet játszik a funkcionalitás szempontja (Rakhilina 1998, 71–72, Szulejmanova–Fomina 2019, 28–29). Amikor a beszélő az 'áll' igét használja, akkor a tárgy funkcionalitására hívja fel a figyelmet, tehát az adott tárgy olyan funkcionális térben helyezkedik el, amelyben rendeltetésének megfelelően használható. Amikor

pedig a 'fekszik' igét, akkor a tárgy mintegy elválík a funkciójától. Ezekben az esetekben a fekvés használatában nem feltétlenül egy tárgy vízszintes helyzete hangsúlyos, hanem egy olyan pozíció, amely nem felel meg a funkciójának. Ebben a tekintetben egy tárgy orientációja általában a térben elfoglalt helyzetéhez kapcsolódik, amelyben betölti a funkcióját, azaz a tárgy valamilyen, álló vagy fekvő tájolása szükségszerűen, funkcionálisan indokolt. Ezzel szemben a nem kanonikus, természetellenes térbeli tájolása általában akkor következik be, amikor a tárgy nem tölti be a funkcióját, vagyis ilyenkor a funkció szempontja jobban érvényesül, mint az álló és fekvő helyzet közötti választás szempontja. Tehát minden, ami például a szekrényben, a sufniban, pincében, raktárban, a polcon, az asztalon, a szeméttelenen stb. (félretéve, felhalmozva vagy használat hiányában kidobva) 'fekszik', az a valóságban nem jelenti azt, hogy feltétlenül vízszintes helyzetben van, hanem akár állhat, például a falnak támasztva, vagyis megtarthatja megszokott helyzetét, csak már nincs rá szükség, nem használják, mert például elromlott, összetört.

Gamerschlag kognitív szemléletű áttekintésében tárgyalja az ún. „kanonikus függőleges” fogalmát. Eszerint azon tárgyak, amelyek rendeltetésszerű használata egy bizonyos pozícióban történik, a németben a *stehen* igével állnak abban az esetben is, ha nem a leghosszabb tengelyük függőleges. Erre a cipősdoboz példáját hozza, mely funkcióját jellemzően akkor tudja betölteni, amikor a legrövidebb oldala függőleges, ennek ellenére az 'áll' igével használatos (Gamerschlag et al. 2011, 86–87). Tehát a funkció ebben az esetben is felülírja a tárgy geometriai jellemzőinek jelentőségét.

A fentiek úgy összegezzhetők, hogy a *fekszik* igei elem az ALAK orientációjának kifejezése mellett gyakran ad információt arról is, hogy az adott tárgy nem a használatának megfelelő térbeli helyzetben van, és arról is, hogy használaton kívül van.

A magyar fekszik kvázikopula bemutatása

A *fekszik* kvázikopula használatának bemutatásában elsőként az ALAK tulajdonságaira koncentrálnunk, majd a lehetséges HÁTTER-ek jellemzőit vesszük sorra, ezután az ALAK és HÁTTER kapcsolatát és a funkcionalitás szerepét tárgyaljuk.

Az ALAK tulajdonságai

1. Nagy kiterjedésű és volumenű tárgyak, földrajzi objektumok, tereptárgyak – Nagy kiterjedésű, immobilis, ember által kevésbé manipulálható objektumok hollétének leírására gyakran használatos a *fekszik* kvázikopula (1–3):

- (1) *A **tó és környéke** hazánk legkiegyensúlyozottabb éghajlatú és időjárású területén fekszik.*
- (2) *A kisebb vízfelületű, újabb **tó** vadregényes, sűrű erdő közepén fekszik, vizéből tuskók állnak ki.*
- (3) *Az **ingatlan** kiváló tömegközlekedéssel és infrastruktúrával ellátott helyen fekszik...*

2. *Ember által mozdítható tárgyak* – Ugyanígy jellemző a használata mobilis tárgyakkal is (4–6):

- (4) *A **szekrény** ott feküdt a kádban az oldalára fordítva.*
- (5) ***Kalapja** az íróasztalon feküdt.*
- (6) *A **távcső** az asztalon feküdt.*

3. *Hosszúkás, illetve lapos tárgyak* – Rendszerint a *fekszik* kvázikopula szerepel a mondatban, ha valamely vízszintes felületen hosszúkás vagy nagy felületű tárgy helyezkedik el úgy, hogy a hosszanti tengelye párhuzamos a HÁTTÉR-rel (7–10):

- (7) *A **könyv** az asztalon fekszik.*
- (8) *A **puska** a földön feküdt.*
- (9) *Az **ág** a földön fekszik.*
- (10) *A **koporsó** az asztalon feküdt.*

4. *Kerek, gömbszerű tárgyak* – Az ALAK formája esetenként gömbszerű, gömbölyű is lehet, azonban ez a használat ritka, marginálisnak tekinthető (11):

- (11) *A **labda** a mérkőzés végéig ott feküdt a középkörben anélkül, hogy bárki is hozzáért volna, (...)*

A HÁTTÉR tulajdonságai

Mivel testtartásigék grammatikalizációjáról van szó, elsőként az ALAK geometriai tulajdonságai merülnek fel meghatározó tényezőként, azonban a HÁTTÉR jellemzői is fontosak lehetnek a kvázikopula választásakor.

1. *A HÁTTÉR nagy, lapos felület* – mint ahogy azt a (12–13) illusztrálja:

- (12) *A jármű félig a **parton** feküdt.*
- (13) *Az üdvözlőlapja az **asztalon** feküdt előtte. (G)*

2. *A vízszintestől különböző HÁTTÉR* – Nem feltétlenül vízszintes azonban az alátámasztási felület, az is előhívhatja a *fekszik* használatát, ha a HÁTTÉR-rel nagy felületen vagy teljes felületén tud érintkezni az ALAK (14–15):

(14) *A bornak olyan színe volt, mint Elsa gránát medáljának, amely a **dekoltázsán** feküdt.*

(15) *A puska **alkarjuk felső felén** fekszik.*

3. *A HÁTTÉR mélyen fekvő hely* – A korpuszban nem kevés olyan mondat volt, ahol nem a tárgy vagy objektum alakja, orientációja váltja ki a *fekszik* használatát, hanem az ALAK mélyen helyezkedik el, az adott tárgy vagy objektum az ember aktivitási zónájának alsó határán vagy az alatt található, például a föld alatt, gödörben, tengerben (16–17):

(16) *A talált tárgyak a mai parttetőtől csaknem **két ölnyi mélységben** feküdtek.*

(17) *A kutatók megállapították, hogy ezek a **közetek** nagy mélységben feküdtek.*

Különösen gyakoriak az efféle megfogalmazások régészeti leletek leírásában (18–20):

(18) *A falak alsó rétegei a modern kori szinttől **4,5 méter mélységben** feküdtek. (G)*

(19) *Egy ép, konkáv kónikus orsógomb pedig a B-2903 **beásásban** feküdt. (G)*

(20) [Az agyagcsüngő] *A B-1769-es kerek, szabályos, egyenes oldalú és aljú **gödörben** feküdt... (G)*

4. *Geotopográfiai használat* – A magyarban is megfigyelhető, hogy ha térképi értelemben, azaz a térkép síkjában elképzelve lokalizálunk egy földrajzi objektumot, tereptárgyat, épületet, az rendszerint a *fekszik* kvázikopolát hívja elő (21–24):

(21) *Oroszország a Föld északi félgömbjén, Eurázsia **északi részén** fekszik. (G)*

(22) *...a vasútállomás **délkeletre** fekszik az iskolától...*

(23) *Az Andrásnyak egykori kastélya **a falu déli részén** fekszik...*

(24) *...a lakás **az M1-es metróvonal és a 4-6-os villamos vonalán** fekszik.*

5. *ALAK és HÁTTÉR kapcsolata* – A példák egy jellegzetes körében az ALAK nem választható el a HÁTTÉR-től. Erre a legjobb példákat a geometriai feladványok szövegei szolgáltatják (25–26), de idetartoznak olyan példák is, amikor kimondottan egy síkhoz viszonyítva adják meg egy objektum lokációját (27–28):

- (25) *Mekkora a sugara annak a körnek, melynek középpontja egy **derékszögű háromszög átfogóján** fekszik, és a kör érinti a két befogót?*
- (26) *Határozzuk meg egy R sugarú félkörbe írt legnagyobb területű trapéz méreteit, ha a trapéz egyik párhuzamos oldala a **félkör átmérőjén** fekszik!*
- (27) *Az Uránuszt roppant régen, egy bolygóméretű égitesttel való ütközés az oldalára fordította, forgástengelye szinte a **keringési síkjában** fekszik.*
- (28) *A szarkofág a piramis egyik tengelyén fekszik...*

Az ALAK funkciója

A példák egy további csoportjában a *fekszik* ige választását az indokolja, hogy a tárgy nem a funkcionalitását szolgáló helyzetben van. A korpuszban sok olyan példamondatot találtunk, amelyekben a legkülönbözőbb tárgyak fekszenek nem várt, szokatlan helyeken. Az egyébként vertikálisan prominens tárgyak többnyire nem kanonikus (nem a talapzatán nyugvó és nem álló) pozícióban vannak, funkciójuktól elválasztva (29–30):

- (29) *A kávézó **kávéfőzője** most is az ágyon feküdt.*
- (30) *A **csizma** az asztalon feküdt.*

Ezekben a mondatokban a tárgyak elhagyottsága a hangsúlyos. Idetartozik még (4) is.

A hever kvázikopula

A következőkben a *hever* kvázikopula használati szabályait mutatjuk be, lehetőség szerint követve a *fekszik* esetében alkalmazott szempontokat.

A *hever* szó jelentéseit a következőképpen adja meg a *Magyar értelmező kéziszótár*: „(I.) Kényelmesen, tétlenül fekszik vhol. | Tehetetlenül, elhagyatottan fekszik. (II.) Vmi használatlanul, elhanyagoltan fekszik, van vhol” (ÉKsz. 2003, 517). Az (I.) jelentés élő alanyokra vonatkoztatható, a (II.) pedig tárgyakra, amelyek esetében a tétlenség passzívan értelmezhető: az élettelen

alany elszenvedi a tétlenséget, ami lényegében elhagyottságot, elhanyagoltságot, használatlanságot jelent. Ezzel szemben a jóval korábbi, bár részletesebb *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz. 3/237–238) a vizsgálat szempontjából lényeges fenti 2. jelentést két részre osztja: „3. tárgyatlan <Tárgy> úgy fekszik vhol, hogy nem törődnek vele, nem használják. 4. tárgyatlan Kihasztnátlanul, felhasználatlanul, elhanyagoltan fekszik v. van vhol.” A *Magyar értelmező kéziszótár* idézett jelentéseiben két ponton fedezhető fel különbség: a 3.-ban a tárgy helyzete fekvő, a 4.-ben azonban nem feltétlenül, illetve a 4. jelentésben nem kizárólag konkrét tárgyakról lehet szó.

A fenti jelentések és példáink sokasága alapján feltételezhető, hogy a *hever* igének a *fekszik* igéhez hasonlóan van kvázikopula fejleménye. A következőkben ennek bizonyítására teszünk kísérletet.

A *hever* használható élettelen alanyok hollétét megadó mondatban (31):

(31) *Az üveg a padlón hever.*

A mondat csak akkor grammatikus, ha van lokalizáló elem, annak hiányában nem (32). Ebben különbözik más lexikális igéktől (33):

(32) **Az üveg hever.*

(33) *Az üveg gurul.*

Vizsgálatunkból kizárjuk a *hever* egyéb jelentéseit. Nem foglalkozunk a [+ élő] alanyokat tartalmazó mondatokkal (34–35):

(34) *Az uralkodó vörös kárpitozású díványon hevert...*

(35) *A pettyes szőrű gidák közül az egyik a fűben hever, a másik játékosan felé hajol.*

Kizárjuk a vizsgálatból, ha nem kifejezetten a *hol?* kérdésre felelő (azaz nem lokatív) mondatról van szó (36–37):

(36) *A gép az asztalon darabokban hevert, a nagy sietségben még a billentyűzetet se dugtam be.* [Hogyan hevert? Milyen állapotban volt?]

(37) *Ez az erősítő régóta a padláson hever...* [Mióta?]

Amint fentebb említettük, a (31)-ben illusztrált jelentést az ÉrtSz. is megkülönbözteti („Vmi használatlanul, elhanyagoltan fekszik, van vhol: *Az áru raktáron hever.*”). E jelentéssel kapcsolatos számos frazeológiai egység is, amelyek azt fejezik ki, hogy az adott tárggyal valamiért nem történik (meg) valami, vára-kozik valahol, például *romokban hever*; *parlagon hever* stb., illetve ’szellemi termék fiókban, dobozban stb. kiadatlanul vára-kozik’ (38–40):

- (38) *A téma az **utcán hever**.*
- (39) *A tudós ember, a politikus életrajza sokáig **fiókban hevert**, ezért is kapta a „bujdosó könyv” alcímet.*
- (40) *...a 2012-es filmszemle óta közel két év telt el, azóta **dobozban hever** a film...*

Az ilyen és ezekhez hasonló frazeológiai egységek is vizsgálatunkon kívül esnek.

Az ALAK tulajdonságai

1. *Földrajzi objektumok, immobilis tárgyak* – A hever kvázikopula nagy kiterjedésű tereptárgyakkal, épületekkel, objektumokkal, más szóval immobilis tárgyakkal nehezen elfogadható mondatot eredményez (41), legfeljebb művészi szóhasználatban képzelhető el, ahogy azt a következő – egzisztenciális – mondat illusztrálja (42):

- (41) **A szántóföld a dombon hevert.*
- (42) *Egy falu hever lent, akár egy akvárium fenekén... (Mészöly Miklós: Találkozás)*

2. *Mobilis tárgyak* – A hever használata legjellemzőbb az ember által használt vagy szállítható alanyokkal (43–45):

- (43) *A **telefonja** ott hevert az asztalon.*
- (44) *A BMW **kocsikulcsa** az asztalon hevert...*
- (45) *...agyontömött **aktatáskája** ott hevert az íróasztalon.*

E tárgyak viszonylag nagyok és nehezek is lehetnek, ha a mozdításuk, manipulálásuk emberi aktivitással megoldható (46–48):

- (46) *Valamivel odébb a kiegészített **mozdony** hevert.*
- (47) *A legyártott **betontartályok** jelenleg Garéban, illetve a pécsi vasútállomáson hevernek.*
- (48) *Az emlékmű felső részének szánt **szikla** ezután majdnem egy esztendőn keresztül a hídvégi lelkész háza előtt hevert.*

3. *Kis méretű tárgyak* – A hever kvázikopula kis méretű tárgyakkal is gyakran előfordul (49–51):

- (49) *...a **lőszerek** egy dobozban heverték a fegyver mellett. (G)*

(50) *A **dobókocka** a fűben hever...*

(51) *...a **kulcs** a katlan oldala és a házfal közti szuglyában hever.*

4. Az *ALAK* formája – A legváltozatosabb formájú tárgyak szerepelhetnek alanyként a *hever* igével: akár laposak, azaz az alátámasztással nagy felületen érintkező tárgyak (52–54), akár hosszúkásak, azaz az eredeti testtartást, a heverő/fekvő ember arányait is felidézük (55–57):

(52) *A **kézirat** az asztalon hevert, ahol hagytuk...*

(53) *Az Autosport **magazin címlapja** ott hevert az asztalon...*

(54) *...a **szereződés** egy ovális zöld asztalon hevert...*

(55) ***Heroinfecs kendője** az asztalon hevert.*

(56) ***Töltőtolla** az asztalon hevert, ahogy odadobta...*

(57) ***Griffendél kardja** az erdei tavacska mélyén hevert.*

Emellett gömbölyű (58–59) és kerek (60) tárgyak lokációját megadó mondatokban is állhat ez az igei elem, továbbá összetett formájú tárgyakkal is szerepelhet (61):

(58) *Hát a sok szép **alma** mind a földön hevert...*

(59) *A **barack** ott hevert mellette.*

(60) *A lyukas **fazék meg bögre** mind a szeméten hevert.*

(61) *A **csillárok** a szobák közepén heverték, ocsmányul összegömbölyülve...*

A fenti példák arra mutatnak, hogy ezzel a kvázikopulával kapcsolatban kevés, az *ALAK* formájára vonatkozó megkötést lehet megfogalmazni.

A HÁTTÉR

A *hever* kvázikopulát tartalmazó mondatokban a *HÁTTÉR* is igen sokféle lehet. Találunk nagy felületeket, amelyek módot adnak az *ALAK* és a *HÁTTÉR* nagy vagy teljes felületen való érintkezésére – lásd a fenti mondatokat is – (62–63), de arra is van példa, amikor ez nem feltétlenül teljesül (64):

(62) *A szerszámosbódé deszkái még mindig a **földön** hevernek.*

(63) *Az XX-es rendszámtáblák ott hevernek a **gumiszőnyeg alatt**.*

(64) *A nejlonszatyor ott hevert a **hulladék tetején**.*

A következő mondatokban a HÁTTÉR nem sík, hanem kisebb, tartályszerű vagy öblös tér (65–67):

- (65) *A horgászakézség ott hevert a gyönyörű amerikai családi **bőrönd mélyén**.*
- (66) *Az edénye ott hevert mosatlanul a **nagy veidlingben**...*
- (67) *Amikor az összes bele [ti. a krumplié] a **tálban** hever, villával pépesítem... (G)*

Gyakori a korpuszunkban a mélyen elhelyezkedő HÁTTÉR is (68–70):

- (68) *...amelynek roncsai több mint 500 méternyire hevernek egymástól a **tengerfenéken**. (G)*
- (69) *A romok ma 150 méteres mélységben hevernek a **vízfelszín alatt**.*
- (70) *A hajó eleje és vége most egymástól mintegy hatszáz méterre hever az **óceán mélyén**... (G)*

Az áttekintett mondatok alapján tehát a HÁTTÉR igen sokféle lehet, közös jellemzőjük az, hogy az emberi aktivitás terében helyezkednek el, illetve az alatt, nem pedig magasan.

A *hever* kvázikopula geotopográfiai használatára, illetve a kétdimenziós lokalizálásra (például geometriai feladatok megadása) nem találtunk példát sem a korpuszban, sem célzott kereséssel, megítélésünk szerint ilyen mondatok nehezen képzelhetők el (71) (72):

- (71) **Ez a kis falu éppen az egyenlítőn hevert.*
- (72) **A C pont a háromszög átfogóján hever.*

Az ALAK orientációja és a funkció

A *hever* kvázikopula önmagában nem ad tájékoztatást az ALAK orientációjáról. Nem derül ki a példamondatokból, hogy a mozsár hogyan állt a szekrényben (73), a laptop milyen helyzetben volt a szekrény tetején (74), illetve a padlón hogyan helyezkedett el a hátizsák és a kabát (75); a pitli akár állhat is, vagy felborulva, az oldalán fekkhet a küszöbön (76):

- (73) *Ilyen a **mozsaram** is. Mióta kézre esik, sűrűbben használom annál, mint mikor a **szekrényben** hevert. (G)*
- (74) *Van egy Dell XPS M2010 hiányos **laptopom**, ami már évek óta a **szekrény tetején** hevert. (G)*

(75) *A kabátja és a hátizsákja is a padlón hevert...* (G)

(76) *a pitli ott hevert az istállóküszöbön...*

Ugyanez figyelhető meg olyan mondatokban, ahol a lokalizálás egy nagyobb térre vagy felületre vonatkozik, azaz az ALAK és a HÁTTÉR érintkezése és viszonya nem releváns (77–79):

(77) *A kenyérvágó kés, rajta a garancialevéllel évekgig a padláson hevert.* (G)

(78) *Talán nekem is megvan, de csak a hétvégén tudok utána túrni, mert minden bútor és könyv a garázsban hever, festés miatt.* (G)

(79) *A tömlő valószínűleg a garázsban hever.* (G)

Továbbá ezekben a mondatokban a HÁTTÉR (azaz a padlás, garázs) olyan hely, ahol az ALAK nem tudja betölteni eredeti funkcióját. Tehát a funkció szempontja a *hever* ige esetében kimondottan fontos. A példákban nem az ALAK orientációja domináns, hanem a funkcionális komponens felülír minden egyéb szempontot.

Az ALAK használatlansága vagy elhagyottsága összefüggésben van a váratlan, szabálytalan elhelyezkedéssel. Erre a korábbi mondatok között is bőségesen láttunk már példát: szikla, dobókocka, kulcs, pitli (48) (50–51) (76). A következőben pedig a két, hasonló jelentésű kvázikopula által leírt helyzet abban különbözik, hogy az első tagmondat megszokott HÁTTÉR-hez (*előszobaasztal*) képest informál a levél hollétéről, a második viszont a rendetlenséget, rendezetlenséget azzal is kifejezi, hogy a szokatlan HÁTTÉR-hez (*szőnyeg*) nem a *fekszik*, hanem a *hever* kvázikopulát választja (80):

(80) *Egy levél, ami távozásukkor az előszobaasztalon feküdt, most a szőnyegen hevert.* (G)

A funkcionalitás szempontjának érvényesülése különösen igaz olyan mondatokra, amelyek a legkülönbözőbb maradványok, cserepek, darabok, rongcsok helyét határozzák meg (81–84):

(81) *Az eltört vodkásüveg cserepei ott hevernek az íróasztal mellett a földön.*

(82) *A festett edényművességgel járó festetlen edénytöredék hever a felszínen.*

(83) *A kutatók szerint a három repülőgép maradványai ott hevernek a Balatonban.*

(84) *A gép szenes rongcsai, a hamuvá égett pilótával, néhány száz lépésre heverték tőle.*

Számos olyan példát találtunk a korpuszban, ahol az ALAK jellemzői olyannyira nem játszanak szerepet a kvázikopula választásában, hogy a legkülönbözőbb tárgyak állnak hosszú felsorolásban, mint a (85–86) mondatokban, vagy olyan szavak, mint a *dolgok*, a *felszerelés*, a *kelléktár*, amelyek több meghatározatlan tárgy összefoglaló megnevezései (86–88):

- (85) *A papírdarabok, pillepalackok, ételmaradékok, megmaradt zsíradék, olaj, műanyagtálak, mosogatórongyok mind a zöld pázsiton hevernek távozás után.*
- (86) *A halott szülők szeszélyes tárgyi vonzalmainak **kelléktára** itt hever körülöttem, a legyező, a húroztatlan teniszütő, a horoszkóptáblázat, az okkult ponyva, minden.*
- (87) *...a legfontosabb **dolgaink** a földön hevernek.*
- (88) *A szigetek vonzzák a bűvárkodás szerelmeseit: a második világháború elsüllyedt **felszerelése**i hevernek a mélyben.*

Az eddigiekben arra láttunk példákat, hogy a *hever* hasonló módon alkalmazható lokatív mondatokban, mint a bizonyítottan kvázikopulaként is funkcionáló *fekszik*. Két kategóriában nem használható: immobilis tárgyakkal, földrajzi objektumokkal, valamint a (kétdimenziós) geometriai relációk leírásában. Kimondhatjuk tehát, hogy a *hever* igei elem kvázikopulának tekinthető, amely a többi testtartásigével szemben nem az ALAK helyzetéről szolgál információval, mivel más a szemantikája: az ALAK elhagyottságát, használaton kívülségét, a szituáció szabálytalanságát, rendezetlenségét fejezi ki.

Összegzés

Dolgozatunkban bemutattuk, hogy a magyarban két, fekvő helyzetet kifejező testtartásigéből alakult ki kvázikopula. A *fekszik* semleges jelentésű testtartásige, a *hever* viszont a tárgyakra vonatkoztatható, és a grammatikalizációs folyamat szempontjából kiinduló jelentésében (az értelmező szótár szerinti 2. jelentésben) is hordozza a használatlanságot, elhagyottságot.

A *fekszik* mint alapvető testtartásigéből létrejött kvázikopula a tárgyak orientációjára is utal a lokatív mondatokban. A vele használható tárgyak skálája igen széles: ez az igei elem a geográfiai térben földrajzi objektumok és nagy méretű tereptárgyak elhelyezkedését éppúgy leírja, mint kicsiny, mobilis használati tárgyak hollétét. E kvázikopula választását nemcsak az ALAK geometriai jellemzője és a HÁTTÉR-hez való viszonya válthatja ki, hanem az is, ha a tárgy funkcióját nem látjuk betölthetőnek az adott pozícióban.

A *hever* kvázikopula esetében is van olyan szemantikai többlet, amely a lokalizáláson felül megjelenik a mondatban. Ez azonban nem csupán a kiinduló ige által kifejezett testhelyzetből következik, hanem a fent említett jelentéskomponensből: a tárgy használatlanságából is. A *hever* kvázikopulának ugyanis kevés megköttése van arra nézve, hogy milyen alakú vagy elhelyezkedésű tárggyal használható. A *hever* igei elemet tartalmazó lokatív mondatok az ALAK és a HÁTTÉR viszonyáról, az alátámasztás módjáról sem feltétlenül informálnak. E mondatokban hangsúlyosabb, hogy az ALAK lokációja eltér a várttól, a tárgy funkcionálását az adott hely és helyzet meghiúsítja, illetve az ALAK és a HÁTTÉR együttese a rendezetlenség kategóriájába tartozik.

Mindkét kvázikopula ki tudja tehát fejezni azt, hogy egy tárgy helyzete (helye és orientációja) nincs összhangban a funkciójával. Ezt a *fekszik* a funkcionálással összeegyeztethetetlen orientáció jelölésével valósítja meg, amit esetenként a szokatlan háttér is megerősít. A *hever* kvázikopula hasonló jelentéskomponense másra vezethető vissza. A grammatikalizáció kiindulópontjául szolgáló ige eredeti, [+ élő] alanyokra vonatkoztatható jelentése a tétlenségre, az aktivitás hiányára való utalást pejoratív minősítéssel foglalja magába. Az élettelen alanyokkal álló jelentésben ez az aktivitás hiányának elszenvedéseként jelentkezik, ami használatlanságként, elhanyagoltsággként értelmezhető. Ez lehet az oka annak, hogy a *hever* kvázikopula alkalmazhatósága egyáltalán nem függ geometriai tulajdonságoktól, ha azt akarjuk kifejezni, hogy az adott tárgy az adott helyzetben nem látja el szerepét.

Irodalom

- Ameke, Felix K. – Levinson, Stephen. C. 2007. Introduction: The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Atintono, Samuel A. 2013. *The semantics and grammar of Gurene positional verbs: A typological perspective*. PhD thesis. The Semantics and Grammar of Positional Verbs in Gurene: a Typological Perspective (2024. jan. 31.).
- ÉKsz. = Pusztai Ferenc. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Fagan, Sarah M. B. 1991. The Semantics of the Positional Predicates liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German* 24 (2): 136–145.
- Gamerschlag, Thomas – Petersen, Wiebke – Ströbel, Liane. 2011. I’m Still Standing: A Frame Account of the Polysemous Meanings of Posture Verbs. Referring to

- Standing. *9th International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation* (Kutaisi, Georgia, September 26–30, 2011). Revised Selected Papers 73–93.
- Kutscher, Silvia – Schultze Berndt, Eva. 2007. Why a folder lies in the basket although it is not lying: The semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics* (45): 983–1028.
- MNSz2 = Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC*. 1719–1723.
- Newman, John. 2002. A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In Newman, John ed., *The linguistics of sitting, standing and lying*. 1–24. Amsterdam: John Benjamins.
- Rakhilina, Ekaterina. V. [Рахилина Екатерина Владимировна]. 1998. Семантика русских «позиционных» предикатов: стоять, лежать, сидеть и висеть. *Вопросы языкознания* (6): 69–80.
- Rumsey, Alan. 2004. Aspects of Ku Waru ethnosyntax and social life. In Enfield, Nick J. ed., *Ethnosyntax: Explorations in grammar and culture*. 259–287. Oxford: Oxford University Press.
- Sass Bálint. 2009. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásából*, szerk. Váradi Tamás. 117–129. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Serra Borneto, Carlo. 1996. Liegen and stehen in German: A study in horizontality and verticality. In Casad, Eugene ed., *Cognitive linguistics in the Redwoods*. 458–505. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sipos Mária. 2021. A 'fekszik' ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 319–332.
- Sipos, Mária – Várnai, Zsuzsa. 2022. The Hungarian verb *fekszik* 'lie' with inanimate subjects in locative sentences. *Vestnik Ugrovedeniya-Bulletin Of Ugric Studies* 12 (4): 755–762.
- Szulejmanova, Olga A. – Fomina, Marina A. 2019. [Сулейманова, Ольга Аркадьевна – Фомина, Марина Аркадьевна] (2019). Роль субъекта в характере репрезентации его бытия (на материале глаголов стоять, лежать, сидеть). *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*: 23–39.
<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-subekta-v-haraktere-reprezentatsii-egobytiyana-materiale-glagolov-stoyat-lezhat-sidet> (2024. jan. 31.)
- Walop, Annemarie. 2015. *Is the Object Standing, Lying or Sitting?: A Study on Linguistic Relativity within the Domain of Posture Verbs in English and Dutch*. Is the Object Standing, Lying or Sitting? A Study on Linguistic Relativity within the Domain of Posture Verbs in English and Dutch | Student Repository (2024. jan. 31.)

THE ROLE OF *FEKSZIK* AND *HEVER* QUASI-COPULAS IN LOCATIVE SENTENCES

This paper presents an overview of the uses and roles of the Hungarian quasi-copulas *fekszik* 'lie' and *hever* 'lie around'. Our corpus-based analysis focuses on their role in locative sentences. Referring to both quasi-copulas, the paper summarizes the various types of the FIGURE (i.e. the subjects), as well as those of the GROUND (i.e. locative elements) occurring in locative sentences, and also gives an overview of the various types of relation between the two elements in question. Concerning both quasi-copulas, the analyses end in discussing the principle of function. Our analyses reveal that *fekszik* 'lie' has a neutral meaning. Its use is not only directed by the geometric properties of the FIGURE and its relation to the GROUND but also it is often found in sentences that aim to describe that the given object cannot fulfill its role in the given position or orientation. Concerning the quasi-copula *hever*, expressing the unexpected position of the FIGURE, resulting in the failure of the object to perform its own function, has been shown to play a major role. The semantic component 'abandonment, neglectedness' of the original meaning of the verb used with inanimate subjects, can often be detected in its quasi-copula role.

Keywords: grammaticalization, quasi-copula, locative sentence, posture verb

ULOGA KVAZIKOPULA *FEKSZIK* I *HEVER* U LOKATIVNIM REČENICAMA

Studija pruža uvid u upotrebu i ulogu kvazikopula *fekszik* i *hever* u mađarskom jeziku. Obe imaju značenje „ležati”. U središtu analize zasnovane na korpusu nalazi se uloga ta dva glagola za obeležavanje položaja tela u lokativnim rečenicama. Studija daje pregled vrsta OBLIKA (subjekat rečenice) i POZADINE (lokalizator) u raznim lokativnim rečenicama, kao i odnos ta dva elementa prema pomenutim kvazikopulama. U oba slučaja nakon analize usledilo je razmatranje funkcija. Zaključak studije je da neutralno značenje glagola *fekszik* ne proizlazi samo iz geometrijskih obeležja OBLIKA i njegovog odnosa prema POZADINI, nego se on često nalazi u rečenicama u kojima objekat u datoj poziciji ne može zadovoljiti svoju ulogu. U slučaju glagola *hever* neočekivana pozicija OBLIKA dobija veću ulogu, jer ta pozicija sprečava objekat da ispolji svoju funkciju. Iz prvobitnog značenja ovog glagola koji ide uz nežive subjekte nazire se značenjska komponenta napuštenosti. *Ključne reči:* gramatikalizacija, kvazikopula, lokativna rečenica, glagol za obeležavanje položaja tela

ETO: 811.214.58"17/19"

81'374.81

003.2

DOI: 10.19090/hk.2024.3.36-52

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ROSENBERG Máttyás

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Budapest, Magyarország

matyas.rosenberg@gmail.com

ORCID 0000-0002-3074-2262

A MAGYARORSZÁGI ROMANI SZÓTÁRAKBAN HASZNÁLT ÍRÁSRENDSZEREK VARIABILITÁSA 1797 ÉS 1935 KÖZÖTT

Variability of spelling systems in Romani dictionaries published
in Hungary between 1797 and 1935

Varijabilnost pisma u Romani rečnicima u Mađarskoj
1797–1935. godine

A tanulmány mellett érvel, hogy negyvennyolc magyarországi romani szótár elemzése alapján a művek korszakolhatók, az első szakasz (1797–1935) pedig ortográfiai szempontból is fontos, mivel ebben az időszakban spontán írásrendszereket találunk, amelyeket aztán tudományos vagy oktatási célokra már nem alkalmaztak. A betűválasztás elemzésekor fény derül arra, hogy nemcsak az egyéni intuíció és kölcsönös másolás, hanem a magyar helyesíráshoz való illeszkedési szándék és a romani nyelv sajátos hangjainak írásbeli ábrázolása motiválta, ami jelentős variabilitást eredményezett. Emellett megfigyelhető az inkonzisztencia a hangjelölésben, különösen a magánhangzók hosszúságában, az aspirált hangok és a veláris frikatíva esetében. Az általános inkonzisztencia rámutat, hogy a forrásanyag akkor sem egyetlen adatközlőtől származik, ha a szerző így jelölte, valamint arra, hogy a szótárak alapos feldolgozásához szükséges a terepmunkán alapuló tudás, hogy megkülönböztethető legyen a tévedés és a dialektális variáció.

Kulcsszavak: romani nyelv, szótárak, grafizáció, helyesírás, ortográfia

Bevezető

A magyarországi romani szótárak közel 230 éves történelmének tudományos megközelítésű áttekintésével máig adós a tudomány. Ez idáig az egyet-

len kiemelkedő történeti vizsgálatot Landauer (2016) végezte, aki rendkívül sok információval járult hozzá a romani nyelvhez kapcsolódó kutatások ezen szeletéhez, azonban olyan kutatásokról nem tudunk, ahol a szótárak tartalmának vizsgálatát is fókuszba állították volna. A legátfogóbb romani szótárakat összegző annotált bibliográfiát Husi²c (2019) készítette, melynek során huszonegy szótárt azonosított magyarországi kiadásként, azonban kiemeli, hogy ezen szótárak közül négy beás szótár. Ezáltal rávilágít arra a gyakori hibára, hogy a beás szótárakat tévesen sorolják a romani szótárak közé, „holott a beások a román nyelv egy formáját beszélik” [fordítás tőlem – R. M.]. Husi²c munkájának további elemzése során megállapítható, hogy Lush (2017) angol–francia–romani szótára tévedésből került a magyarországi szótárak közé, ezért Husi²c alapján a releváns romani szótárak száma valójában tizenhatra csökken.

A saját kutatásaim alapján megállapítottam, hogy a szótár kiadásának évében Magyarország aktuális területén végzett gyűjtésből származó romani szótárak száma jelentősen meghaladja a korábban dokumentáltakat, összesen 48-rarúg (Rosenberg 2023). Ebből öt változatlan utánnymás, míg három az idők során elveszett vagy soha nem is készült el. Az így fennmaradó 40 szótár közül 39 a magyarországi nyelvjárásokat képviseli, továbbá szerepel közöttük egy Budapesten kiadott nemzetközi romani szótár is (Courthiade 2009). Emellett létezik egy elektronikus szótár, amely magyarországi nyelvjárásokat is tartalmaz, valamint további hat olyan nyelvten, mely számottevő szótári résszel is bír. Nem tárgyalom azon szótárakkal kapcsolatos történeti információkat, amelyek létezésének vagy elvesztésének híreiről információink vannak, így például Csiba Bonifác feltételezett szótára (lásd Habsburg-Lotaringiai 1888, 299, Von Schwartner 1809, 156, Landauer 2016, 40), Balogh (Sági) Jancsi 1876-os szótára (lásd Baló–Bodnárová 2023), valamint Csenki Sándor nagy romani szótára sem kerül részletesebben ismertetésre (bővebb információkért lásd Bari 2013, Rosenberg 2023). Ismertetek viszont két szótárt (Wlislocki 1884, Miklosich 1872), melyeket nem Magyarországon adtak ki és nem is magyar nyelvű közlések, de a szerzők a gyűjtéseiket Magyarországon végezték, tehát az országban beszélt romani változatokról adnak számot.

Vizsgálatom a romani szótárak első korszakát érinti: kezdőpontja Vistai Farkas (1797–1798) szótára, azaz a legelső magyarországi romani szólísta, amelyről tudomásunk van, végpontját pedig Csenki (1934–1935) kisszótára jelenti, amely a második korszak szakmailag legmegalapozottabb műve, a nyelvészeti gyűjtések megjelenése előtt, sőt több szempontból annak előfutárának is tekinthető. A romani szótárak első korszakai az ortográfia szem-

pontjából is jelentős választóvonalat képviselnek, ugyanis az első korszakban Miklosich (1872) szótárát leszámítva spontán írásrendszerekkel találkozunk, és csak a második korszakban jelennek meg Magyarországon a tudományos romani helyesírások (például Hutterer–Mészáros 1967), majd azt követően az ún. normalizált ortográfiák, melyek napjainkban is használatban vannak, különösen a nyelvtanítás során (például Choli Daróczi–Feyér 1984).

A romani szótárak lehetséges korszakai

A romani szótárak korszakolása azért lehet releváns szempont a nyelvészeti kutatásokban, mert a különböző időszakok jelentősen elkülönülnek egymástól, és az egyes korszakokba sorolható munkák számos hasonló jellemzővel bírnak. A korszakokat sok más ismérv mellett a következőképp jelöltem ki: a romani szótárak első korszakában (1797–1935) a legkorábbi, szakmai szempontból amatőr gyűjtések találhatók, olyan kuriózumok, melyeket nem lehet szigorúan tudományos kritériumok alapján értékelni; a második korszak (1967–1984) a szakképzettebb kutatók nyelvtan- és szótárírói tevékenységének megjelenését jelzi, akik a más nyelvek kutatásában alkalmazott módszertant adaptálják a romani nyelv vizsgálatához; a harmadik szakasz (1984–1998) során a terepmunka alapú és reflexív elemzéseket tartalmazó műveket a korábbiaknál alacsonyabb színvonalú, preskriptív, internacionalizmusokkal átszőtt, elsősorban oktatásra szánt szótárak váltják fel, amelyek gyakran nemcsak szakmai, hanem nyelvpolitikai célokat is szolgálnak; a negyedik, jelenlegi szakaszban (2000-től kezdődően) a preskriptív megközelítés tovább erősödik, és fokozódik a hindi, valamint kisebb mértékben a szanszkrit kölcsönzések beáramlása, ami a szótárak színvonalának csökkenéséhez vezet a bennük rejlő számos hiba miatt. Természetesen ezek a szótárak számos más szempont szerint is csoportosíthatók. Az általam alkalmazott négyosztatú kategorizáció nem tükrözi az átmeneti időszakokat, így önkényes és nem kizárólagos. Ez a felosztás a jövőben pontosításra szorulhat, azonban jelen formájában is hozzájárul a romani nyelvhez és a romani szótárakhoz való viszonyulás változásának jobb megértéséhez.

A romani szótárak első korszaka (1797–1935)

A Magyarország területéről származó romani szótárak közül a legkorábbi fennmaradt kézirat keletkezésének idejét eltérően datálják a kutatók, egyes források 1797–1798-ra teszik (Bari 2013), míg más források az 1780-as évek

első felére teszik keletkezését (Landauer 2016, 34). A szólistát a kolozsvári református teológia professzora, Szathmári Pap Mihály (1737–1812) megbízásából készítette Farkas Mihály, aki a kollégiumban a philosophica classisig jutott el az 1770-es évek végén, ráadásul romani anyanyelvű beszélő volt. A kézirat teljes címe: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szathmári per Michaellem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum* [Cigány–latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készített Szathmári Pap Mihály, Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumunk tógátus diákja volt]. Összesen 43 írott levelet tartalmaz, és a centrális romani Erdélyben beszélt egykori változatában íródott. A kézirat különlegessége, hogy az adatközlő introspekcióját tükrözi. A szótár a Bari által összeállított gyűjteményben található, melyről Landauer így nyilatkozik: „A szójegyzék megjelentetésére ez idáig csupán Bari Károly tett – egy sajnálatosan sikertelen – kísérletet, 2013-ban megjelent *Régi cigány szótárak és folklór szövegek* című művének első kötetében. A szógyűjtemény alapján Bari által közölt anyag azonban félreolvasásoktól és elírásoktól oly mértékben hemzseg, hogy minden tudományos esetvizsgálatra, használatra teljességgel alkalmatlan”¹ (Landauer 2016, 33–34).

Szmodics János hivatalosan nem publikált, de teljes egészében hozzáférhető kéziratosa romani nyelvtana és szótára (1826–1827a, 1826–1827b) Bari gyűjteményében szintén megjelent. Összesen tíz, centrális nyelvjárásban írt füzetet tartalmaz, a kompendium nyelvtani leírásokat, beszélgetéseket, valamint romani–magyar és magyar–romani szótári részeket tartalmaz. Egyetlen jelentős hiányossága, amint azt Vekerdi (2000, 2) is kiemeli, hogy Szmodics számos adatot átvett Puchmayer cseh tudós 1821-ben megjelent nyelvtanából és szótárából anélkül, hogy ezt külön hivatkozta volna. Emiatt kritikai szemlélettel kell megközelíteni az adatokat, és csak alapos mérlegelés után dönthető el, mely információk képviselik hitelesen az egykori zalai romungró nyelvváltozatot.

A fent említett időszakban több szótár is készült, így idesorolható Wlislöcki (1884), Győrffy (1885/2011), Sztojka (1886, 1890), Horváth (191?), Sztanykowszky (1920–1930) és Csenki (1934–1935) munkája. Ezenkívül két olyan nyelvtan is ismert, amelyek elemzésre alkalmas szólistákat tartalmaznak,

¹ Jelen kutatásom során nem volt lehetőségem minden esetben az eredeti kéziratok elemzésére, olykor csak Bari gyűjteményére támaszkodhattam. Mivel az eredményeim jelentősen függenek a források minőségétől, így a következtetésem is e minőség tükrében tekinthetők megalapozottnak.

ezek Habsburg (1888/2015) és Miklosich (1872) munkássága. Miklosich gyűjtéséről Vekerdi sommásan így nyilatkozik: „1684 szó, zömmel magyar kölcsön-szavak. A többi szó részben magyar cigány, részben vend cigány nyelvjárásból származik. Elsősorban ez utóbbira szolgál máshonnan ismeretlen adalékokkal” (Vekerdi 2000, 16).

A kor egyik utolsó gyűjtője, Csenki Sándor, már tizennégy éves korában megkezdte a püspökladányi másári cigány nyelvjárás szókincsének rögzítését, a későbbiekben más vidékekről származó anyaggal egészítette ki szógyűjteményét. Különösen figyelemre méltó a recski magyar cigány és hosszúpályi gurvári gyűjtése (Vekerdi 2000, 17). A Csenki testvérek terepmunkájuk minősége és a gyűjtéseikre vonatkozó önreflexív megközelítések miatt a második korszak úttörőinek tekinthetők a romani nyelvészeti kutatásokban.

Fontos megemlíteni, hogy Kazinczy Ferenc kéziratai között is fennmaradt egy 86 szavas gyűjtemény. Ez azonban – noha Kazinczy feltehetőleg Széphalom környékén gyűjtötte – nem a mai Magyarország területén használt nyelvjárásokat tükrözi, hanem inkább a felvidéki szlovák cigány nyelvjárásból származó anyagot tartalmaz. Ezt az anyagot később senki nem dolgozta fel részletesen, és az említett nyelvjárás további adatolása nem történt meg Magyarország jelenlegi területén (Vekerdi 2000, 17).

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy bár meglehetősen heterogén anyagról van szó, a szótárakra a következő módszertani sajátosságok általánosságban jellemzők: (1) egyes szótárakban a szavak nem a címszavak ábécésorrendjében szerepelnek; (2) az igék 1Sg ~ 3Sg jelen időben, néha perfektumban vannak megadva; (3) a mellékneveknek keverednek az egyes számú, többes számú, illetve hímnemű és nőnemű alakjai; (4) keverednek a kollokációk a valódi címszavakkal; (5) a címszavak véletlenszerűen megadott teljes ragozási paradigmája szerepel, például ige esetén jelen és múlt idő, főnév esetén birtokos vagy elöljárós esetek; (6) az ortográfiai elveik nem konzisztensek (a szótárak keletkezésének körülményeivel és jelenlegi állapotukkal kapcsolatban részletesebben lásd Bari 2013, 34–38). A szótárak legfőbb jellemzője azonban az, hogy deskriptív céllal készültek, dialektális hátterük homályos és nem feltétlenül egységes, adatközlőik száma csekély, esetenként egyetlen adatközlő idiolektusát tükrözik. Egyes szótárak számos magyarizmust is tartalmaznak, például *éléfantosz* 'elefánt' (Vistai Farkas 1797–1798/2013, 131), *tulajdonitnav* 'tulajdonítok' (147), *ellenségó* 'ellenség' (Horváth 1917/2013, 212), *seprövo* 'seprő' (217), *titalmo* 'tilalom' (218), *petróleomo* 'kőolaj' (Sztanykowszky 1920–1930/2013, 234), *rafinátoj* 'ravasz' (239), más szótárakból ezeket teljesen mellőzték, például Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b).

A szótárakban használt ortográfiai rendszerekre adott reflexiók

A szótárak helyesírási rendszerének vizsgálata során logikusnak tűnik annak vizsgálata, hogy a szerzők milyen nézeteket vallanak az általuk alkalmazott ortográfiai szisztéma kiválasztásáról, és ezt hogyan kommunikálják. Ez az irány kevés eredményt hozott, mivel a szótárírók ebben az időszakban általában nem nyújtottak részletes magyarázatot döntéseik háttéréről. Két kivételt említhetünk, amelyek jól szemléltetik a véleménykülönbségeket és a szerkesztők szakmai kompetenciáját is. Az első példa Sztojka szótárában található, *A betűk jellemének magyarázata* című részben, amely számos nehezen érthető gondolatot és téves állítást tartalmaz:

Minden betű megegyez a magyarral, de megjegyzendő ezen tizenkét betűk, a melyeknek előfordultával az összetett alakbetűk képezik a cigány hangokat, és pedig különösen: é, í, h, a melyek minden szónál a maguk hangját képezik, de ha ezeknél é és i fölött két pont áll, akkor más értelme van, é fölött két ponttal értünk éo hangot, i fölött két ponttal értünk iu hangot, de mind a két hangot kimondanunk túlságos* csakis é-nél az é-nek félhangját, s úgyszinte i az u-nak félhangját sajátítja el, h egy igen erős harák hangot sajátít, ha eh, mint például készül, gëtoj, katona, inkészto, bogár, yindáko, kút, chájing, török, chorácháj, ezeken túl az összetett ikerbetűket a hang megkívánja így: kh, hk, eh, gh, hg, pb, tyh, th, lyh, hly, ë, i, és csak ott a hol ezen betűk előfordulnak és csak ezen betűk értelmével vagyunk képesek a cigány szavakat anyai nyelven hangulatosan kimondani, a cigány hangoknak kiegészítésére ezen betűket alakította Ő császári és magyar királyi Fensége, József Főherczeg a cigány nyelv tudora egyszersmind a cigány nyelvtan írója, és az ő nyelvtanában több ily összetett betűk is fordulnak elő mert külföldi cigány nyelveket is tartalmaz de itt a magyar cigány szótár és szavakhoz csak is ezen új összetett betűk a szükségesek a mik itt olvashatók mert ő Fensége is ez mód szerint hagyta helyben ezen szótár kiállítását (Sztojka 1886, xi–xii).

Csenki Imre és Csenki Sándor kezdettől fogva eltérő szemléletet képviselt. Első hivatalosan kiadott közleményük a Kodály Zoltán hatvanadik születésnapja alkalmából kiadott emlékkönyvben látott napvilágot, amely az 1941-ben Püspökladányban rögzített *Fagyos király* című másári balladának teljes szövegét tartalmazza magyar fordításban és kottával, egy folklorisztikai analízis keretén belül (Vágh 1983, 30, Vekerdi 1974, 43). Kezdeti kézírataik még a magyar nyelvű helyesírási szabályokra támaszkodtak (lásd Csenki 1934–1935), későbbi munkáikban azonban már felvetik azt a problémakört, amelyet napjainkban a

romani nemzeti helyesírási normák és a sztandardizált (vagy legalábbis homogenizált) ortográfiai szabályok összevetésének nevezhetünk:

Mivel célunk néprajzi, a szövegek lejegyzésénél elnagyolt fonetikát alkalmaztunk. Nem találjuk ugyanis helyesnek, ha a magyar helyesírás szerint rögzítjük a szöveget, mert ez sok zavart és nehézséget okoz, különösen más nemzetiségű kutatók számára. A mi munkánkat is megnehezíti az, hogy a különböző nemzetiségű gypsológusok saját anyanyelvük helyesírását használták. Popp Seroianu például a román helyesírást alkalmazza: *Pa chó plái ó zéleno, Cherdeál abián romanó*. Liebich a németet: *Dschawa tele dschawa pre*. Spanyolban Lukács Evangéliumának egyik része a következőképpen van leírva (Luk. 15-10): *Andiar sanque penelo, que sinará osuncho anglal es majares...* Magyarban Herrman Antal írása a következő: *Ke man desztul phabaresz jaj*. Még a legjobb a bolgár bibliafordítás (Luk. 15-18): *Coká phenav tuménge: Kamlošanen o ángelja e Devléskere, jek bilacó manús kana pišmáni ovél* (Csenki–Csenki 1943, 357).

A szerzőpáros ezekkel a megállapításokkal jóval megelőzte a korát, ugyanis a romani nyelv jelenlegi ortográfiai helyzetét is épp ezek a problémák tartóztatják. Csenkiék egyfelől azért kívánják mellőzni a magyar ortográfiát, hogy megkönnyítsék más nemzetiségű kutatók munkáját, ugyanúgy, ahogy más nemzeti helyesírások alkalmazása nehézséget okoznak a magyar kutatóknak, azonban a legérdekesebb és leginkább sokatmondó rövid megjegyzés, hogy a bolgár (vagy inkább bolgár alapú) fonetika alkalmazása a legjobb. Ezzel, akár tudatosan, akár nem, rámutattak a romani nyelv balkáni rokonságára. Ezzel a lépéssel a szerzők gyakorlatilag elhagyják a nemzeti romani helyesírási normákat egy pragmatikusabb, precízebb és nemzetközi szempontból is elfogadhatóbbnak tartott rendszer javára.

Az eredmények

A betűkészlet kiválasztása

Az említett időszakban publikált romani szótárak lexikai anyagának alapos vizsgálata alapján úgy vélem, hogy a betűkészlet nagyságának és az egyes betűk kiválasztásának meghatározását nem csupán az egyéni intuíció és a kölcsönös másolás befolyásolta, hanem két további tényező is szerepet játszott: egyrészt a magyar karakterkészlethez való szándékosan szoros illeszkedés, másrészt a

romani nyelvben előforduló, de a magyarban nem létező vagy eltérő módon ejtett hangok helyes írásbeli reprezentációjának szükségessége, ami a hangok közötti differenciák megfelelő jelölését tette indokolttá.

A vizsgálat alá vont 11 szótár közül 9 az adott kor magyar nyelvi helyesírási trendjeihez és szabályaihoz igazodik (Vistai Farkas 1797–1798; Szmodics 1826–1827a, 1826–1827b; Györfly 1885/2011; Sztojka 1886; Habsburg-Lotaringiai 1890; Horváth 191?; Sztanykowszky 1920–1930; Csenki 1934–1935). A magyar nyelvben rövid párhuzamos használat után ebben az időszakban veszi át a {cz} helyét a {c} írásmód (részletesebben lásd Fejes 2014), mely a szótárakban is tükröződik. A palatális hangokat is hasonlóan jelölték, mint a magyarban, a {gy, ty, ny, ly} betűkombinációkkal, míg a dentális és posztalveoláris frikatív hangok jelölését szintén a magyar helyesírásnak megfelelően {sz, z, s, zs} oldották meg. A /tʃ/ posztalveoláris affrikátát {cs} jelöli, és a /ts/ alveoláris affrikátát {c, cz} formában írják le, ami tehát szintén a magyar nyelvi mintákat követi. Ezzel szemben a /dʒ/ hang, az aspirált /k^h/, /p^h/, /t^h/ és /tʃ^h/ hangok és a veláris frikatíva /x/ jelölése már jóval nagyobb variációt mutat, mint az a következő fejezetekben részletesebben is olvasható.

Miklosich (1872) és Wliskoeki (1884) jelölési rendszere nem illeszkedik a többihez. Fontos megjegyezni, hogy ez nem is lett volna elvárható, mert bár a szerzők által gyűjtött anyag tetemes része az akkori Magyarország területén élő cigány közösségekből származott, a könyvek Ausztriában, illetve Németországban jelentek meg. Miklosich a palatális hangok jelölésére mellékjeles {d', t', n', l'} betűket alkalmaz, amelyek, a szerző további jelöléseivel együtt, kis módosításokkal, a romani nyelv tudományos helyesírásának alapjait képezik, és Magyarországon Hutterer–Mészáros (1967) munkájában jelennek majd meg ismét. A dentális és posztalveoláris frikatívák {s, z, š, ž} jelölése szintén a szláv nyelvekben használt mellékjeles írásmódot követi. Wliskoeki ezzel szemben egy teljesen egyedi jelölési rendszert alkalmaz, aminek nem akadtak követői. Például a palatális hangokat digráffal {dy, ty, ly}, míg a nazális palatális hangokat tildével {ñ} jelöli. A dentális és posztalveoláris frikatívák jelölése szintén különbözik a többi rendszertől. Itt a {s} betű egyaránt képviselheti a /s/ és a /z/ hangokat, a /ʒ/ hang jelölésére a {s, j} betűk váltakoznak, a /ʃ/ hangot az {sh} betűkombinációval, míg a /s/ hangot egyszerűen a {s} betűvel jelöli a szerző.

A magánhangzó-hosszúság

A romani nyelv magánhangzóinak artikulációs helyéről és hosszúságáról szóló részletekbe mélyedés nélkül, a szótárakba való bepillantás révén könnye-

dén megállapítható, hogy a romani szótárakban alkalmazott magánhangzó-jelölési technikák tükrözik azt a széles körű bizonytalanságot, amely a magyar és a romani magánhangzórendszerek különbözősége kapcsán jelentkezik. Ez a jelenség általános, amikor az egyik nyelv írásrendszerét egy másik nyelvre próbálják alkalmazni.

Hutterer–Mészáros (1967, 7–8) megállapítja, hogy a romani rövid és hosszú /a/ számos felszíni realizációja lehetséges, és így nem azonos, vagy csak kis részben hasonló a magyar nyelv /a:/ és /o/ hangjaihoz, ráadásul egyes beszélőknél a rövid és a hosszú /a/ képzési helye megegyezik, míg másoknál eltérő és közelít a magyar nyelv /a:/ és /o/ hangjaihoz. Ennek következtében a szótárak többsége, mint például Vistai Farkas (1797–1798), Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b), Wlislöcki (1884), Győrffy (1885/2011), Habsburg-Lotaringiai (1890), Horváth (191?), Sztanykowszky (1920–1930), Csenki (1934–1935) az {a} és az {á} betűket is alkalmazza a romani szavak írásakor. Ezzel ellentétben Miklosich (1872) csak az {a} betűt, Sztojka Nagyidai (1886) pedig csak az {á} betűt használja. Ha ez konzisztens módon történne, tehát az {á} mindig az /a:/ hangot, az {a} pedig az /a/ hangot jelölné, nem okozna zavart, de ez nincs így, ráadásul az a feltételezésünk sem igazolódik, hogy az {á} hosszú magánhangzót takar, ahogy az {a} pedig rövidet.

Vistai Farkas szótárában ugyanazon szavak írásmódja ingadozik, például *baratosz* ~ *barátos* 'barát', annak ellenére, hogy a kiejtés [ba'ra:tos], továbbá a *raj* 'úr', *dav* 'adok', *grászt* 'ló', *bángo* 'görbe' szavak esetében az ékezet használata vagy hiánya véletlenszerű, hiszen ezeknek a szavaknak /a/ hangja között nincs differencia, így írásban sem szabadna eltérniük. Csenki szótárában a legtöbb esetben az {á} és az esetleges nyomdai hibákból eredő {ā} hosszú, míg az {a} rövid, de ez sem kizárólagos, például a *bengalyi* 'ördög felesége', *phānri* 'selyem' szavakban az [a] hangok egyaránt hosszan ejtendők, de különösen jól megfigyelhető az ingadozás az azonos tövű szavak esetén, például *dindarel* 'harap', *dindályipo* 'harapás'.

A hosszú /e:/ és a rövid /e/, illetve nyelvváltozattól függő /ɛ/ hangok esetében a helyzet az előzőekhez hasonlóan heterogén, mivel a teljes szóanyag átvizsgálása során kiderült, hogy a szerzők az {e} karaktert és annak különböző diakritikus jelekkel ellátott formáit rapszodikusán alkalmazták, és azok használata többségében bejósolhatatlan – ez különösen azon szótáraknál figyelhető meg, amelyek háromféle megoldást alkalmaztak (lásd az 1. táblázatot).

	{e}	{é}	{ë}	{eh}
Vistai Farkas (1797–1798)	✓	✓		✓
Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b)	✓	✓		
Miklosich (1872)	✓			
Wlislócki (1884)	✓	✓		
Győrffy (1885/2011)	✓	✓		
Sztojka Nagyidai (1886)	✓		✓	
Habsburg-Lotaringiai (1890)	✓	✓		
Horváth (191?)	✓	✓		
Sztanykowszky (1920–1930)	✓	✓	✓	
Csenki (1934–1935)	✓	✓	✓	

1. táblázat. Az /e/ hang megjelenítésére alkalmazott betűk az 1797 és 1935 között megjelent magyarországi romani szótárakban

Miklosich munkájától eltekintve – akinek szótárát a többi szerzőénél jóval nagyobb konzisztencia jellemzi az /a/ és /e/ hangok terén is – azt tapasztalhatjuk, hogy a romani nyelv szókincsének nagyobb része megbízhatóan jelölt, például *musztáca* 'bajusz', *múle* 'halva', a jelölések többsége azonban inkonzisztens marad, például *pízdél* 'nyom', *csávó* ~ *cshávo* 'cigány fiú', *krécsuno* 'karácsony', de *khere* 'haza' (Sztanykowszky 1920–1930). Emellett Vistai Farkas szótárában találjuk az *eléfántosz* szóalakot, amely az [ele'fantos] és az [ele'fantos] kiejtéseket is magában foglalhatja, ellenben a sugallt *[ele'fantos] vagy *[ele:'fantos] formák mindenképpen hibásak. Ezenfelül előfordulnak a magánhangzó-hosszúságok hehezettel történő jelölései is a szótárakban, mint például *Gyehmántosz* 'gyémánt', *Tzhedrusisz* 'cédrus' (Vistai Farkas 1797–1798).

Az /i/, /u/, /o/ hangok rövid és hosszú ejtése közötti eltérés nem, vagy csak minimális mértékű, és hasonló a magyar nyelv megfelelő hangjainak ejtéséhez, jelentős ingadozás ezért nem figyelhető meg. Az {o ó} betűk tekintetében Győrffy több esetben téves adatokat közöl azonos tövű szavak esetében is, például *sojzhargyal* 'esküdtél', de *sojzhargyan* 'esküdtek', illetve *nangyovel* 'fürdik', de *te nangyóven* 'fürödni'. Hasonló jelenség tapasztalható Horváth munkájában is, például a *mocskosó* 'mocskos'.

Magyar eredetű magánhangzók

A romani fonológiai rendszernek alapvetően nem része az elől képzett, ajakkerekítéssel járó, középső nyelvallású [ø] és felső nyelvallású [y] magánhangzó, azonban a magyar nyelvi hangkörnyezetnek való hosszan tartó kitettség következtében egyes kölcsönzött szavakban megőrződtek ezek a hangok. Hutterer és Mészáros (1967, 8) a magyar eredetű magánhangzókra vonatkozóan megállapítja, hogy „a magyar jövevényszókban újabban átvett rövid és hosszú /ö/, /õ/, /ü/, /ű/ képzése a magyarban szokásos képzésmóddal azonos”. Későbbi kutatások kimutatták, hogy az [y] hang dialektális variánsként nemcsak a magyar, hanem a romani szavakban is megjelenhet (példaként *djü* 'búza' < *djiv* vö. szanszkrit *godhūma*, lásd T 1969–1985, 4287).

A szótárak szerkesztői közül a legtöbben nem vettek fel olyan szavakat, amelyekben az említett két magánhangzó előfordul, amit két tényező eredményezhetett. Egyrészt a beszélők egy csoportja az [ø] és [y] hangokat helyettesítette a romani fonológiai rendszerbe tartozó hangokkal, többnyire az [e] és [i] magánhangzóval (vö. *kepeňagos* 'köpönyeg' [Wlislocki 1884], illetve *mentevo* 'mentő', illetve *inepo* 'ünnep'), másrészt – mint az előzőekben is említettem – a szótárak többségében a magyarizmusokat eleve nem vették fel a szótárba, függetlenül attól, hogy milyen mértékben tartalmazznak a romani fonológiától eltérő hangokat. Annak ellenére sem vették fel ezeket a szavakat, hogy a magyar nyelvkörnyezetben élő romani beszélők repertoárja óriási mértékben támaszkodik a magyar kölcsönzésekre, ráadásul a magyarizmusok aránya folyamatos növekedést mutat.

Más szerzők azonban felvették ezeket a szavakat is, így megjelenik az {ö ő} betűpár, például *kendőzo* 'kendőző', *zöldon véss* 'zöld erdő', *bőfőgisiz* 'bőfőgés' (Vistai Farkas 1797–1798), *tömlica* 'tömlöc' (Wlislocki 1884), *szeplövo* 'szeplő', *csökönösoj* 'csökönös' *öró* 'ör', *velövo* 'velő' (Horváth 191?), valamint az {ü ü} betűpár, például *hegedüso* 'hegedüs', *tüdüve* 'tüdő' (Vistai Farkas 1797–1798), *hegedüve* 'hegedü', *yüsüva* 'gyűszű' (Wlislocki 1884), *frisü* 'friss', *szúznoj* 'szúz' (Horváth 191?). Figyelemre méltó, hogy a szótárakban a rövid és hosszú magánhangzók közötti különbségtétel gyakorlatilag nem kap jelentőséget, hiszen a rövid és hosszú jelölés nem konzekvens, valamint nem függ az előző magánhangzó hosszúságától és a hangsúly helyétől sem. Továbbá megjegyzendő, hogy nem magyar eredetű kölcsönzések esetében kizárólag Horváth dokumentálja az /ö/, /õ/, /ü/, /ű/ hangokat: *vödi* 'vezet' (< szláv *vòditi*), továbbá a korábban említett *gyüv* 'búza'.

Aspirált hangok

A romani nyelv egyes aspirált mássalhangzói, nevezetesen a /k^h/, /p^h/ és /t^h/ hangok magyar ábécével történő lejegyzése elméletileg könnyedén megoldhatónak tűnik, hiszen *-kh-*, *-ph-*, *-th-* klaszterek előfordulnak a *lakhat*, *kaphat*, *mutathat* szavakban is. Az ezzel kapcsolatos problémák abból fakadnak, hogy egyrészt a romani nyelvben ezek a hangok fonémaértékűek, előfordulhatnak szókezedetben, szóbelsőben és szóvégen is, továbbá ezek a hangok dialektálisan és a szavakon belüli pozíciójuktól függően változhatnak az aspirálatlan /k/, /p/, /t/ hangokkal, például *jek* ~ *jekh* 'egy', de *jekhipe* 'egység'. A szótárakban jellemzően a {kh, ph, th} digráfok alkalmazása a leggyakoribb az aspirált hangok lejegyzésére – ahogy a tudományos diskurzusban is ez a legelfogadottabb mind a mai napig –, bár Szmodics művében eltérő megközelítést találunk, ugyanis az általa publikált szavakban a {kh} és a {k} szabad váltakozásban van, a /p^h/ és /t^h/ hangokat pedig {pch} és {tch} formában rögzíti (lásd a 2. táblázatot). Utóbbit félreértésnek is tekinthetjük, mivel a szerző az /x/ veláris frikatívát {ch} formában jegyzi le, ami mássalhangzó után fonotaktikai okokból nem állhat. Ezenkívül a magyar kölcsönző szavakban előforduló *-kh-*, *-ph-*, *-th-* klaszterek egybeeshetnek az öröklött réteg klasztereivel, és így marginális olvasási nehézségeket okozhatnak, például *göthösoj* 'göthös' (Sztojka 1886), hiszen a kiejtése [gøt^hhøfoj] és nem *[gø^ht^høfoj].

	/kh/	/ph/	/th/
Vistai Farkas (1797–1798)	ch ~ kh	ph	th
Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b)	kh ~ k	pch	tch
Miklosich (1872)	kh	ph	th
Wlislocki (1884)		pç	tç ~ th
Győrffy (1885/2011)	kh ~ k	ph ~ p	th
Sztojka Nagyidai (1886)	kh	ph	
Habsburg-Lotaringiai (1890)			
Horváth (191?)			
Sztanykowszky (1920–1930)			
Csenki (1934–1935)			

2. táblázat. A /k^h/, /p^h/ és /t^h/ hangok megjelenítésére alkalmazott betűk az 1797 és 1935 között megjelent magyarországi romani szótárakban

Nem minden szótárt érint, azonban közel sem marginális jelenség, hogy az aspiráció olyan szavakban is jelölt, ahol a ténylegesen aspirált ejtés esélye minimális, vagy pedig kizárt, például *thátyipo* 'meleg', *tzorhgyilyász* 'ellopta', *khokálosz* ~ *kokálosz* 'csont', *páhrno* 'fehér', *tráhba* 'gond', *butyhakiro* 'szorgalmatos', *szhilano kást* 'szilvafa', *latsavhni mange* 'szégyenlem', *tzhino* 'fáradt, lankadt' (Vistai Farkas 1797–1798), illetve *pchirável* 'hord' (Szmodics 1826–1827a, 1826–1827b), *théle* 'le', *khóri jákha* 'halánték' (Sztanykowszky 1920–1930). Habsburg-Lotaringiai szótára meg is említi az aspirált /b^h/-t mint ritka jelenséget, például *bhul* 'fenék', *bharo* 'nagy', azonban azt kifejezetten ázsiai és török cigányokra korlátozza. Ez a szótárakban fellelhető gyakorlat a gyűjtési módszerekre és a terepmunka körülményeire vezethető vissza. Több tényező is közrejátszhat, mint az adatközlők artikulációjának bizonytalansága, a normatúlteljesítés, azaz a terepmunkások túlzott koncentrációja az aspirációra, esetleg az adatközlők emfatikus ejtése rövid válaszok esetén, a lejegyzés módja, vagy akár az adatközlők idiolektusa. Az utóbbi azonban kevésbé valószínű, mivel a jelenlegi kutatások nem támasztják alá, hogy Magyarországon olyan beszélők léteznének, akik az említett szavakat aspiráltan ejtenék. Annak ellenére, hogy a téves aspiráció mögött meghúzódó okokat nem lehet teljes bizonyossággal feltárni, ezen gyakorlatok alapos vizsgálata elengedhetetlen a nyelvtörténeti és nyelvészeti kutatásokban.

A veláris frikatíva

A romani nyelv egyes változataiban az /h/ és /x/ hangok a nyelvi környezetnek és korábbi kontaktushatásoknak megfelelően megváltozhatnak a másik rovására: a balkáni és a centrális dialektusokban, ahol ez az összeolvadás megtörténik, a /h/ hang a gyakoribb, például *ha-* 'enni', *hovav-* 'hazudni', *hulav-* 'fésülni', habár a kelet-szlovákiai és a romungro változatokban az /x/ terjedésére is találunk példákat: *kahnji* 'tyúk' ~ ['kaxnʲi], *ahaljol* 'megért' ~ [a'xaliotʃ], *hudav* „tartok” ~ ['xudav] (Baló 2020, 139). Ezért nehézséget okoz meghatározni, hogy az adatközlő pontosan hogyan ejtette a vizsgált hangokat, azonban a legnagyobb változatosságot a Vistai Farkas által összeállított szótárban figyelhetjük meg, ahol a {h, kh, ch, ck} betűkombinációk szabadon változnak, például *hárhuno lovo* 'rézpenz' (vö. *xarkuno lovo*), *tzolákhárdo mánuš* 'esküdt ember' (vö. *colaxardo manuš*), *ochtovár* 'nyolcszor' (vö. *oxtovar*), *ckáben* 'étel' ~ *hábo* 'eledel' (vö. *xaben* ~ *xabo*), *hándro* 'kard' (vö. *xanro* ~ *xandro*). A vizsgált adatok mögött éppúgy állhat az inkonzisztens ejtés, illetve a lejegyző és a szerkesztő bizonytalansága, ahogy az is, hogy esetlegesen nem egy adatközlőtől származnak az adatok.

„Felesleges” kopula

A szótárak elemzésekor szembeűnő, hogy számos melléknév a *-j* létigei kopulával együtt szerepel, de ez egyik szerzőnél sem tekinthető kizárólagos gyakorlatnak, inkább a véletlenszerűség jegyeit mutatja, például *fegyelmesoj* 'fegyelmes', *rácsosoj* 'rácsos', *súsoj* 'űres', *ovezűsoj* 'evezűs' (Sztójka 1886), *csűkűnűsoj* 'csűkűnyűs', *hamisoj* 'hamis', *bi gűgyakoj* 'esztelen' (Horvath 191?), *szomnakunoj* 'arany' (Sztanykowszky 1920–1930), *dandaszloj* 'fogas', *szlobodoj* 'szabad' (Csenki 1934–1935). Bűr utűlag teljes bizonyossűggal nem állíthatű, nagy valűsűnűsűggel a kutatók nem tűkűletes nyelvi kompetenciűjű a s a gyűjtűsi műdszerek okozhattűk ezt a jelensűget: amikor a terepmunkás magyarul vagy romani nyelven érdeklűdűtt egy bizonyos tárgy vagy jelensűg felűl, az adatkűzlű gyakran mondattal vűlaszolt, például: „Milyen színű a fal? Vűlaszoljon cigűnyul!” „Parnoj” – azaz 'fehűr', vű. *parno* + *-j*. A kutatók igrű aztűn a kopulűt tűvedésbűl a melléknűv rűszűnek tekintettűk.

űsszefoglalűs

A korűbbi kutatűsokhoz viszonyítva jelentűsen tűbb, űsszesen 48 dokumentűlt romani szűtűr elemzűsűvel megűllapíthatű, hogy a szűtűrűk idűbeli szakaszokra bonthatűk. Az elűsű szakasz, amely az 1797 űs 1935 kűzűtti idűszakra esik, tűbb egyűb mellett ortogrűfiű szempontbűl is markűnsan eltűr, mivel ebben az idűszakban egy kivűttel spontűn írűsrendszereket figyelhetűnk meg, amelyeket kűsűbb sem a tudoműnyos kűzűssűg, sem a nyelvoktatűs nem alkalmaz. A szűtűrűk analízise sorűn feltűrul, hogy a betűvűlasztűs nemcsak az egyűni intuűciű űs a műsolűs kűvetkezműnye, hanem a magyar helyesírűs norműihoz űs annak vűltűzűsűhoz tűrtűnű tudatos igazodűs, valamint a romani nyelv a magyarban nem lűtezűtű vagy eltűrű műdon ejtűt hangjűnak adekvűt írűsbeli űbrűzolűsűnak szűksűgessűge is fontos szempont volt. Ez jelentűs vűltűzűtűsűgűt eredműnyezűt nemcsak kűlűnbűzű szerűk kűzűtt, hanem a szűtűrűkon belűl is.

A betűvűlasztűson tűlmenűen, jelentűs inkonzisztencia figyelhetű meg az aspirűlt műssalhangzűk, a magűnhangzűk hosszűsűgűnak jelűlűse terűn, kűlűnűsen az /a:/ ~ /ɔ/ űs /e:/ ~ /e/, valamint az [ø] űs [y] hangok tekintetűben – utűbbiűkat a legtűbb szerű műnt magyarizmusokat űltűlűban, nem is vette be szűtűraiba. A legtűbb esetben az is megfigyelhetű, hogy a kopulűt rapszodikűsan – akűr vűletlenűl, akűr szűndűkűsan – tűvedésbűl egyűtt kezeltűk a szűcikkűkkel. A szűtűrűkban tapasztalhatű ingadozűs egyrűszűt arra utűl, hogy bizonyos esetekben a forrűsanyag nem egyűtlen adatkűzlűtűl szűrműzik, műsrűszűt felhűvűja a

figyelmet arra, hogy a szótárak a közeljövőben bekövetkező alapos feldolgozásához, digitalizálásához és értékeléséhez elengedhetetlen a részletes, terepen végzett szakmai tudás. Mindez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy eldönthető legyen, egy-egy nyelvi jelenség tévedésből ered, vagy dialektális variáción alapul.

Irodalom

- Baló András Márton. 2020. Romani phonology. In *Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*, szerk. Tenser, Anton – Matras, Yaron. 119–153. Cham: Palgrave Macmillan.
- Baló András Márton – Bodnárová, Zuzana. 2023. A nyelvtani nemek rendszerének hirtelen összeomlása egy XIX. századi magyarországi romani változatban. In *Nyelvelmélet és diakrónia 5.*, szerk. Cser András – Nemesi Attila László. 273–306. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar.
- Bari Károly. 2013. *Régi cigány szótárak és folklór szövegek I–III*. Budapest: Hagyományok háza.
- Choli Daróczi József – Feyér Levente. 1984. *Romano–ungriko cino alavari. Ungriko–romano cino alavari. Cigány–magyar kisszótár. Magyar–cigány kisszótár*. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága.
- Courthiade, Marcel. 2009. *Morri angluni rromane čhibăqi evroputni lavustik*. Budapest: Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher.
- Csenki Imre – Csenki Sándor. 1943. Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. In *Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*, szerk. Gunda Béla. 343–362. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- Csenki Sándor. 1934–1935. *Kis cigány–magyar szótár* (kéziratban).
- Fejes László. 2014. Mikor tűnt el a cz? *Nyelv és Tudomány*, október 2. <https://www.nyest.hu/hirek/mikor-tunt-el-a-cz> (2024. márc. 10.)
- Gyórfy Endre. 1885/2011. *Magyar és cigány szótár: Czigányul mondva vakeriben*. Paks: Rosenbaum Ignác.
- Habsburg-Lotaringiai József Főherceg. 1888/2015. *Czigány nyelvtan: Románo csibákero sziklaribe*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Horváth Rudolf. 191?. *Magyar cigány szótár* (kéziratban).
- Husić, Geoff. 2019. *Romani Language Dictionaries (1755–2019): An Annotated Critical Bibliography*. Lawrence, Kansas: University of Kansas Libraries.
- Hutterer Miklós – Mészáros György. 1967. *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana: Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 117. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Landauer Attila szerk. 2016. *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó.
- Lush, Harold S. 2017. *Dictionnaire romani trilingue: anglais–français–romani. English–French–Romani. Englisicka–françaisicka–romani alavari*. Paris: L’Harmattan.
- Miklosich, Franz. 1872. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa’s, Bd. II*. Wien.
- RomLex. 2000–2009. *Romani Lexicon Project*. <http://romani.uni-graz.at/romlex>
- Rosenberg, Mátyás. 2023. *Řomane alavara ando Ungro kathar 1797 ži kaj 2023*. In 11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48), szerk. Rosenberg Mátyás. 23–47. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont.
- Szmodics János. 1826–1827a. *Szótár magyarból cigán* (kéziratban).
- Szmodics János. 1826–1827b. *Szótár cigánból magyar* (kéziratban).
- Sztanykowszky Tibor. 1920–1930. *Magyar–cigány szótár* (kéziratban).
- Sztojka (Nagyidai) Ferenc. 1886. *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álavá. Iskolai és utazási használatra*. Kalocsa: Malatin Nyomda.
- T = Turner, Ralph Lilley. 1969–1985. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press.
- Vágh Mária. 1983. A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott bibliográfiája. In Szegő László szerk., *Cigányok: Honnét jöttek? – Merre tartanak?* 337–382. Budapest: Kozmosz.
- Vekardi József. 1974. *A cigány népmese*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vekardi József. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára: A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Second revised edition with the assistance of Zsuzsa Várnai. Budapest: Terebess.
- Vistai Farkas Mihály. 1797–1798. *Cigány–magyar szótár* (kéziratban).
- Von Schwartner, Martin. 1809. *Statistik des Königreichs Ungern, Erster Teil*. Ofen: Königl Univ.
- Von Wislocki, Heinrich W. Friedrich. 1884. *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner: Grammatik, Wörterbuch*. Leipzig: Wilhelm Friedrich.

VARIABILITY OF SPELLING SYSTEMS IN ROMANI DICTIONARIES PUBLISHED IN HUNGARY BETWEEN 1797 AND 1935

The study argues that based on the analysis of 48 Hungarian Romani dictionaries, the works can be chronologically dated, and the first phase (1797–1935) is also important from an orthographic point of view since in this period we find spontaneous writing systems that were no longer used for scientific or educational purposes. The analysis has revealed that the choice of letters was not only motivated by individual intuition and mutual copying but also by an intended adaptation to Hungarian orthography and the written representation of special sounds in the Romani language. This resulted in a high degree of variability. In addition, sounds were marked inconsistently, with special regard to vowel length, aspirated sounds, and the velar fricative. This general inconsistency means that the sources do not come from a single informant even if the author said so and that a thorough examination of the dictionaries requires knowledge based on fieldwork so that a distinction can be made between error and dialectal variation.

Keywords: Romani languages, dictionary, graphization, spelling, orthography

VARIJABILNOST PISMA U ROMANI REČNICIMA U MAĐARSKOJ 1797–1935. GODINE

Na osnovu analize četrdesetosam romani rečnika izdatih u Mađarskoj, studija dokazuje da pomenute publikacije predstavljaju razne periode u jeziku i da je prvi period (1797–1935) veoma značajan iz ortografskih razloga, pošto se u to vreme koristio spontani način pisanja, koji zatim u naučnim i obrazovnim tekstovima nije primenjivan. Pri analizi odabira slova postaje jasno da na to nisu uticali samo lična intuicija i recipročno prepisivanje, već i namera da se prilagodi mađarskom pravopisu, kao i motivacija pismenog prikazivanja specifičnih glasova u romani jeziku, što je doprinelo značajnoj varijabilnosti pisma. Pored toga, primetna je inkonzistencija u beleženju glasova, naročito dužine samoglasnika, kao i spiranata i velarnih frikativa. Opšta inkonzistencija ukazuje i na to da izvorni materijal ne potiče od jednog informatora ni u slučaju kada je to autor beležio na taj način, kao i na to da je za detaljnu obradu rečnika potrebno znanje koje se zasniva na terenskom radu, kako bi se mogle razlikovati greške i dijalekatski uplivi.

Ključne reči: romani jezik, rečnici, grafizacija, pravopis, ortografija

ETO: 81'367.622.18(439)
81'373.2

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2024.3.53-64

ANGYAL László

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Nyitra, Szlovákia
langyal96@gmail.com
ORCID 0000-0003-0252-9832

PESTY FRIGYES HELYNÉVTÁRA
NÓGRÁD MEGYEI NÉVANYAGÁNAK
SZOCIOONOMASZTIKAI-SZOCIOPRAGMATIKAI
VIZSGÁLATA

Socioonomastic-sociopragmatic analysis of the place-name
database of Frigyes Pesty in Nógrád county

Socioonomastička i sociopragmatička analiza zbirke toponima
županije Nograd Friđeša Peštija

A nyitrai Magyar Nemzeti Helynévtár Program egyik célja Pesty Frigyes helynévtárának közzététele. A programban a helynévanyag Nógrád megyei korpuszának leírására vállalkoztam. Ehhez kapcsolódóan tanulmányomban Pesty Frigyes helynévtára Nógrád megyei anyagának szocioonomasztikai-szociopragmatikai szempontú vizsgálatát mutatom be. Pesty Frigyes helynévtára viszonylag rövid időn belül összegyűjtött szinkrón helynévkorpuszt tartalmaz, amely azóta történeti értékű névanyaggá vált. Névtani, nyelvtörténeti, néprajzi, helytörténeti, történeti földrajzi stb. szempontból is rendkívül értékes gyűjtemény. A helynévtár Nógrád megyei településeinek leírásakor számtalan olyan község lejegyzésére akadtam, amelyek szövegei kiválóan alkalmasak szocioonomasztikai-szociopragmatikai vizsgálatokra. Vizsgálatom tehát szocioonomasztikai szempontú: célom a Nógrád vármegyében évszázadok óta együtt élő magyar és szlovák etnikum nyelvi interferencia-jelenségeinek, a névkontaktológia jellemzőinek a bemutatása. A magyar–szlovák kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a földrajzi nevek és a személynévek anyagában is megjelennek a kontaktusjelenségek. Egy-egy község határleírásában a magyar és a szlovák terü-

letmegnevezések ingadoznak, sokszor mindkét nyelvű változatban szerepelnek. A helynévtár anyaga a szocioonomasztikai vizsgálatokon túlmenően szociopragmatikai szempontú elemzésekre is alkalmas, ugyanis számtalan adatot találunk a nők megnevezésére, megjelölésére, megszólítására, így a tanulmányban erre is kitérek majd.¹

Kulcsszavak: névtan, szociopragmatika, szocioonomasztika, kontaktusjelenségek

A Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet a Magyar Nemzeti Helynévtár Programban

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program a nemzeti programok keretében a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program részeként 2022-ben egy évtizednyi időtartamra tervezett kutatási programként indult útjára. A program célja az, hogy összegyűjtse, dokumentálja és publikussá tegye a magyar nyelvterületen ma és a történeti korokban használatos helynévállományt, így a határon túli térségekre is kiterjed a tevékenysége. A programhoz intézetünk, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete is csatlakozott,² hiszen a program eredményei felhasználhatóak az oktatás minden szintjén: fontos része lehet az anyanyelvi kultúra fejlesztésének, a környezet megismerésének stb., mindez nagyban elősegíti a szülőföldhöz való kötődés, a nemzeti összetartozás-tudat megerősítését, ez utóbbinak a szlovákiai magyar közösség identitásmegőrzésében különösen fontos szerepe lehet. Az intézet felvállalta Pesty Frigyes kéziratos helynévanyagának Nógrád vármegyei lejegyzését is, hiszen korábban csak egyszer történt a teljes Kárpát-medencére kiterjedő helynévgyűjtés: 1864–1865-ben Pesty Frigyes kezdeményezésére. Ez a korpusz azonban kéziratban maradt, és csak a 20. század második felében jelent meg belőle egyes térségek helynévgyűjteménye nyomtatott formában is. Ezért Gréczi-Zsoldos Enikővel a program ezen részterületéhez csatlakozva fontosnak tartottuk megjelentetni Nógrád vármegye helynévanyagát is online

---

¹ Készült a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák–magyar kétnyelvű környezetben elnevezésű projekt keretében. Elhangzott az Újvidéki Egyetem szervezésében a *31. Egyetemi Nyelvészeti Napok (Kommunikáció – Konceptualizáció – Funkcionalitás)* című, 2023. október 17-én megtartott tanácskozáson.

² Hallgatóink eddig a következő kurzusokon, szemináriumokon foglalkoznak névtani témákkal a MNHP-on belül: *Onomastika (Névtan)* (oktató: Bauko János, Csobády Csilla), *Onomastika a preklad (Névtan és fordítás)* (oktató: Bauko János), *Výskum toponým v bilingválnom prostredí (Helynévkutatás kétnyelvű környezetben)* (oktató: Bauko János), *Metódy výskumu toponým (A helynévkutatás módszerei)* (oktató: Bauko János). Eddig összesen mintegy negyven hallgató vett részt a helynévtani témájú kurzusokon.

és nyomtatott kiadvány formájában is.³ A kéziratos anyag megjelentetését már korábban is szorgalmazta Hajdú Mihály, aki szerint a magyar névtudomány feladata az lenne, hogy a teljes Pesty-féle gyűjteményt mielőbb könnyen hozzáférhető formában használhatóvá tegye mind a nyelvjáráskutatás, mind a néprajzi, valamint a helytörténeti kutatások számára is (Hajdú 2006, 207). Nógrád megye anyaga a 30. kötetben található, jelzete: Fol. Hung. 1114/30.

A program célul tűzte ki az egyes települések élő- és történeti névanyagának felgyűjtését is, valamint az ehhez kapcsolódó adatbázisok építését. A korábbi években a történeti Nógrád megyének Felső-Ipoly menti településein⁴ már végeztem helynévgyűjtést, melyeknek anyagán jelenleg is dolgozom. A programban vállaltam még a következő települések szótári anyagának és adatbázisának kialakítását is: Bolgárom, Béna, Kalonda, Nagydaróc, Terbeléd. A Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet hallgatói⁵ is végeznek gyűjtőmunkát az egyes településeken. A hallgatóink felkészítését az egyetemi kurzusok mellett további lehetőségek is segítik. A Debreceni Egyetem a korábbi hagyományokat folytatva helynévgyűjtő (adatbázis-építő) táborokat szervezett, amelyek keretében a résztvevők élőnyelvi és történeti forrásadatok feldolgozásában szerehetnek gyakorlatot adatbázisok és helynévszótárak összeállításával.⁶

³ A kötet anyaga rendezés alatt áll, feltehetően 2024 elején jelenik majd meg online és nyomtatott formában. A szöveget betűhű olvasatban adjuk közre, megtartva a lejegyzők helyesírásának minden jellegzetességét, az egy-egy szövegegységen belül mutatkozó következetlenségeket is (akár magyar, akár idegen nyelvű szövegről van szó). A kötethez készül egy részletes tárgy-, hely- és személynévmutató, valamint a vármegye településeit mutató térképmelléklet is, az utóbbihoz egy helységnevmutató is.

⁴ Eddig a következő településeken zajlott már gyűjtőmunka: Balogfala, Béna, Bolgárom, Bozita, Csákányháza, Füle, Fülekkelecsény, Fülekkovácsi, Fülekpilis, Fülekpüspöki, Ipolybolyk, Ipolygalsa, Ipolymagyari, Ipolynyitra, Ipolyróna, Jelsóc, Kálnó, Kalonda, Kétkeresztúr, Kisműlyad, Korlát, Málnapatak, Mikosfalva, Mucsény, Nagydaróc, Panyidaróc, Pinc, Ragyolc, Rapp, Romhány, Terbeléd, Videfalva, Vilke (összesen 33).

⁵ Eddig a következő hallgatók végeztek helynévgyűjtést (zárójelben a gyűjtés helyszíne): Csáky Máté (Ipolybalog), Csobády Csilla (Jablonca, Körtvélyes, Krasznahorkaváralja, Szádalmás, Szilice, Tornagörgő), Németh Ákos (Nemeshodos), Szabó Konrád (Párkány), Pataky Sándor András (Rimaszombat), Halász Bettina (Szolnocska), Molnár Karina (Tajti), Kocsis Boglárka (Csata), Tóth Viktória (Tallós), Kurcz Jázmin (Szőgyén), Lóczy Livia, Varga Bianka (Tornalja), Sedlík Dániel (Zsigárd), Tóth René (Alistál), Nagy Andrea (Csúz), Varga Renáta (Deáki), Márkus Emese (Diósförgepatony), Patócs Natasa Erzsébet (Dunaszerdahely), Szabolcs Orsolya (Érsekújvár).

⁶ Ezeken az adatbázis-építő táborokon intézetünk másodéves doktorjelölt hallgatója, Csobády Csilla több alkalommal is részt vett.

A névanyag szocioonomasztikai-szociopragmatikai vizsgálata

A névtudomány története során ismereteink szerint Hans Walther volt az, aki először használta a szocioonomasztika kifejezést egy 1971-es írásában (vö. Ainiala–Östman 2017, 7). Véleménye szerint ennek a tudományterületnek két fő feladata van: egyrészt annak vizsgálata, hogy a különböző névvariánsoknak milyen szociális eredetük van, illetve hogy a névváltozatokat hogyan használják különböző szituációkban és kontextusokban.

1. *Elméleti háttér.* A névtudományban gazdag hagyományai vannak a szocioonomasztikai kutatásoknak. Hajdú Mihály említi, hogy „a névtan olyannyira összefonódott a szociolingvisztikával (és a szociológiával), hogy elképzelhetetlen bármilyen jellegű jelenkori (de akár történeti) vizsgálat is a külön-külön kidolgozott, de egymáshoz nagyon nagy mértékben hasonlító módszerek alkalmazása nélkül” (Hajdú 2003, 40). A nevek összekötik az embert azzal a társadalommal, csoporttal, amelybe beleszületett, sőt számos esetben a szociális státus szerepét is betöltik (Bauko 2019, 19). Varga Józsefné 18. századi győri anyakönyvek személynévhasználatát vizsgáló tanulmányában abból indul ki, hogy a társadalom befolyásolja a tulajdonnév-használatot, s hogy a név a szocio-kulturális következmények révén válik névvé (Vargáné 2010, 410).

2. *Helynévanyag.* Gréczi-Zsoldos Enikő a 17. századi Nógrád megyei határjárások és perszövegek névanyagát vizsgálva rámutatott, hogy egy 1663-ban lejegyzett határjárás szerint Berzence (a Nógrád vármegyében található Ipolyberzence és Zelené [Ipolyszele]) közötti vitás határok tisztázására hívták össze a határjáráson részt vett személyeket. A határ topográfiai leírásában a magyar és a szlovák területmegnevezések váltják egymást, az elnevezések olykor mindkét nyelvű változatban szerepelnek. Az, hogy két különböző nyelven is megjelennek a külterületi nevek, jelzi az együttélésből adódó nyelvi interferenciát. A szerző a határjárás alábbi részletét közölve rávilágít arra, hogy az egykori határjárások milyen gazdag gyűjteményei a külterületi neveknek:

Az Ipolytól, az Lesko avagy Soos úttól el kezdvén elsőben is az határ járást, mentünk az Hársas allya nevü Póltári Hegy elleneben valo Szanto Földekre, kiket Néhai Szöllősy Miklós Számára Bantottak, ugyan az Zelenei határon, onnét az Egres nevü helyre, az Ipoly mellett mind alá, az hól tudniillik az Mlagyoi víz az Ipolyban Bakad... (Gréczi-Zsoldos 2023, 258).

Cseh-Brezó esetében is megjelenik olyan határleírás, amelyben tetten érhető az interferencia:

Vinička, lejtő part keletre a ’ helység felett. alkalmasint hajdan szőlő kertek voltak ott, mert Vinička anyit jelent szláv nyelven mint szőlő hegyecske. Most csak cseple ’s legelő. Filipová szántó földek. Hrb /:= part/. gyönyörű kerekded hegy, délkelet felől, – oldalai cseple ’s legelő; csucsán fensík szántó földekkel. Za Hrbom (= parton túl:) szántóföldek. Drápszka egyház földjei. Martinová hajdan erdő lehet most cseple. Alkalma] sint valamiféle Mártonynak volt birtoka mint a ’ felebb nevezett Filipová, valami féle Fülepnek, innen elnevezéseik: Martová = Mártoné; Filipová = Fülepé. – Na Martinú vagy Martino-vau rétek [55a].⁷

Lentvora esetében a következőket olvashatjuk:

Többi topográfiai nevek: ...Urbanova dolinka rét 10. Na vršku, sz föld. 11 Za háj sz föld 12. Styevkove lúcske rétek. 13 Rákitja vadvizes rétek. 14 Lomcze sz földek 15. Velkje Luky határbeli legnagyobb rét 16 Praviczki potok, Paróczai határhoz vezető rétek 17 Pantyistye rétek 18 Do Hláv szföld 19 Bujászovo retek [233a].

3. *Bilingvis helynévformák.* A lejegyzésekben számtalan példát találunk keveréknyelvi alakokra, azaz bilingvis helynévformákra: *Sztrovnia szántó-föld, Rákytna vadvizes rét, Na Šimunov laz erdő és rét, Osztroške erdőség* (Abelova). Találunk olyan példákat a leírásokban, amelyekben nem a tulajdonnév, hanem a külterület megnevezésére szolgáló köznévi szlovák: „Húbár nevű Láz”. A láz jelentése: ’1. erdei tisztás, irtás, hegyi legelő vagy kaszáló, 2. szőlő alatt vagy felett levő fás, szántatlan terület’ (FKnT. 2014, 226). Már Bényei megállapította, hogy korábban a láz névrészt tartalmazó helynevek esetében felmerült a szláv köznévből való származtatás lehetősége is. Ezt épp a többféle magyar képzővel való helynévi előfordulások teszik többek között kétséggé (Bényei 2012, 64). A *Puszta háj* (Alsó-Esztergály), *Bigócz háj* (Alsósztrégova) adatokban ugyanezt látjuk. Török szerint a *berek* szlovák fordításaként a *háj, húština, kružina, luh* kifejezések fordulnak elő: *Sztari háj* (Alsósztrégova), *Luh nevű erdőség* (Kis-Tót-Kelecsény). Ezek tulajdonképpen megfelelői a magyar szónak, hiszen bokrokkal, fákkal benőtt, ligetes területet jelentenek. A szlovák kifejezések bizonyos mértékben bővítik a *berek* jelentését, tehát generalizálódásról is beszélhetünk (Török 2012, 122). A hibrid formák a településnevek esetében is megjelennek, például *Felső Tiszovnyik, Kis-Sztraczin, Rósa Lehota* (Rózsalehota). Az, hogy két különböző nyelven is megjelennek a külterületi nevek és a településnevek, rámutatnak a nyelvi interferenciára.

⁷ Szögletes zárójelben a kézirat oldalszáma szerepel.

4. *Etnonimák a településnevekben.* A népnévi eredetű településnevek a lakói etnikai hovatartozására mutatnak rá, és jó példái a nyelvek érintkezésének. A magyarok lakta területeken az idegen etnikum jelenlétét a nyelvészet oldaláról a településnév-anyag két nagy csoportja alapján szokás vizsgálni: az egyik csoportot azok a magyar eredetű egy- vagy kétrészes nevek alkotják, amelyekben népnevek fordulnak elő (Kniezsa 1943, 124), míg a másik csoportba a más nyelvekből névátvétellel a magyar helynévrendszerbe került nevek sorolhatók (Rácz 2016, 27). A népnévnek két típusát szokás elkülöníteni: a külső, mások által a népnek adott és a belső, önmaguk által használt megnevezést. A Pesty-anyagban számos adatot találunk az etnonimákra a településnevekben:

Orosz – Az orosz népnév a magyar nyelv honfoglalás előtti török jövevény-szavainak egyike (vö. oszm., türkm. *urus*, tat. *urıs* 'orosz ember') (Rácz 2016, 76). A népnév a következő településnevek esetében bukkan fel: *Nagy-Oroszi, Divény-Oroszi, Kis-Oroszi.*

Cseh – A régi Magyarország 36 településének 70 névalakjában szerepel a cseh etnonima névalkotó elemként (Rácz 2016, 42). Az etnonima *Cseh-Brezó* nevében bukkan fel.

Bolgár – A magyarban az eredeti bulgár alakból szabályos hangfejlődéssel jött létre a bolgár forma. Már az ómagyar kori adatok között szerepel *Bolgárom* neve, amelyet az -n ~ -ny képzőmorféma-hoz kötve lehetne számontartani. Ebben a névvégi -m szerepe ugyanis tisztázatlan. Melich az -n képző alakváltozatoként értelmezi (Melich 1925, 126), Kiss Lajos pedig úgy fogalmaz, hogy ez az -m a személynévként is használt bolgár népnévhez kapcsolódott kicsinyítő, becéző képző lehet (FNESz. 1988).

Tót – Ez a népnév a magyarban jövevénytörzs, amelynek közvetlen átvételje nem világos (TESz.). Esetleg germán, feltehetően gepida eredetű, mindenesetre azonos etimonú a német *deutsch* 'német' és a latin *Teutoni* 'egy germán nép' lexémákkal (Rácz 2016, 92). A korpuszban is találunk rá példát: *Kis-Tót-Kelecsény.*

Kazár – A kazár népnév a korabeli Magyarország 9 településének 15 névalakjában van jelen, s a legkorábbi említéssel egy 1205–1235-ös oklevélben találkozunk, amely a Belső-Szolnok területén fekvő, pusztai népnévi eredetű Kozár településre vonatkozik. Nógrád megyében egy település nevében fordul elő ez a népnév: *Kazár.*

5. *Helynév és nyelvjárás.* A helynévi adatok a lokális, helyi kötöttségük következtében egyben nyelvjárás adatok is. Sok helynév (földrajzi köznévi) lejegyzett változata a nyelvjárást tükrözi, például *bikkes erdő rész* (Cered), *Ravasz Bik* (Kalonda), *Kerek bik* (Kazár) stb. Ezek a példák jellemzően olyan települések leírásában jelennek meg, amelyek közösségei a középpalóc nyelvjáráshoz tartoznak. Ennek a nyelvjárás csoportnak a hangtani sajátossága, hogy az illabiális megoldásokat használja, az itt élő nyelvjárás beszélők *ü, ű* helyett az *i, í-s* ejtést választják (Juhász 2001, 283). A településneveknek, a közterületi megnevezéseknek és egyéb névfajtáknak léteznek a hivatalostól eltérő, beszélt nyelvi változatai is. A nyelvjárás kutatás és a névtan kapcsolata nagyon szoros. Több névföldrajzi, névtörténeti írás is felhívja a figyelmet a tulajdonnevek nyelvjárástörténeti hasznosíthatóságára (Hajdú 1991; Juhász 1993).⁸ A Pesty-féle leírásokat olvasva mindenképpen szükséges megjegyeznünk, hogy gyakran nehezen dönthető el, hogy bizonyos földrajzi köznevek a névhez tartoznak-e vagy sem. Ugyanakkor ennek a fordítottjával is találkozunk: feltételezhető, hogy egyes nevek rövidítve, az utótagjuk (például földrajzi köznévi utótag) nélkül kerültek be egyes anyagokba.

6. *Személynévanyag.* A leírásokban a családnevek között többségében szláv eredetű családneveket találunk. Különösen gyakoriak a származási helyre utaló szláv névképzőkkel ellátott nevek, a *-szky, -sky* és a *-ska* végződésű családnevek, pl. *Krígovszky, Sztranyovszky* (Marczal), *Poltárszky* (Maskfalva), *Sónyószky* (Megyer), *Balkonsky* (Mlányó), *Jančíkovska* (Lupocs). Sok helyen pontosító körülírás olvasható a lejegyzést végző személyek nevének kiegészítéseként: *Sztrólaczky János, község hites jegyzője* (Bokor), *Máté János hites keze vonása* (Etes), *Lőrík Antal esküdt* (Ilény).

Az egyén társadalmi állását, méltóságát a cím, a rang, a hivatal és a származás is meghatározta. A szólításoknak, a rangjelöléseknek, a társadalomban elfoglalt helynek a névhez csatolt (hol a név előtt, hol a név után) megjelenő formái történeti szociopragmatikai vizsgálatokra is lehetőséget adnak (Gréczi-Zsoldos 2023, 261). Gyakran a *tekintetes* címzés állt a személynevek előtt, pl. Losonc leírásában a következőket olvashatjuk: „A’ losonczy határ az 1845^{ik} évben tagosított, illetőleg a’ bevezett tagosítási munkalatok azon év April hó 25^{én} hitelesítettek, *Tekintetes* Nemes Nógrád megyei első alispánya Frater Pál, mint végrehajtó bíró által...” Ebben az esetben olyan személy neve előtt

⁸ Presinszky Károly tanulmányában a Szlovákiai Magyar Nyelvjárás Hangoskönyv című háromrészes multimediális nyelvjárás adatbázis szövegeiben vizsgálta a helynevek megjelenését (Presinszky 2023).

állt, aki fontosabb társadalmi szerepet töltött be. Ugyanezen állítás érvényes a következő esetben is, Nagykeresztúr község leírásában: „Nagy. Keresztúr Község 150. év előtt Pusztá volt, és hogy Községé lett, annak 100. évje legett, népe tót ajkú Evangelikusok, hanem Magyarúl is beszélnek, – 40. évek előtt birtokos Uraé lévén. *Tekintetes* Tornallyai Károly, T. Komáromy Ferencz, és jelenleg sok birtokos Urai vagynak...” A régi főnemesek megkövetelték a *kegyelmes*, illetve a *méltóságos*, a köznemesek pedig a *tekintetes* címet és megszólítást. Ezt látjuk a következő esetekben: *Tekintetes Pesty Frigyes Úrnak* (Losonc), *Tekintetes Főszolgabíró Úr* (Felsőpetény), *Tekintetes szbiró ur!* (Galábocs). Még a 20. század első felének megszólítási rendszere a bizalmas viszonylatok egy részében is pozíciót, hivatali hangsúlyozó megszólítási lehetőségeket kínált. A társadalmi osztályok szerint tagozódó respektusjelzők (*tekintetes*, *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes*) használata elsősorban nem a beszédpartnerek viszonyát, hanem a megszólított attól független társadalmi rangját jelenítette meg, az ekkorra önmagukban devalválódott jelentésű úr és asszony társjelölő megszólító formák bővítményeként (vö. Guszkova 1978, 73, 83). A *nemzetes* címzés azt jelezte, hogy előkelő „nemzetből” (genus) származik az illető. A korpuszban erre a megszólításformára elszórva találtam példát. A megszólításokhoz jelzői szerepben járuló rang volt a *nagyságos* is. Két község leírásában is felbukkan: 1. „Ezen Községnek eredeti neve volt s jelenbenis Kis Hartyán, Nógrád Megyében kebeleztett tartozott s jelenbenis a Szécsényi járás kebelihez, szinte Szécsényi Czim alatt Esperesi járás liatis község Sóós Hartyán községhez tartozó es a anya hely R. Catholikus Község, ehez tartozó Hadaszó Pusztá *Nagyságos* Egesfarmosi Kandó Josef Úr birtoka...” (Kis Hartyán), 2. „*Nagyságos* Gyurcsányi Asszony” (Alsópetény). A *méltóságos* respektusjelző is megtalálható számos esetben a korpuszban: „*Méltóságos* Gyurcsányi Gábor úr” (Alsópetény), „...hogy hajdan a’ község *Méltóságos* Gróf Zsichy uradalomal, – ezen dülő bevételeére pörölt...” (Dobrocs), „...ezen kúttól kezdődik a *Méltóságos* Gróf Berthold Antal Úr tagja azon létezik egy nem régen épült Juhász ház” (Ipolynyitra).

Pesty Frigyes helynévtárának Nógrád megyei anyagában sok adatot találunk a nők megnevezésére, megjelölésére, szólítására, melyeket szocioonomasztikai-szociopragmatikai szempontból is vizsgálhatunk. Néhány esetben a nő hivatalos megnevezése a születési neve mellett tartalmazza a férje nevét és a nő családi állapotának megjelölését is: „Pálfy Katalin Gróf Forgách Sigmund *özvegye*”, „*Özvegy* Kovats Jonasnő” (Mucsény). Néhány esetben jellemzőek a nők megnevezésében – hol a vezetéknevhez, hol a férj teljes nevéhez kapcsol-

va – a *-né* szuffixummal képzett alakok: „Özveggy Kovats Jonasnő ’Jónásné’”, „Töldiné bikke” (Cered). A leírást végző személy gyakran törekedett arra, hogy a férfiakat megkülönböztető névelemmel, pontosító körülírással lássa el, hogy az ő azonosításuk még egyértelműbb lehessen: *Mattóss alias Trangoss János* (Gács). A latin alias jelentése ’másképp, avagy’. A név járulékos vagy alkalmi kiegészítésére használták, mely a hasonló nevű családoktól való megkülönböztetést vagy az identitás eltitkolását szolgálja. Az alias eredeti célja az identitás pontosítása volt. Általában az alias, ritkábban az aliter szóval kapcsolták össze a két családnévelemet. Máramaros vármegye Pesty-féle leírásában is találhatunk erre példát: *Izai alias Orosz család* (Mizser–Sebestyén 2023, 117). Ugyanebben a korpuszban találunk arra is példákat, amelyeknél az alias névelem a helynevet köti össze a személynévvél: „*Pud veretinati alias Bubnyuszi* (ezen a’ helyen lévő orsó formájú kő – és Bubnyuk nevű családtól, mellynek itten legnagyobb földbirtoka vagyon, neveztetik)”; „*Lipovetz alias Lakócz* – az Izai határból veszi eredetét, és a’ Huszti legfelsőbb kert alatt a’ malom vizébe ömlik” (Iza) (Mizser–Sebestyén 2023, 119, 120). Később a magyar megfelelők: a *vagy, avagy, másként, másképpen* szavak kerültek a két névelem közé. Pesty helynévtárában a családnévhasználat még nem tökéletes, ezt igazolják a családnév melletti alias-os és más névelemek. A férfinévknél gyakran látható, hogy névkiegészítővel a rangra, pozícióra vagy valamilyen kapcsolatra utaltak.

Összegzés

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Pesty Frigyes helynévtárának gazdag névanyaga sokrétű nyelvészeti, névtani vizsgálatnak lehet a kiindulópontja. A szocioonomasztikai aspektusú vizsgálat mellett kiválóan alkalmas történeti-szociopragmatikai elemzésekre is. A névanyagban gazdagon fordulnak elő bilingvis helynévformák, amelyek a nyelvi érintkezések eredményei. Ugyancsak sok adatot találhatunk a nők megnevezésére, megjelölésére, szólítására, melyeket szocioonomasztikai-szociopragmatikai szempontból is vizsgálhatunk.

Irodalom

- Ainiala, Terhi. – Östman, Jan-Ola eds. 2017. *Socio-onomastics: The pragmatics of names*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam–Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/11.00005.sco>
- Bauko János. 2019. *Társadalom és névhasználat: Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Magyar Névtani Értekezések 8. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke.

- Bényei Ágnes. 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FKnT. = Bába Barbara – Nemes Magdolna. 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FNESz. = Kiss Lajos. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály. 1991. A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In Kiss Jenő – Szűts László szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. 250–254. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály. 2003. *Általános és magyar névtan: Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hajdú Mihály. 2006. Pesty Frigyes helynévgyűjtésének megjelentetése. *Névtani Értesítő* (28): 205–215.
- Gréczi-Zsoldos Enikő. 2023. XVII. századi határjárások és perszövegek névanyagának szocioonomasztikai vizsgálata. In Kis Tamás – Rác Anita – Reszegi Katalin – Tóth Valéria szerk., *Magyar Nyelvjárások 61. Köszöntő könyv Hoffmann István 70. születésnapjára*. 255–265. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Guszkova, Antonyina. 1978. A tegezés és a tegeződés a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 303–316.
- Juhász Dezső. 1993. Névtan és nyelvöldrajz. *Magyar Nyelv* (89): 72–77.
- Juhász Dezső. 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In *Magyar dialektológia*. 262–324. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kniezsa István. 1943. Keletmagyarország helynevei. In Deér József – Gáldi László szerk., *Magyarok és románok 1–2*. 111–313. Budapest: Athenaeum.
- Melich János. 1925–1929. *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mizser Lajos – Sebestyén Zsolt. 2023. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864. Máramaros vármegye*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Pais Dezső. 1951. A -né képző. *Magyar Nyelv* 1–12.
- Presinszky Károly. 2023. A helynévhasználat jellemzői szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek szövegeiben. *Magyar Nyelvjárások* (61): 713–723.
- Rác Anita. 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Török Tamás. 2012. Helynevek és fordítástudomány: A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* (7): 117–132.
- Varga Józsefné Horváth Mária. 2010. A XVIII. századi győr-újvárosi személynévhasználat. Szociolingvisztikai szempontú megközelítés. *Magyar Nyelv* (106): 410–424.

SOCIOONOMASTIC-SOCIOPRAGMATIC ANALYSIS OF THE PLACE-NAME DATABASE OF FRIGYES PESTY IN NÓGRÁD COUNTY

One of the aims of the Hungarian National Toponym Registry Program is to publish the toponyms of Frigyes Pesty's database. In the programme, I undertook to describe the corpus of the place-name corpus of Nógrád County. In my study, I present a socioonomastic-sociopragmatic analysis of the Nógrád County material of Frigyes Pesty's place-name database. This database is an extremely valuable collection from the point of view of onomastics, language history, ethnography, local history, historical geography, etc. It contains a corpus of synchronic place names collected in a relatively short period, which has since become a body of names of historical value. While describing the settlements of Nógrád County, I came across numerous entries of villages whose texts are perfectly suitable for socioonomastic-sociopragmatic studies. My research is therefore socioonomastic: I aim to present the linguistic interference phenomena and the characteristics of the name contactology of the Hungarian and Slovak ethnic groups living together in Nógrád county. As a result of the Hungarian–Slovak bilingual environment and the linguistic interaction, contact phenomena appear in the material of geographical names and personal names. In the boundary descriptions of a municipality, Hungarian and Slovak names of areas fluctuate, and names often appear in both languages. In addition to socioonomastic studies, the material of the place-name directory is also suitable for sociopragmatic studies: there are numerous data on the naming, designation, and addressing of women, so I also deal with this topic in the study.

Keywords: onomastics, sociopragmatics, socioonomastics, contact phenomena

SOCIOONOMASTIČKA I SOCIOPRAGMATIČKA ANALIZA ZBRKE TOPONIMA ŽUPANIJE NOGRAD FRIDEŠA PEŠTIJA

Jedan od ciljeva projekta „Mađarski nacionalni registar toponima” jeste i objavljivanje zbirke Frideša Peštija. U okviru tog projekta autor ovog rada zadužen je za prikupljanje korpusa toponima Županije Nograd. U vezi sa tim zadatkom zbirku Frideša Peštija analizirao je sa socioonomastičkog i sociopragmatičkog aspekta. Zbirka sadrži korpus toponima prikupljan u relativno kratkom periodu i daje sinhroni pregled toponima tog doba, te je od tada poprimio istorijski značaj. Sakupljeni materijal je veoma vredna građa iz onomastičkih, jezičko-istorijskih, etnografskih, istorijsko-geografskih razloga, a izuzetno je pogodan za socioonomastičku i sociopragmatičku analizu. Stoga je rad usmeren na socioonomastičke aspekte: cilj je prikazati interferentne pojave u govoru mađarskog i slovačkog življa koji koegzistiraju stolicima u Županiji Nograd, kao i kontaktološke karakteristike u nazivima naseljenih mesta. U mađarsko-slovačkom dvojezičnom okruženju je u velikoj meri prisutan recipročan kontaktološki

uticaj kako na polju imena naseljenih mesta, tako i u korpusu ličnih imena. U opisu granica pojedinih naselja mešaju se mađarski i slovački toponimi. Pomenuti materijal je osim socioonomastičke, veoma pogodan i za sociopragmatičke analize, pošto sadrži mnoštvo podataka vezanih za imenovanje i oslovljavanje ženskih osoba, stoga se studija dotiče i ove oblasti.

Ključne reči: onomastika, sociopragmatika, socioonomastika, kontaktne pojave

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. márc. 28.

Közlésre elfogadva: 2024. júl. 4.

MARTHY Annamária

Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet
Budapest, Magyarország
marthy.annamaria@semmelweis-univ.hu
ORCID 0000-0002-2784-804X

A SZAKEMBER-PÁCIENS KÖZÖTTI RAPORT KIALAKÍTÁSÁNAK TECHNIKÁI A TERHESAMBULANCIÁN

The techniques of establishing rapport between healthcare
professionals and patients in the maternity ambulance

Tehnike uspostavljanja komunikacije između medicinskog
osoblja i pacijentkinja u ambulanti za trudnice

A tanulmány az orvosi ellátások egy speciális területén, a szülészeti ellátásban alkalmazott kommunikációs technikákat mutatja be. A megfelelő kommunikáció kulcsfontosságú a szülésznő-szülő nő kapcsolatban, mivel ez segíti a felek közötti optimális információáramlást, a megértést és a kölcsönös bizalom kialakulását. A hatékony kommunikációs technikák alkalmazásával a szülésznő világosan és érthetően átadhatja az információkat, válaszolhat a kérdésekre és érzelmileg is támogathatja a vajúdo nőt, ezáltal segíthet a kismamának megérteni a vajúdási folyamatot és megalapozott döntéseket hozni. A szülésznő a kismama iránti empátiát és figyelmet is kifejezheti a kommunikáció révén. A szülésznő és a szülő nő közötti kommunikáció vizsgálatára irányuló kutatások (Rijnders et al. 2008, Rowe et al. 2002) megállapították, hogy a páciensek elégedettségérzését a szakemberrel való kommunikáció minősége jelentős mértékben befolyásolja (Dahlberg et al. 2016). Kutatásomban a terhesambulancián rögzített hangfelvételek átíratának elemzését követően összefoglalom, hogy milyen kommunikációs technikákat alkalmaznak a szülésznők a szülő nővel való kapcsolat kialakítása során. A szülésznők által alkalmazott kommunikációs technikák megismerése segíthet javítani a felek közötti kommunikációt és hatékonyabbá tenni a szülő nők támogatását.

Kulcsszavak: konverzációelemzés, orvos-beteg kommunikáció, riport, szaknyelv, szugesztív kommunikáció

Bevezetés

A raport kifejezés az angol nyelvből származik, és az emberi interakcióban jelentkező pozitív és harmonikus kapcsolatot vagy viszonyt jelenti. A raport az emberek közötti szociális kapcsolat egyfajta harmóniáját, egymás iránti bizalmat, empátiát és megértést fejezi ki. A kapcsolat kialakítása és fenntartása különösen fontos a kommunikáció, az érzelmi támogatás és az együttműködés szempontjából. A raport elősegíti az emberek közötti kommunikáció hatékonyságát, és megkönnyíti a másik fél érzékenyebb megértését, fontos szerepet játszik az egészséges emberi kapcsolatok és a szakmai interakciók megteremtésében és fenntartásában (Newcomb et al. 2021).

A megfelelő kapcsolat létrehozása mindig fontos része volt a gyógyítás folyamatának. Az elmúlt évtizedekben megfigyelhető, hogy egyre több kutatás fókuszál a szakember-páciens közötti kapcsolat minőségére és a megfelelő kapcsolat kialakításának stratégiáira (Kuna–Markó 2023). Az orvos-beteg konzultáció egyik legfontosabb feladata a felek közötti együttműködés kiépítése (Bigi 2016, Wasserman–Inui 1983). A *The Free Dictionary by Farflex Medical* megfogalmazása szerint a raport „kölcsonosság, megértés, harmónia, összhang, bizalom és tisztelet két ember kapcsolatában, ami a terapeuta és a páciens közti kötelék alapja”.¹

A raport kiépítésének jelentőségét az orvosi kommunikáció különböző modelljei is kiemelik. A következőben a számos orvos-beteg kapcsolatra vonatkozó modell közül kettőt ismertetnék a raport szempontjából. A több korábbi orvos-beteg kommunikációra vonatkozó modell legfontosabb elemeit integráló Kalamazoo-egyezmény (1999) hét kommunikációs feladatot² azonosít, melyek megvalósulása vezethet a hatékony orvos-beteg konzultációhoz (Makoul 2001). Ennek első lépése a kapcsolat kiépítése, azaz a raport. A Calgary–Cambridge Kalauz elméleti megfontolásokra és kutatási eredményekre alapozva nevezi meg a sikeres orvos-beteg kommunikációs kapcsolat kialakításához elengedhe-

---

¹ <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/RAPPORT>

² A Kalamazoo-egyezményben azonosított hét kommunikációs feladat:

1. Kapcsolatépítés
2. A beszélgetés megkezdése
3. Információgyűjtés
4. A beteg nézőpontjának megértése
5. Az információk megosztása
6. Közös megegyezés a panaszokkal és kezelési tervvel kapcsolatban
7. A beszélgetés befejezése (Makoul 2001).

tetlen hat feladatot³ (Kurtz et al. 2005). Ebben a modellben a kapcsolatépítés az orvos-beteg interakció folyamán mindvégig jelen lévő feladatként jelenik meg, melynek fontos összetevői a megfelelő nonverbális magatartás, a riport kiépítése és fenntartása, illetve a páciens bevonása (Kurtz et al. 2005).

Tanulmányomban a terhesambulancián a szülésznő részéről a riport kialakításának és fenntartásának módszerét mutatom be.

A kutatás helyszíne, az adatfelvétel módja

A hangfelvételeket 2022 decemberében, két egymást követő napon rögzítettem egy észak-magyarországi kórház terhesambulanciáján. Az adatok felvételénél a konverzációelemzés (Iványi 2001) és a részt vevő megfigyelés (Vörös–Frida 2008, 400) módszerét alkalmaztam. A konverzációelemzés módszere nagyon hasznos az intézményes kommunikáció kutatásában, mivel lehetővé teszi, hogy a kutató átfogóan elemezze a kommunikációt az intézményen belül, és megértse az emberek közötti kommunikáció dinamikáját. A nyelvészeti konverzációelemzés módszerét követve egy olyan vizsgálati korpusz kialakítása volt a célom, amely adott időben és helyszínen, meghatározott résztvevőkkel, megvalósulásuk pillanatában rögzített beszélgetésekből áll. A terhesambulancián elhangzott beszélgetéseket az adatközlők hozzájárulásával mobiltelefonnal rögzítettem.

A hangfelvételek átírását transzkripciós szoftver segítségével, manuálisan végeztem. A rendelkezésemre álló szoftvert (ALRITE) nem alkalmazhattam erre a célra, ugyanis az tárolja a rendszerébe feltöltött hanganyagokat és átirataikat, így módon nem biztosítható az adatvédelmi előírásoknak megfelelő résztvevői anonimitás. Az adatok szisztematikus tárolása elektronikusan (Word dokumentumban) és papír alapú formában történt. Ezek a technikák lehetővé teszik a direkt adatelérést, így szavatolják a reliabilitást és biztosítják a kutatásba bevont adatok személyének védelmét. A személyi adatok védelme érdekében az adatközlők személye nem beazonosítható, személyes adataikat – név, cím, telefonszám, hozzátartozó neve – maszkoltam vagy töröltem.

³ A Calgary–Cambridge-modell által meghatározott feladatok az orvos-beteg közötti kommunikáció kialakításában:

1. A beszélgetés megkezdése
2. Információgyűjtés
3. Magyarázat és tervezés
4. A vizit lezárása

folymatosan jelen lévő feladatok: a helyzet strukturálása és a kapcsolatépítés.

Az adatközlők

A kutatásban 2 szülésznő, 2 orvos és 14 kismama vett részt. A kismamák száma és a hangfelvételek száma nem azonos, mivel egy-egy adatfelvételnél előfordult, hogy a rendelőben több kismama is tartózkodott egy időben: egyikük az NST-vizsgálaton vett részt, másikuk a saját orvosával beszélt, a harmadikat pedig a terhesambulancián dolgozó orvos vizsgálta. A hangfelvételek átíratainál ilyenkor azt a megoldást választottam, hogy a legjobban érthető dialógust próbáltam követni, de számos alkalommal előfordult, hogy a beszélgetésnek csak egy része érthető a párhuzamosan zajló kommunikáció következtében.

A korpusz

2022 decemberében 11 felvételt rögzítettem, összidőtartamuk 3 óra 44 perc és 29 másodperc. A legrövidebb hangfelvétel időtartama 4 perc 52 mp, a leghosszabb 51 perc 11 mp. Az átírás során három felvételt ki kellett zárnom az elemzési folyamatból, mert a háttérzaj lehetetlenné tette a megértést, így végül 2 óra, 55 perc, 27 másodpercnyi adat állt rendelkezésemre a raport kialakításának technikái megfigyelésére. A korpusz 17 167 szót tartalmaz.

A raport kialakításának technikái

A terhesambulanciára gyakran olyan kismamák érkeznek, akik kiskorúak, vagy valamilyen problémát tapasztalnak a terhességük során. Ebben a helyzetben a várandós nők fokozottabb szorongást élhetnek át, hiszen nemcsak magukért, de születendő gyermekük egészségéért is aggódnak. A fizikai ellátás mellett lelki támogatásra is szükségük van az egészségügyi személyzet részéről (Varga 2011, 17). A tudatos pozitív kommunikáció használatával a szülésznők és az orvosok nagymértékben hozzájárulhatnak a kismamák szorongásának oldásához, ezért érdemes lenne gyakrabban alkalmazni ezeket a szakember-kismama találkozások során.

A páciens üdvözlésénél a szakirodalom a mindennapi életben is elvárt udvariassági szabályok betartását javasolja: kéznyújtás, bemutatkozás, a páciens üdvözlése nevének említésével, illetve nevének megkérdezése, ha még nem ismerjük (Józsa 2011, 85). Egy nemzetközi kutatás szerint az orvostól a már említetteken kívül a következőket várják a páciensek: mosolyogjon; legyen barátságos; nyugodt és figyelmes; udvarias és tisztelettel; tartson szemkontaktust, és a páciens fontosnak érezze magát a társaságában (Makoul–Clayman 2006).

A terhesambulancián minden esetben a szülésznő fogadja a beteget – leggyakrabban az orvos nem is tartózkodik a rendelőben –, ő az, aki kinyitja az ajtót és nevéen szólítva behívja a következő kismamát. A kismamák előzetesen bejelentkeznek a vizsgálatokra, így a szakemberek a számítógépen látják, hogy kik várnak, amennyiben ismerik a páciens, a kórelőzménybe is beletekintenek; ha az orvos ott van, tájékoztatják az érkező személy érkezésének okáról. Az orvosok és a szülésznők egy alkalommal sem mutatkoztak be a kismamáknak, és kezet sem nyújtottak nekik.

A Józsa által megfogalmazott kapcsolatépítési lépések (Józsa 2011, 87) a legtöbb esetben megvalósulnak a szülésznők részéről: a kismama rendelőbe érkezését követően a szülésznő mosolyogva, kedvesen, nyugodt hangon érdeklődik a kismama hogyléte felől, megbeszéljük a látogatás okát és a vizsgálatok további menetét. A Calgary–Cambridge Kalauzban (Kurtz et al. 2005) megfogalmazott kapcsolatépítési feladatoknak eleget téve a szülésznő az interakció során végig szemkontaktust alkalmazva, érdeklődő arckifejezéssel, nyugodt, biztató hangszínnel beszél.

A szülésznők – egy konzultáció kivételével – minden esetben alkalmazták a beszélgetőtárs megnevezését a kommunikáció során:

Szülésznő1: Folyadékot nagyon sokat igyál, jó, kismama. Majd fenn az osztályon is bőven legyen fenn víz, jó? (1/10)

Szülésznő1: Háziorvosának a nevét legyen kedves, kismama. (4/6)

Szülésznő1: Tehát ez azt jelenti, kismama, mikor megszületik a babája, és utána kerüljön a mellkasára, akkor visznek egy meleg takarót, betakarják, ott vannak együtt, ha az adott helyzet ezt megengedi. (5/2)

Szülésznő1: Sok-sok kérdéseket fogunk majd feltenni. Kikérdezzük az anamnézisét, kismama, jó? Kórlapot, lázlapot megírom, és hogyan beszéltek meg főorvos úrral, hogy már marad a mai nap a kismama vagy hazamenni tetszik, és akkor reggel? (6/4)

Szülésznő1: Hány kilóval tetszett elkezdni a terhességet, kismama? (8/4)

A beszélgetőtárs megnevezése személyesebbé teszi a kommunikációt. A szülésznők a kismama megnevezése által kifejezik, hogy figyelmet fordítanak rá, és a kapcsolódás érzését is erősítik ezáltal. A másik fél megnevezése segít abban, hogy közvetlenebb kapcsolatot teremtsenek vele, amely erősítheti a bizalmat és az empátiát a kommunikációban, és elősegíti a jobb megértést és együttműködést. A terhesambulancián – a már többször említett körülmények

következtében – a beszélgetőtárs megnevezése a figyelemfelkeltés eszköze is lehet. A szülésznők a kismama megnevezésével felhívják a figyelmet arra, hogy hozzá intézik a mondanivalójukat. Ez segít abban, hogy a másik fél jobban figyeljen, és érzékelje, hogy számára szóló üzenetről van szó. A kismama megnevezése hozzájárulhat a kommunikáció hatékonyságához is. A szülésznők a másik személy konkrét megjelölésével egyértelművé teszik, hogy kinek szólnak a mondatok, és az üzenet pontosabban érheti el a célját.

A raport fenntartásának technikái

A raport az interakcióval együtt alakul, ebből következik, hogy fenntartása folyamatos cél a megfelelő orvos-páciens kommunikáció kialakítása érdekében (Józsa 2011, 96). A páciensek ideális orvosról alkotott elképzelései alapján a szakemberre jellemző a magabiztosság, empátia, emberségesség, a beteggel kialakított személyes kapcsolat, a tiszteletteljes magatartás, az egyenesség és az alaposág (Bendapudi et al. 2006, 342). Ezeket a jellemvonásokat állítja párhuzamba Józsa a kórházi környezetben való raportalakítás összefoglaló modellt (Barnett 2001) alapvető elemeivel: partneri viszony, empátia, bocsánatkérés, tisztelet, hitelesség és támogatás (Józsa 2011, 89). A Bendapudi és társai kutatásában részt vevő páciensek elvárásai és az orvos-beteg közötti raport kialakítására vonatkozó elemek leírása (Barnett 2001) összhangban vannak egymással.

A hangfelvételek átiratainak szinte mindegyikében találunk példákat a raport fenntartásának stratégiáira. A szülésznők egyikére (Sz1) nagyobb mértékben jellemző az empatikus kommunikáció, igyekszik megérteni a kismama érzéseit – fizikailag és lelkileg is –, és ezt a megértést kommunikálja is a beszélgetőtárs felé:

Szülésznő1: Hanyadik babát tetszenek várni?

Kismama: Elsőt.

Sz1: Első kisgyerek. Fájásokat tetszik érezni vagy még...?

K: ő már kezdenek amúgy már igen

Sz1: Jósló jellegűek?

K: Igen.

Sz1: Ezek annyiban jók már, kismama, hogy ezek a jósló jellegű méhösszehúzódások. Kezdek lazítani, érteni a méhszájat. Tehát a méhszájról az a vaskos méhszáj kezd lazulni, tágulni, tehát ez jó lesz majd a későbbiekben, már egy nyitottabb részből fog indulni. (2/1)

Szülésznő1: Köszönöm. Aztán van olyan kérdésünk, hogy ödéma, varix, feküdt-e osztályon a fizikorészlegünkön. Tehát ez egy jó kis protokoll nekünk itt a gépben. Hát, ödémát azt nem látunk. Ugye, kismama, ilyen kéz-láb dagadás, mert csinos tetszik lenni?

Kismama: ööö Egy pár napja kezdett el.

Sz1: Igen?

K: A bokám.

Sz1: Egy kicsikét dagadni?

K: Igen, igen, igen, így estére.

Sz1: Az nagyon fontos, hogy az egész terhesség alatt a fehérjepótlás, kismama. Tehát a fehérje, inkább azt mondjuk a kismamának, már az elejétől, kezdet kezdetétől, hogy az étrendet át kell alakítani, kalóriaszegény fehérjét is, mert a magzat méhen belül a fehérjéből táplálkozik. Na most, ha kevés fehérjét fogyaszt a kismama terhesség alatt, ilyen túró, tojás, csirkehusi, sovány sajtok, zöldséget, sokat, párolva husikákat, és ha sok-sok szénhidrátot eszik, és kevés a fehérje, az a kevés fehérje kiürül a szervezetből, és akkor elkezd majd ödémásodni keze, lába. A folyadékot sok kell, két liter, két és fél liter, de viszont nagyon fontos, hogy fehérje-fehérje, mert ha sok fehérjét eszik, amit megiszik, az szépen ki is ürül, de ha kevés a fehérje, akkor az mind ott marad, és az előbb-utóbb ödémás, dagadt, feszült, zsibbad a keze, tehát, folyadék kell nagyon sok, de a fehérje az nagyon fontos, hogy azt kell pótolni. Eddig mennyi a súlygyarapodás? Hány kilót tetszett gyarapodni úgy összességében? (1/8)

Ugyanez a szülésznő a barátságos, személyes kapcsolat fenntartásának érdekében nagyon gyakran alkalmazza a már fentebb említett beszélgetőtárs megszólítását is annak szerepének megjelölésével:

Szülésznő1: Édesanyja van itt, vagy a hozzátartozó, párod? Kivel van itt a kismama? (1/12)

Szülésznő1: Párja szeretne bent lenni, hogy tetszenek tervezni, kismama? (2/8)

Szülésznő1: Altatóorvosnál tetszett járnai, kismama? (3/2)

A kiemelt példákából látható, hogy a szülésznő gyakran tegezi a kismamákat, időnként a tegezést és a magázást váltogatja egy megnyilatkozáson belül. Saját elmondása szerint nagyon szereti a munkáját és a munkahelyi hangulatot. Pozitív személyisége a nonverbális kommunikációjában végig megnyilvánul:

nyugodt hangon, kedvesen, megértően beszél a kismamákkal és a munkatársaival. Megértő, elfogadó attitűd jellemzi.

A szülésznők a kismamák életére, családjára, a születendő gyermekre vonatkozó kérdések feltevésével a személyesebb, barátságosabb kapcsolatot igyekeznek erősíteni. A terhességgel kapcsolatos kötelező kérdéseken kívül – hányadik terhessége, hányadik hétben van, mi a szülés várható időpontja – gyakran érdeklődnek a baba neve, neve, szobájának leírása iránt.

Szülésznő2: Hogy hívják a kisbabát?

Kismama: Olivér.

Sz2: Olivér, ühüm.

Sz1: Ritka szép név. (3/10)

Ezekre a személyes információkra a szülésznők gyakran akkor kérdeznek rá, ha a konzultáció hosszú időt vesz igénybe; nem érkezik meg az orvos, akire várnak vagy, ha az NST-vizsgálat során a kismamát szeretnék megnyugtatni.

Ugyanazt a jelenséget általában pozitívan és negatívan is értelmezhetjük. Bár mindkét értelmezés igaz, a negatív keretbe helyezés szorongást, félelmet vált ki a páciensből, míg a pozitív keretezés megnyugtatja (Pilling 2018, 101). Az NST (nonstress teszt) egy olyan vizsgálat, amelyet terhes nőknél alkalmaznak a magzat állapotának megfigyelésére. A vizsgálat során a baba szívhangját és a méhösszehúzódásokat figyelik meg. Fontos, hogy a baba aktív legyen és mozogjon a vizsgálat alatt, mivel ez segít az orvosnak értékelni a magzat hogylétét.

Ha a baba alszik az NST-vizsgálat alatt, akkor az orvos nem tudja megfelelően értékelni az eredményeket. Az aktív mozgás és a változó szívverési mintázatok általában azt jelzik, hogy a magzat állapota megfelelő. Ha a baba nyugodt vagy alszik, akkor a szívhangok és a mozgások csökkenhetnek vagy nem lesznek megfelelőek, ami nehezíti a vizsgálat értékelését.

A szülésznő a pozitív keretezés módszerével biztatja a kismamát olyan mozdulatok kivitelezésére, melyek segíthetnek a baba felébresztésében, hogy a vizsgálat megfelelően kivitelezhetővé váljon. A szülésznő figyelmességével megneveteti a kismamát, ahelyett, hogy megijesztené azzal, hogy bosszankodását fejezi ki amiatt, hogy a baba alszik:

Szülésznő1: Kisfiú, kislányt várnak?

Kismama: Kislány.

Sz1: Hogy hívják a kislányt?

K: Zoé Amira.

Sz1: Na, Zoé, egy kicsikét ébredjél! És akkor ilyenkor szoktunk velük beszélgetni, egy kicsikét megsimogatni, előrehajolni. (1/7)

A szülésznők gyakran használják a környezeti ingerek beépítését is a kismamák szorongásának, feszültségének oldására. Az NST-vizsgálat folyamán kedvesen, mosolyogva értelmezik a gép által mért eredményeket, hogy a kismamát biztosítsák afelől, hogy a baba megfelelően fejlődik, aggodalomra nincs oka:

Szülésznő1: Most is van egy szép mozgás, amikor így halljuk, hogy gyorsul a baba kis szív működése. Ez a fiziológiás, ez a jó. Ilyennek kell lenni, kismama. És ebből azt látjuk, hogy a lepény mikor látja el a funkcióját, tehát hogy érzi méhen belül magát. Nekünk is a mozgás, a terhelés az egy nagy mozgás, egy nagy terhelés, és a babának is ugyanúgy van méhen belül. Mennyi tápanyagot ad a lepényből az oxigén a baba felé. És ezekből a finom jelekből azt látjuk, hogy mindig hogy érzi magát, igen. (3/12)

Az implikáció technikáját alkalmazva a szülésznő az esemény pozitív kimenetelét sugallja. Egy esetben a tizenhat éves kismama diagnosztizált magzati retardációval került a terhesambulanciára, a szülésznő nyugodt, barátságos hangon igyekszik a várandós nő szorongását oldani. A környezeti ingerek hasznosításával és a baba megszületésének említésével azt sugallja, hogy a terhesség pozitív kimenetelű lesz:

Szülésznő1: CTG-nek jó, mert jó ritmusos a szívhangja. Méhen belül ilyen kis gyors a kis szívecskéje, ahogy hallod is. Amikor majd megszületik a baba egy-két nap múlva, már itt is csökkenni fognak. Méhen belül ilyen 110–160 között mozog egyébként a kis ritmusa, a szívfrekvencia, amikor majd lesznek olyan szép nagy mozgások, az a fiziológiás, az a jó, amikor majd hallja a kismama is, hogy megmozdult a magzat. Gyorsul a kis szívecskéje öt, tíz–tizenöt egységgel gyorsul. Tehát az a jó, olyannak kell lenni. (1/14)

Az ismétlés segítségével a beszélő szándékosan és tudatosan hangsúlyozhatja és megerősítheti a kívánt üzenetet, hogy befolyásolja vagy módosítsa a hallgató gondolkodását, érzéseit vagy viselkedését. Az ismétlés hatékony kommunikációs eszköz, mert segít a figyelem fenntartásában, erősíti az üzenetet és elősegíti a megértést, feszült helyzetben a megnyugtatót. A pozitív információk ismétlésével a szakember szándékosan gyakran és következetesen ismétli meg az üzenetet, hogy az hatékonyabban beágyazódjon a hallgató elméjébe. Az NST-vizsgálatok során a gép zúgásából a kismama nem tudja megállapítani, hogy a magzattal minden rendben van-e, aggódik, ezért a szülésznők folyamatosan értelmezik az eredményeket és biztosítják a kismama megnyugtatót:

Szülésznő1: Nagyon jó kis ritmusos a szívhangja a kis kicsi babájának. Jó kis ritmusos, ilyennek kell lenni. (6/3)

A fent említett magzati retardáció diagnózisával a terhesambulanciára érkezett kismamát a szülésznő próbálja megnyugtatni. Ismételten elmondja neki, hogy a kórházban mindent megtesznek a kisbaba egészsége érdekében, felhívja a figyelmét arra, hogy próbáljon meg pihenni, nyugodtan várni a szülés időpontját és bízni a magzat fejlődésében:

Szülésznő1: És bízunk benne, hogy elkezd szépen növekedni. (1/1)

Itt van, megadja az esélyt neki, hogy még ő most növekedjen. Jó? (1/26)

A jövőorientáció azt jelenti, hogy az üzenetek és instrukciók olyan formában kerülnek megfogalmazásra, hogy a figyelem és a fókusz a jövőbeli pozitív változásokra és eredményekre irányuljon. A technika használatával a szülésznők arra ösztönzik a kismamát, hogy képzelje el és gondolja át a pozitív változásokat, amelyek a gyermek megszületésével alakulnak ki az életében, és hogy fókuszáljon a céljaira és a kívánt eredményekre. A jövőorientáció fontos szerepet játszik a pozitív változás elérésében, mivel segít az egyénnek elmozdulni a jelenlegi helyzettől és a problémáktól a kívánt jövőbeli állapot felé. A jövőorientált üzenetek és instrukciók pozitív képet festenek a jövőről, és támogatást nyújtanak a kismamának a terhesség folyamatában a motiváció erősítésében. A 3. átiratban a lacím felvételekor kiderült, hogy a kismama a városból vidékre költözött, a szülésznő lelkesen ecseteli a vidéki élet előnyeit:

Szülésznő2: De jó lesz a kicsinek a szempontjából, meg a levegőztetés, meg mondjuk a kertes ház. (3/3)

Az egyik konzultáció során a baba érkezéséről és a szülés módjáról folyt a beszélgetés. A szülésznők érdekesnek találták, hogy a kismama foglalkozása táncosnő, kedvesen viccelődve közlik vele, hogy biztosan megkönnyíti majd a szülését a jó fizikai állapota:

Szülésznő1: Hát akkor az könnyen fog szülni, szerintem. (nevet) Könnyen fog, majd csak úgy felemeli a lábát.

Kismama: Bizom benne.

Sz1: Felemeled a lábad, megfogod majd, és csak szépen fogod tolni, kifelé a babát. Igen, tehát ez a várd meg, hogy milyen lesz. Ugye, ez egy olyan csoda a születés, hogy ez egy óriási.

K: Hát, már nagyon várjuk amúgy.

Sz1: Hogy ott bent a kilenc hónapot várnak rá, és akkor egy gyönyörű szép kislánnyal majd hamarosan tetszik találkozni. Picit lazítsunk, kismama. (2/3)

A pozitív szuggesztiók fontos szerepet játszanak a motiváció erősítésében, az önbizalom növelésében és a szorongások oldásában. Ezek az üzenetek segítenek a kismamának abban, hogy új perspektívákat lásson, pozitívabb érzelmeket tapasztaljon, és megerősítést kapjon azzal kapcsolatban, hogy a babája egészséges, terhesége a várakozásoknak megfelelően alakul. A szülésznők az NST-vizsgálatok alatt mindig megerősítették a kismamát abban, hogy a magzat szívhangja egészséges:

Szülésznő1: Jó kis ritmusos a szívhangja. (2/2)

Szülésznő1: Volt egy szép mozgás, jó ritmusos a szívhangja. (2/3)

Szülésznő1: Nagyon jó kis ritmusos a szívhang. (1/16)

A szülésznők egyike gyakran pozitív jelzőkkel látja el az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó fogalmakat, pozitív kontextusba helyezve ezzel azokat:

Szülésznő1: ...és akkor írunk egy szép kis leletet. (1/9)

Szülésznő1: ...a látogatás, azt délután háromtól hat óráig, a hozzátartozókhoz van egy nagyon szép kis aulánk, oda kijönnek a kismamák, hozhatnak finom kis ételeket, fehérjét, Túró Rudi, meg ilyesmiket. (1/17)

Szülésznő1: ...és nekünk a protokollunkban egy ilyen nagyon szép szülészeti anamnézist a számítógéprendszer berakott a rendszerbe, és ez alapján fogjuk kérdezni a kismamát. (1/2)

A kismamák vizsgálatokor a szülésznők nagyon gyakran utalnak a magzatra is pozitív jelzőkkel:

Szülésznő1: Ez egy kis gyönyörűség lesz most már lassan, kismama. (1/19)

Szülésznő1: Jó, hát itt a végére már azért felébredt ez a gyönyörűséges kislány. (1/25)

Szülésznő1: Ez a kislány nagyon ügyes, ugye, kismama, most már ébredzik ott szépen reagál rá, igen. (2/7)

A terhesambulancián elhangzott párbeszédekben megfigyelhető, hogy a szülésznők gyakran használják a tetszik kifejezést a kismamákkal folytatott párbeszéd során. A tetszikelő formák udvariassági funkciójuk miatt kapnak szerepet az egészségügyi kommunikációban, bizalmasan udvarias jellegük révén az egészségügyi szakemberek közelítő, odaforduló nyelvhasználati gyakorlatainak részeként (Domonkosi–Kuna 2015):

Szülésznő1: Melyik tesztet tetszett kérni?

Kismama3: öö A kombinált tesztet. (4/8)

Szülésznő1: És érezhető, kis ödémát tetszik érezni a lábszárán?

Kismama3: Igen. (4/9)

Összefoglalás

A transzkripciók többszöri átolvasása során megállapítható, hogy a raport kialakításának érdekében alkalmazott kommunikációs technikák használata többségében egy személyhez kötődik. Ez a tény megerősíti Varga megállapításait azzal kapcsolatban, hogy a kapcsolatépítési technikák ugyan tanulhatóak, de alkalmazásuk sikeressége a szakember személyiségével, kommunikációs stílusával hozható összefüggésbe (Varga 2011, 18).

Az átiratok elemzése során a következő szülésznők által alkalmazott kapcsolatépítési és -fenntartási technikákat azonosítottam: beszélgetőtárs megnevezése, empátia kifejezése, személyes információkra való rákérdezés (baba neve, szobájának leírása), pozitív keretezés, környezeti ingerek beépítése, implikáció, ismétlés, jövőorientáció, pozitív jelzők használata. A szülésznők elmondása alapján nagy segítséget nyújtana a kismamákkal való sikeres kommunikáció kialakításában, ha tanulmányaik során ismereteket szereznének a páciensekkel történő kapcsolat kialakítás és -fenntartás módszeréről és technikáiról. A Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karán tanuló szülésznőhallgatók kórházi gyakorlatának és későbbi munkavállalásának megkönnyítése érdekében elkezdjük az átiratok elemzése során megismert kommunikációs technikák tananyagba való integrálását.

Irodalom

- Barnett, Peter B. 2001. Rapport and the hospitalist. *The American Journal of Medicine* 111(9b), 31s–35s. [https://doi.org/10.1016/s0002-9343\(01\)00967-6](https://doi.org/10.1016/s0002-9343(01)00967-6)
- Bendapudi, Neelie M. – Berry, Leonard L. – Frey, Keith A. – Parish, Janet Turner – Rayburn, William L. 2006. Patients' Perspectives on Ideal Physician Behaviors. *Mayo Clinic Proceedings* 81 (3): 338–344.
- Bigi, Sarah. 2016. *Communicating (with) Care: A Linguistic Approach to the Study of Doctor Patient Interactions*. IOS Press.
- Dahlberg, Unn – Persen, Janicke – Skogås, Ann Karin – Selboe, Siv Tonje – Torvik, Helen Marit – Aune, Ingvild. 2016. *How can midwives promote a normal birth and a positive birth experience?: The experience of first-time Norwegian mothers*. *Sexual & Reproductive Healthcare* 7, 2–7. <https://doi.org/10.1016/j.srhc.2015.08.001>

- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes. 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke: A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 139 (1): 39–63.
- Józsa Emese. 2011. A raport fogalma és szerepe az orvosi kommunikációban. In Varga Katalin szerk., *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó.
- Iványi Zsuzsanna. 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125 (1): 74–93.
- Kuna Ágnes – Markó Alexandra. 2023. Betegközpontú és paternalisztikus kapcsolatépítés az orvos-beteg viszonyban: A kapcsolatépítés pragmatikai és szupraszegmentális jellemzői. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 23 (1): 35–51.
- Kurtz, Suzanne M. – Silverman, Jonathan – Draper, Juliet. 2005. *Teaching and learning communication skills in medicine*. Radcliffe Medical Press Ltd.
- Makoul, Gregory. 2001. Essential elements of communication in medical encounters: the Kalamazoo consensus statement. *Academic Medicine* 76 (4): 390–393. <https://doi.org/10.1097/00001888-200104000-00021>
- Makoul, Gregory – Clayman, Marla L. 2006. An integrative model of shared decision making in medical encounters. *Patient Education and Counseling* 60 (3): 301–312. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2005.06.010>
- Newcomb, Anna B. – Duval, Margaret – Bachman, Sharon L. – Mohess, Denise – Dort, Jonathan – Kapadia, Muneera R. 2021. Building Rapport and Earning the Surgical Patient’s Trust in the Era of Social Distancing: Teaching Patient-Centered Communication During Video Conference Encounters to Medical Students. *Journal of Surgical Education* 78 (1): 336–341. <https://doi.org/10.1016/j.jsurg.2020.06.018>
- Pilling János. 2018. *Orvosi kommunikáció a gyakorlatban*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Rijnders, Marlies – Baston, Helen – Scönbeck, Yvonne – Van Der Pal, Karin – Prins, Marianne – Green, Josephine – Buitendijk, Simone. 2008. Perinatal factors related to negative or positive recall of birth experience in women 3 years postpartum in the Netherlands. *Birth* 35 (2): 107–116.
- Rowe, Rachel E. – Garcia, Jo – Macfarlane, Alison J. – Davidson, Leslie L. 2001. Does Poor Communication Contribute to Stillbirth and Infants Death? A Review. *Journal of Public Health* (23): 23–34.
- Rowe, Rachel – Garcia, Jo – Macfarlane, Alison J. – Davidson, Leslie L. 2002. Improving Communication between Health Professionals and Women in Maternity Care: A Structured Review. *Health Expectation* (5): 63–83.
- Varga Katalin szerk. 2011. *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó Zrt.
- Vörös Miklós – Frida Balázs. 2008. Résztevéő megfigyelés. In Letenyei László szerk., *Településkutatás I-II*. 395–416. Budapest: L’Harmattan.

Wasserman, Richard C. – Inui, Thomas S. 1983. Systematic analysis of clinician-patient interactions: a critique of recent approaches with suggestions for future research. *Medical Care* 21 (3): 279–293. <https://doi.org/10.1097/00005650-198303000-00003>

THE TECHNIQUES OF ESTABLISHING RAPPORT BETWEEN HEALTHCARE PROFESSIONALS AND PATIENTS IN THE MATERNITY AMBULANCE

The study presents communication techniques used in a specific area of medical care, namely in obstetric care. Adequate communication is crucial in the relationship between the midwife and the expectant mother, as it facilitates optimal information flow, understanding, and the development of mutual trust between the parties. By applying effective communication techniques, the midwife can clearly and comprehensibly convey information, respond to questions, and emotionally support the laboring woman. This, in turn, can help the expectant mother understand the process of labor and make informed decisions. Empathy and attention towards the expectant mother can also be expressed through communication. Research on the communication between midwives and expectant mothers (Rijnders et al. 2008; Rowe et al. 2002) has found that the quality of communication with healthcare professionals significantly influences patients' satisfaction (Dahlberg et al. 2016). In my research, after analyzing transcripts of recorded audio from the maternity ambulance, I summarize the communication techniques employed by midwives in establishing a connection with expectant mothers. Understanding the communication techniques used by midwives can help improve communication between the parties and make the support of expectant mothers more effective.

Keywords: conversation analysis, doctor-patient communication, building rapport, language for specific purposes, suggestive communication

TEHNIKE USPOSTAVLJANJA KOMUNIKACIJE IZMEĐU MEDICINSKOG OSOBLJA I PACIJENTKINJA U AMBULANTI ZA TRUDNICE

Studija prikazuje komunikacijske tehnike na specijalnom polju lekarske prakse – u porodilištu. Odgovarajuća komunikacija je od ključnog značaja u interakciji babica-porodilja, pošto to obezbeđuje optimalnu razmenu informacija, sporazumevanje i uspostavljanje obostranog poverenja. Primenom delotvornih komunikacijskih tehnika babica može jasno i razumljivo preneti informacije, odgovoriti na pitanja, i emocionalno podržavati porodilju, pomažući joj da shvati porođajni proces, kako bi donosila valjane odluke. Babica može putem komunikacije da izrazi i svoju empatiju i pažnju prema trudnici. Istraživanja usmerena na komunikaciju između babica i porodilja (Rijnders et al. 2008, Rowe et al. 2002) utvrdila su da je zadovoljstvo

pacijentkinja u znatnoj meri uslovljeno kvalitetom komunikacije sa stručnim licem (Dahlberg et al. 2016). U istraživanju nakon analize prepisa zvučnih zabeleški koje su nastale u ambulanti za trudnice, sažete su tehnike koje su babice koristile u komunikaciji sa porođiljama. Razumevanje pomenutih tehnika može doprineti poboljšanju komunikacije među stranama i može učiniti delotvornijim podršku porođiljama.

Ključne reči: analiza konverzacije, komunikacija lekar-pacijent, stručni jezik, sugestivna komunikacija

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. febr. 4.

Közlésre elfogadva: 2024. júl. 1.

ETO: 811.111
811.112.2
378.147
DOI: 10.19090/hk.2024.3.80-98

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HUBER Máté Imre

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
hubermate@gmail.com
ORCID 0000-0003-0178-6802

SZAKMÓDSZERTANOS OKTATÓK
MEGGYŐZŐDÉSEI AZ ANGOL ÉS A NÉMET
NYELV TÖBBKÖZPONTÚSÁGÁRÓL
Piloteredmények két magyarországi egyetemről

Teacher trainers' beliefs about the pluricentricity
of English and German
Pilot results from two Hungarian universities

Uverenja stručnih metodičara o multicentrizmu engleskog
i nemačkog jezika
Rezultati pilot istraživanja na dva univerziteta u Mađarskoj

Jelen tanulmány a magyarországi egyetemeken folyó tanárképzésben részt vevő szakmódszertanos oktatók meggyőződéseit vizsgálja az angol és a német mint idegen nyelvek többközpontúságát illetően. A pilotfázis eredményei két félig strukturált interjú elemzésén alapulnak, amelyek 2023-ban készültek két magyarországi egyetem egy-egy oktatójával. Az elemzés kitér továbbá az eredmények összehasonlítására harminckett korábbi interjúval, melyek 2020 és 2022 között készültek, huszonegy magyarországi angol és német szakos nyelvtanárral és tizenhat nyelvtanulóval. Az interjúk elemzése a Taguette program segítségével, kvalitatív tartalomelemzés keretében történt, egy tizenhárom kódot tartalmazó kódkeret felállításával. A kiinduló kutatási kérdés az volt, hogyan viszonyulnak az egyetemi oktatók többközpontúságról alkotott meggyőződése a nyelvtanárokéhoz, illetve a nyelv-tanulókéhoz. Az eredmények azt mutatják, hogy jóval több köztük a hasonlóság, mint a különbözőség, s úgy tűnik, az egyetemi oktatók nyitottabbak a többközpontúságra a közne-

velésben tanító kollégáinknál, ám a nyelvtanulókhöz képest alapvetően konzervatívabbak. A vizsgálat pilotjellegéből következik, hogy az előzetes eredmények bemutatásán túlmenően kutatásmódszertani tanulságokat is megfogalmaztam, melyek igen fontosak lesznek a vizsgálat folytatásakor, vagyis a minta további egyetemi oktatókkal történő kiegészítésekor. *Kulcsszavak:* angol és német többközpontúság, nyelvtanárok, nyelvtanulók és egyetemi oktatók meggyőződései, magyarországi egyetemek

Bevezetés

Fontos és igen összetett kérdés mind az angol, mind pedig a német mint idegen nyelvek tanítása kapcsán, hogy az adott nyelvnek mely nemzeti változatait emeljük be a nyelvtanításba. A nyelvi többközpontúság nyelvtanításban betöltött szerepével kapcsolatos szakirodalom több helyütt igen meggyőzően érvel a nyelvi változatosság ezen aspektusának a nyelvről történő bemutatása mellett (vö. például Muhr 1996a, Krumm 2006, Jenkins 2006, Jianli 2015).

Miután korábbi vizsgálatokban felmértem magyarországi nyelvtanárok és nyelvtanulók meggyőződéseit az angol és a német nyelv többközpontúságát illetően (Huber 2022a, 2022b, 2023), jelen vizsgálat fókuszában a nyelvtanárképzésben részt vevő egyetemi oktatók meggyőződései állnak, a kutatási kérdés pedig egészen pontosan az, hogyan viszonyulnak ezen egyetemi oktatók többközpontúságról alkotott meggyőződései a nyelvtanárokéhoz, illetve a nyelvtanulókéhoz. Ez a tanulmány egy pilotvizsgálat eredményeit mutatja be egy angolos és egy németes szakmódszertanos oktatóval készített interjú alapján. A vizsgálat pilotjellegéből adódóan egyfelől előzetes következtetések levonására teszek kísérletet, másfelől pedig kutatásmódszertani tanulságokat fogalmazok meg, mielőtt a kutatás további résztvevők bevonásával folytatódna.

Elméleti háttér

A nyelvi többközpontúság fogalmának első említése Kloss (1978) nevéhez köthető, részletesen azonban Clyne (1992) dolgozta ki a modellt, melynek lényege, hogy bármely nyelvet többközpontúnak tekint, amely egynél több országban jelen van valamiféle hivatalos státusszal. Ahogy a fogalom neve is mutatja, a többközpontú modell ezen országokat az adott nyelv normaalkotó központjaiként kezeli, amelyekben különböző nemzeti változatok alakulnak ki. Már Clyne is különbséget tett domináns és nemdomináns nemzeti változatok között, majd ezt a különbségtételt Muhr (2012) fejtette ki részletesen.

Fontos különbség a jelen vizsgálat által érintett két nyelv tekintetében, hogy míg a németnek mint többközpontú nyelvnek egyetlen domináns változata van,

addig az angolnak kettő. Clyne és Muhr ezt úgy fogalmazzák meg, hogy a németre mint többközpontú nyelvre monodominancia jellemző, míg az angolra mint többközpontú nyelvre kodominancia. Ez azt jelenti, hogy a németnek a németországi nemzeti változat az egyetlen domináns változata, míg a többi nemzeti változat (melyek közül leggyakrabban az osztrák és a svájci szten-derd német nyelvváltozatokat szokták említeni, bár Liechtenstein, Dél-Tirol és Kelet-Belgium is idetartozik) egytől egyig nemdomináns változatok. Ezzel ellentétben az angol esetében mind a brit, mind pedig az amerikai angol domináns változatnak tekinthető, melyekhez számos nemdomináns változat társul (például az ausztrál, az írországi, az indiai, a kanadai, a nigériai, a szingapúri, az új-zélandi és így tovább).

Ami mindennek a nyelvoktatásban betöltött szerepét illeti, Muhr (1996a) szerint a nyelvtanításnak a nyelvi valóságot kell visszatükröznie, ha pedig adott esetben egy többközpontú nyelvet tanítunk, akkor e visszatükrözendő nyelvi valóságnak márpedig részét kell hogy képezze a többközpontúság is – lásd még ehhez kapcsolódóan többek között Krumm (2006), Jenkins (2006), illetve Jianli (2015). A szakirodalomban számos helyen említik a nyelvi sokszínűség bemutatása mellett szóló érvként, hogy az elősegíti az interkulturális kommunikációs kompetencia fejlesztését (vö. Marlina 2014, 2018; Rauer–Tizzano 2019), vagyis – régimódibb kifejezéssel élve – jól kombinálható az országismereti tartalmak tanításával is, ami adott esetben jelentős motivációs forrás lehet (Mirzaei–Forouzandeh 2013, Huang 2014).

Fontos alapelv, hogy a nyelvi többközpontúságot főként a receptív készségek területén érdemes megjeleníteni (Muhr 1996b), méghozzá az alapszint semlegességének elvét tiszteletben tartva, hiszen pedagógiailag kontraproduktív lehet, ha egy kezdő nyelvtanulót túlzottan leterhelünk többközpontú tartalmakkal (Christen – Knipf-Komlósi 2002, Glaboniat et al. 2002, Glauninger 2001, Muhr 1996a, Neuland 2011). Érdemes megemlíteni még azt is, hogy mivel a változatok közötti különbségek a nyelv minden szintjén megnyilvánulnak – a fonetikától a morfológián és a szintaxison át egészen a szemantikáig és a pragmatikáig –, ezért ugyanezen nyelvi szintek sokfélesége kell hogy megjelenjen a nyelvtanításban is, ami a többközpontúság megjelenítését illeti (Muhr 1993, 1996a; Glaboniat et al. 2002).

Kutatási előzmények

Korábbi kutatásaimban a magyarországi oktatási rendszerben részt vevő nyelvtanárok és nyelvtanulók meggyőződéseit vizsgáltam az angol és a német

nyelv többközpontúságát illetően (Huber 2022a, 2022b, 2023), egy 484 fős kérdőíves (kvantitatív) mintán, melyet egy 37 fős interjú (kvalitatív) mintával egészítettem ki. E kutatások eredményei közül kiemelendő, hogy a vizsgálatban részt vevő nyelvtanulók nyelvi változatosság iránti nyitottsága szignifikánsan felülmúlta a tanárokét, s ez a különbség a falvakban volt a legjelentősebb. Fontos látni továbbá azt is, hogy az angol esetében mind a tanárok, mind a tanulók jóval reálisabbnak érezték a többközpontúság megjelenítését a nyelvoktatásban, mint a német esetében.

Pozitívumként említhető, hogy a vizsgálatban részt vevő tanárok és tanulók szinte kivétel nélkül magukénak vallják a szakirodalom által javasolt semleges alapszint elvét, még ha csak intuitív alapon teszik is ezt. Mi több, az interjú vizsgálatban részt vevő tanárok között számos olyan kolléga is volt, akik alapvetően nagyon is érzékenyek voltak a többközpontúságra, és az általános értelemben vett kommunikatív nyelvtanítás részeként tekintettek rá.

Módszer

A fenti előzmények folytatásaként a kutatás jelen szakaszában szakmódszertanos oktatókkal egészítettem ki az interjú vizsgálat mintáját. E tanulmányban a kezdeti pilotszakasz eredményeiről számolok be, melyben egy németes és egy angolos szakmódszertanos oktatóval készített interjú eredményeit mutatom be, akik két különböző magyarországi egyetem oktatói. Az interjúk pilotjellegéből adódóan a vizsgálat fókusza kettős: egyfelől megkísérlek kutatómódszertani következtetéseket levonni a kutatás folytatása előtt, másfelől pedig előzetes eredményeket tárok fel.

A vizsgálat ezen szakaszában részt vevő oktatók mindketten nők, akik már több évtizede a pályán vannak – egyikük évtizedes közoktatási tapasztalat után lett szakmódszertanos, míg másikuk kezdettől fogva a nyelvtanárképzésben vesz részt, és ahogy az interjúban fogalmaz, számos reformot végigcsinált már ebben a rendszerben.

Az interjúk 33, illetve 34 perc hosszúságúak voltak, és félig strukturáltak, ami azt jelenti, hogy volt egy előzetes témalistám arról, hogy mely kérdéseket szándékozom érinteni, azonban e kérdéseket az adott beszélgetés fonálához szabadon igazítottam. Az interjúk átírását, majd az átiratok elolvasását és újraolvasását követően induktív, adatalapú kódolásnak vettem alá őket Schreier (2013) kvalitatív tartalomelemzési keretrendszere szerint, a Taguette szoftver segítségével. Ez azt jelentette, hogy a kódkeretet nem előre meghatározott kategóriák alapján alakítottam ki, hanem a kódolási folyamat során hoztam létre

magukat a kódokat, melyekhez a releváns interjúrészeteket hozzárendeltem. Így tehát nem egy előzetes koncepció, hanem ténylegesen az interjúk tartalma határozta meg a kódkeret szerkezetét. A tervek szerint a kutatás további részében már ezt a pilotfázisban létrehozott kódkeretet veszem majd alapul, melynek segítségével alapvetően deduktív kódolást végzek, bár természetesen, ha még abban a szakaszban is felmerülnek további fontos tematikus kategóriák, akkor azokat is új kódként rendelem majd hozzá a kódkerethez. Jelenleg a kódkeret 13 kódból és összesen 80 kódolt szegmensből áll, amit részletesen az 1. táblázatban fejtek ki.

Kód	Kódolt szegmensok száma
1. Az egyetem szerepe	6
2. Hátrányok és nehézségek	6
3. Előnyök és fontosság	13
4. Anyagok	5
5. A hallgató szerepe	6
6. Az oktató szerepe	7
7. A változatok keveredése	9
8. Tevékenységek	4
9. Korosztályok és nyelvtudásszintek	2
10. Nyelvi részrendszerek	11
11. Interkulturális kommunikáció	5
12. Készségek	4
13. Pilotreflexió	2

1. táblázat. *A kódkeret*

Eredmények

Bár Schreier módszertani útmutatása szerint egy ilyen, exploratív jellegű tanulmány esetében már maga a kódkeret létrehozása is alapvető kutatási eredménynek tekinthető, az alábbiakban azért megkísérlem bemutatni a fenti 13 kódra lebontva a két pilotinterjú eredményeit, interjúidézetekkel illusztrálva a kvalitatív tartalomelemzés során kirajzolódó tartalmi elemeket. Az idézeteket számozva prezentálom, s a végén minden esetben feltüntetem, hogy az angolos

(A) vagy a németes (N) oktatótól származik az idézet. Az eredményeknek az ilyen módon történő prezentálása egyfelől a kódkeret részletes bemutatását teszi lehetővé, másfelől pedig előre jelez alapvető pilotkövetkeztetéseket, melyek rendkívül informatívak lehetnek a kutatás folytatását megelőzően.

Az egyetem szerepe

Ehhez a kódhoz főleg olyan interjúszegmensek kapcsolódnak, melyek azokat az egyetemi kurzusokat tárgyalják, amelyekben a nyelvi többközpontúság témája előtérbe kerülhet, mint azt az 1. interjúkivágot is mutatja.

1. interjúkivágot:

Én azt gondolom, hogy elsősorban a nyelvészet és a módszertan az, ahová ezt be lehetne illeszteni, vagy be is kell illeszteni. (N)

Emellett az egyetemi tanulmányok szerkezetéből adódó korlátok is előkerülnek, mint a 2. interjúkivágotban, amely egyúttal a második kódhoz is kapcsolódik, hiszen nehézségeket tárgyal.

2. interjúkivágot:

Ez megint az egyetemen kurzusszámfüggő is, mert addig, amíg a minimumot alig lehet átnyomni, addig a csemegékre kevesebb idő van. (N)

Hátrányok és nehézségek

Az előzőekben már bemutatott, az egyetemi tanulmányok szerkezetével kapcsolatos korlátokon túlmenően fontos motívum ebben a kódban a többközpontú tartalmak felkutatásának, illetve azok didaktizálásának, tananyagba építésének problémája, aminek kapcsán úgy tűnik, szükség lenne arra, hogy eleve didaktizált tartalmak álljanak az oktatók rendelkezésére. Ez jelenik meg a 3. interjúkivágotban.

3. interjúkivágot:

Igen, az egyik ilyen, az egészen biztosan a tananyagban a hiánya. Tehát ugye az, hogy ha egyetemen tanítasz, az azt jelenti, hogy te magad produkál az anyagot is, de nem tudsz bevinni valami olyasmit, ami... ami elvárható lenne, hogy megkönnyítse a munkádat. Tehát például akár ilyen típusú feladatok, szókincsfeladat, nyelvi feladat, bármi. (N)

Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a fentiekől némileg eltérő következtetést von le ugyanebből a helyzetből az angolos oktató a 4. interjúkivágotban, aki az

egyetemi oktatók szabadságára, illetve az anyagok elérhető voltára helyezi a hangsúlyt, és azzal érvel, hogy ebben a helyzetben csak az oktatón múlik, hogy megteszi-e a többközpontú anyagok felkutatásával járó plusz erőfeszítéseket.

4. interjúkivágat:

Abszolút hozzáférhető minden. Rajtam múlik, hogy mit aknázok ki. Azért valljuk be, az oktatóknak az egyetemen még némi szabadsága van abban, hogy mit és hogyan csinál, tehát én még nem érzem azt, hogy korlátoznának. (A)

Emellett szintén fontos nehézség még a hallgatók, illetve végső soron a nyelvtanulók „haszonelvűsége”, ahogyan az angolos oktató az 5. interjúkivágatban fogalmaz, ami azt jelenti, hogy amíg a többközpontúság nem tartozik a nyelvoktatás szoros értelemben vett, érdemjegyekkel értékelt magjához, addig legfeljebb marginális szereppel bírhat. Ez a gondolat párhuzamba állítható korábbi eredményeimmel a nyelvvizsgák és az érettségi washback hatásáról (Huber 2023).

5. interjúkivágat:

Amint kimegy, rájön, hogy igazából egy dolog számít: ötszázmillió jegyet adjon a gyerekeknek, állandóan dolgozatot íratnak, feleltetnek. Kettő: minél előbb legyen meg a nyelvvizsga – ugye korábban még ez az egyetemi felvételihez kötelező is volt, vagy a diplomaszerezéshez – tehát egyszerűen az önmagáért, az örömért való tanulás, az nincs. És ha ez nincs, akkor hol legyen itt többnyelvűség vagy kulturális, bármilyen input? Egyszerűen annyira haszonelvű. Ez a nyelvvizsgára segít, az nem. Akkor hagyjuk. (A)

Előnyök és fontosság

Az egyik legfontosabb előny, amiről az interjúalanyok beszámolnak a többközpontú nyelvtanulás kapcsán, az a tanulók valós céljainak figyelembevétele. Jól példázzák ezt a németes kolléga gondolatai a 6. interjúkivágatban.

6. interjúkivágat:

A célokat kell majd alárendelni, mert hogyha Ausztriába akarok kimenni, akkor célszerű az osztrák németet... (N)

Ezen túlmenően szintén fontos motívumként kerül elő ebben a témában a hallgatók perspektívájának szélesítése a nyelvi sokszínűség megjelenítésén keresztül. Ugyanis, ahogyan a németes oktató fogalmaz a 7. interjúkivágatban,

többről szól a nyelvtanítás, mint egy-egy kommunikatív szituációra való egyszerű felkészítés.

7. interjúkivágot:

Mert ez meg mind tágítja a gondolkodást, és én azon a nagyon pragmatikus nyelvtanításon, ami irányba néha úgy érzem, hogy elmegyünk, énnekem egy következő réteg a kultúra, egy következő réteg pedig az, hogy valakinek a gondolkodása árnyalódjon azáltal, hogy bejár hozzám vagy valakihez órára. Tehát hogy több rétege van. Nemcsak azt kell tudni, hogy majd hogy vásárolok, vagy hogy telefonálok, hanem mindent, ami mögötte van. (N)

Látszik azért az is, hogy bár az interjúalanyok alapvetően egyetértenek abban, hogy a többközpontúságot a nyelvtanárképzés részévé kell tenni, azért mégsem tartják azt a legfontosabb tartalmak egyikének – ahogy ez a 8. interjúkivágotban is megjelenik, s tulajdonképpen össze is cseng a szakirodalom ez irányú álláspontjával (vö. Huber 2023).

8. interjúkivágot:

És ez egy picit így szerintem egy kicsit csemege, de nagyon fontos csemege. Úgyhogy szerintem be lehetne építeni, csak ez egy szemléletmódbeli változást igényel. (N)

Anyagok

Fontos téma a többközpontúság-orientált nyelvoktatás kapcsán a felhasznált, illetve felhasználható anyagok kérdésköre. Ehhez kapcsolódik a rendelkezésre álló anyagokban a domináns nyelvváltozatok hegemoniája, amiről például a 10. interjúkivágotban beszél a németes kolléga.

10. interjúkivágot:

Én úgy érzem, hogy van egy németországi dominancia. Ez abban is látszik, hogy legalábbis, amit én tapasztaltam konferenciákon, némettanároknak valami összefüggés, akár Ausztriában is, hogy ők teljesen alárendelődnek már tankönyvileg is a Hueber Kiadónak. (N)

Emellett pedig ki kell emelni ehhez a kódhoz kapcsolódóan az autentikus anyagok fontosságát is, ami több alkalommal is előkerült a két pilotinterjúban, főként angolos részről, többek között a 11. interjúkivágotban. A fő gondolat, ami ennek kapcsán megjelenik, hogy az autentikus anyagok szisztematikus beemelése automatikusan együtt jár a többközpontúság megjelenítésével.

11. interjúkivágat:

Teszem azt például nyilván *teaching with pop songs*, tehát abban rengeteg potenciál van, hogy mindenféle akcentussal meg szlenggel is ugye találkozzanak. (A)

A hallgató szerepe

Amint azt a 12. interjúkivágatban is látni fogjuk, a válaszadók a hallgatókat mintegy közvetítőként pozicionálják önmaguk és az iskolai nyelvoktatás mindennapjai között. Elsősorban rajtuk keresztül, indirekt módon látják lehetségesnek azt, hogy igazán hatást gyakoroljanak a köznevelésre. Ám sokszor ez nehézségekbe ütközik – egyebek mellett a köznevelésbe frissen kikerülő hallgatók igazodási kényszere miatt, ami nagyban megnehezíti számukra, hogy egy hosszú idő óta bevett (ha tetszik, bebetonozott) rendszert akár lokálisan is megváltoztassanak – vö. Voss és Kunter (2020) a pályakezdő pedagógusokat érő ún. *reality shock* kapcsán.

12. interjúkivágat:

Hát az idealista elképzelésünk ugye az, hogyha mi átmostuk az ő agyát, akkor ő valószínűleg folytatja, és ugyanezt fogja csinálni az osztályban, a saját diákjaival. Hát, nem gondolnám, hogy az élet feltétlenül minket igazol. Hát, egy közegbe kerül, ahol igazodni kell. Egy fecske nem csinál nyarat, tehát nagyon nehéz egy jó képzésben, aki a maximumot nyújtja, attól elvárni, hogy a valós életben is meg tudja valósítani azt, amit mi megtanítottunk neki. (A)

Emellett mindkét kolléga kiemelte azt is, hogy a különböző háttérű hallgatók különbözőképpen fogadják a többközpontú tartalmakat a nyelvtanításban. Legyen szó érdeklődésről, nyelvi szintről, vagy akár érzelmi kötődésről, ahogyan az a 13. interjúkivágatból is kitűnik, ezek az egyéni különbségek nagymértékben befolyásolják a hallgatók viszonyulását a többközpontú tartalmak megjelenítéséhez.

13. interjúkivágat:

Változó, tehát úgy gondolom, hogy mindenki mindig az intellektusa szerint reagál. Van, akit egyáltalán nem érint meg, de ezt te magad is szerintem tapasztalod. Van, aki meg felkapja a fejét, és mélyebben utánaolvas. Ha valakinek van valamilyen kötődése, érdeklődési köre, vagy netán a barátja él kinn, akkor már sokkal nyitottabb ezekre, tehát megint a motiváció... (N)

Az oktató szerepe

Ennek a kódnak a kapcsán három fontos gondolat emelkedik ki a kódolt szegmensekből. Az első egy önkritikus hangvételű megjegyzés, hogy erre a témára több hangsúlyt is fektethetnénk – vö. a 14. interjúkivágattal.

14. interjúkivágat:

Szerintem nem nagyon műveljük ezt, vagy művelik, vagy... érted. Az egyetemen bent nálam ez annyiban merült ki, hogy amikor nyelvet tanítottam, akkor a szókincset mindig elmondtam. (N)

Ezenkívül, ahogy a hallgatóknál is láttuk, az oktatók esetében is jelentős egyéni különbségek mutatkoznak a többközpontúsághoz való hozzáállásban. Ennek egyik befolyásoló tényezője, hogy egykor az ő saját tanulmányaiknak, illetve adott esetben a továbbképzéseknek, melyeken részt vettek, mennyire képezték részét a különböző nyelvváltozatok. Erről tanúskodik a 15. interjúkivágat, amelyben a németes oktató egy olyan továbbképzéséről számol be, amely jelentős mértékben formálta a többközpontúsághoz fűződő meggyőződéseit.

15. interjúkivágat:

Kilencvenháromban voltam egy továbbképzésen Grazban, és vállaltam azt, hogy a *Topfen* és a *Zwetschge* szót minden csoportomnak, mindenkinek megtanítom, akivel van dolgom; ezt azóta is így csinálom. (N)

A változatok keveredése

Ahogy a 16. és a 17. interjúkivágatból kitűnik, a kutatás résztvevői nagymértékű nyitottságot mutattak a változatok keveredése iránt. A tanulók explicit kijavítása helyett inkább azt javasolják, hogy kommentáljuk a különféle változatok megjelenését nyitottan, szemléletformáló jelleggel (lásd a 16. interjúkivágatot). Hozzáteszik azonban, hogy írásbeli produktum esetén az egyazon írásművön belüli következetesség számonkérését javasolják, a koherencia jegyében (lásd a 17. interjúkivágatot).

16. interjúkivágat:

Az biztos, hogy nem javítjuk ki, szerintem tematizálni lehet, magyarázni. Ha én észreveszem, akkor esetleg úgy teszek egy megjegyzést, hogy most akkor milyen angolt is beszél. Hát hogy akkor most ez hova is tartozik? (A)

17. interjúkivágat:

Például az íráskészségükben esszét kell írniuk, azért a következetességet számonkérjük, tehát ha azt mondja, hogy ő az amerikai angolt próbálja használni, beszélni, akkor az írott változatban is azt várjuk el, hogy akkor legalább a betűzésben azt a konvenciót kövesse. Tehát talán itt lehet egyértelműen, mert az az értékelésben visszatükröződik, hogyha következetlen, összevissza használja például. (A)

Fontos gondolat még specifikusan az angolhoz mint nemzetközi nyelvhez kapcsolódóan, hogy a mai dinamikusan változó világban már lehetetlen egyértelműen elkülöníteni egymástól az egyes változatokat, sőt maga az anyanyelvi beszélő fogalma is problémássá vált. Ezt fejt ki igen tanulságos módon az angolos oktató a 18. interjúkivágatban.

18. interjúkivágat:

Szeeparálni se lehetne, egyszerűen annyi az átmosódás, átfedés, tehát igazából összevissza irányba mennek akár a nyelvhasználat, mit tudom én, tehát a frázisok, a szleng, tehát most már egyszerűen nem lehet, nem látom, hogy hol van az országhatár. Tehát én már úgy érzem, hogy igazából olyan fluiddá vált. (A)

Tevékenységek

Ami a többközpontúság megjelenítésére alkalmas tevékenységek kapcsán többször megfogalmazódott az interjúkban, az a projekt alapú oktatás lehetősége volt (lásd például a 19. interjúkivágatot), emellett az autentikus anyagok témája ismét előkerült ennek a kódnak a kapcsán is, illetve a hallgatók arra való motiválása a tanárképzésben, hogy ezeket minél bátrabban, minél kreatívabban alkalmazzák. A 20. interjúkivágatból jól látszik, hogy ennek a fajta autonómiára nevelésnek milyen közvetett pozitív hatása lehet a nyelvi sokszínűség megjelenítésére nézve is.

19. interjúkivágat:

Én azt a *Deutsch für Lehrer* kurzust vittem két évig vagy háromig; úgy tudom, hogy szerették a hallgatók, és ott mindig projektekkal foglalkoztunk, és ott kifejezett kérésem volt, hogy ne csak Németországra fókuszáljunk. (N)

20. interjúkivágat:

Tehát azért, mivelhogy az autentikus anyagok használatát bátorítanánk, ami azt jelenti, hogy a netről nagyon sok minden hozzáférhető, és azt

próbáljuk úgymond órai anyagként feldolgozni, tehát magyarul ilyen anyagtervezésbe bekerülnek olyan anyagok, amelyekben esetleg a többnyelvűség, vagy hát sokszínűség, hogy mondjam – tehát most az angolról beszélek – megjelenik, és azért van, amikor erre fókuszálnak. (A)

A 21. interjúkivágatban pedig az látszik, hogy az angolos kolléga meglátása szerint a már említett autentikus anyagokhoz társuló feladatok az ő gyakorlatában leginkább hagyományos formát öltenek, és csupán annyiban különlegesekek, hogy esetükben a kontextust maga az autentikus anyag (jelen esetben egy-egy videó) adja. Ez rámutat arra, hogy gyakran egyáltalán nincs szükség a (jó esetben már eleve kommunikatív módszertani alapokon nyugvó) nyelvoktatás gyökeres megváltoztatására ahhoz, hogy a nyelvi többközpontúságot megjeleníthessük benne, egyszerűen csak a megszokott tevékenységek nyelvi és kulturális kontextusát szolgáltató anyagok autentikus és sokszínű voltán múlik mindez.

21. interjúkivágat:

Igen, mi csináltunk tananyagot is, amit kifejezetten szókincsfejlesztésre használunk, mert meg vannak adva a források, és az bizonyos tematikához kapcsolódóan. És nyilván ahhoz valamilyen válogatott szókincs is ki van emelve, amivel azon keresztül tud dolgozni, hogy a *TedX Talk*-okat megnézi. Mi a tanárképzésben a feladatokat, hát azt kell mondjam, hagyományos módon gyártjuk. Tehát, ha egy lista van, akkor ugyanúgy fókuszot kell adni az első meghallgatásánál. Ugyanúgy csinál mindenféle *true/false*, *gapfilling*, *matching*, az alapfeladatok nem változnak, mert ugye itt a tartalmat a videó adja. (A)

Korosztályok és nyelvtudásszintek

Összhangban a már korábban említett semleges alapszint elvével, jelen kutatás résztvevői is azt hangsúlyozták, hogy a kezdő nyelvtanulókat nem érdemes túlzottan sok többközpontú tartalommal terhelni, míg a nyelvtanulási folyamat későbbi állomásain fokozatosan egyre nagyobb hangsúlyt kaphat a nyelvi változatosság, így például egy német vagy angol szakos tanárjelölt egyetemi tanulmányai alatt már sokkal fontosabb, hogy szisztematikusan ismerje meg ezt a jelenséget. Mindemellett, ahogy a 22. interjúkivágatban is, azért azt is megjegyezték, hogy kezdőkkel sem lehetetlen a többközpontúság megjelenítése, csak nem az van a fókuszban.

22. interjúkivágat:

Igen, ha belegondolok, egy kilencedikesbe, egy ötödikesbe és egy egyetemi hallgatóba, igen, tehát ennek ötödikben még esetleg egy szó erejéig, vagy kettő, amire felhívom a figyelmet, lehet, amikor úgy adódik. A kilencedikes, aki akkor kezd tanulni németül, ott megint mondjuk legfeljebb az ünnepek kapcsán lehet valamit. Tehát vannak ott is helyzetek, amikor be lehet, de nyilván nem ez az, amivel kezd az ember. Az egyetemen meg ezt már akkor lehetne negyed-, ötödévbén, pluszban itt még *Landeskunde*, amikor már megy ki tanítani, amikor már úgy kapcsolódik az oktatáshoz. (N)

Nyelvi részrendszerek

Míg a semleges alapszint elvével úgy tűnt, hogy egyetértenek a válaszadók, addig sokkal kevésbé látszik reálisnak az az elvárás a pluricentrikus szakirodalom részéről, hogy a nyelvi sokféleséget minden nyelvi szintre kiterjedően jelenítsük meg a nyelvoktatásban. Ezzel kapcsolatban sokkal inkább a szókincs elsődlegessége jelenik meg, amit az Elméleti háttér fejezetben szemlézett szakirodalom fényében negatívan értékelhetünk, viszont legalább több helyütt kultúrába ágyazottan, ami azonban pozitívum – lásd a 23. interjúkivágatot. Mindez nagy ritkán egészül csak ki némi kiejtéssel és nyelvtannal, ám távolról sem olyan kiegyenlített, ahogy Muhr (1996b) alapján várnánk.

23. interjúkivágat:

Én úgy gondolom, hogy a nyelvtanárképzésben így ez körülbelül a kulturális összehasonlításban és a szókincsben kimerül. (N)

Interkulturális kommunikáció

Az interkulturális kommunikáció fontosságát mindkét interjúalany kiemelte, hangsúlyozva azt, hogy a nyelvi sokszínűség ábrázolása nagyszerűen kombinálható ezzel a kompetenciával. A 24. interjúkivágatban jól látszik az interkulturális kommunikáció naprakész értelmezése is – a régmódibb, inkább csak a szűkebb értelemben vett célnyelvi országokra korlátozódó országismeret-fogalommal szemben.

24. interjúkivágat:

Tehát tulajdonképpen az *intercultural communication* egy olyan terület, amibe ez beleintegrálható. Én különben azt mondom, hogy lehet,

hogy nem vagyok a fő csapás, a *mainstream*nek a képviselője, de én azt mondom, hogy kultúrát *kell* tanítani, és az bárhonnán jöhet. És ezt értem ezalatt, hogy akár lehet egy mexikói háttérű kultúra is. Lehet, hogy azt egy amerikai tolmácsolásában fogom hallani, de hát effektíve a nyelv, az egy közvetítő eszköz, tehát én nem egy célországot, hanem a nyelven keresztüli célországokat, mert minden célország, ahonnan ismeretet tudok szerezni. (A)

Készségek

Ez egy újabb olyan terület, ahol egyezés mutatkozik a szakirodalom álláspontja és az interjúalanyok vélekedése között, még hozzá egészen pontosan a receptív készségek elsődlegességét illetően a produktívakkal szemben – már ami a többközpontúság megjelenítését illeti. Erről tanúskodik a 25. és a 26. interjúkivágat is.

25. interjúkivágat:

Az olvasott értésben mindenképp, tehát valamilyen kulturális szövegek, a hallott értésben már nem vagyok biztos, de ha tanárképzésben gondolkodom, akkor akár ott is, mert ott már kellene lennie egy olyan nyelvi szinten, hogy ez nem okoz problémát. (N)

26. interjúkivágat:

Sprechent, Schreibent már nem, tehát itt most nem tudok nem óraszámokban gondolkodni, tehát túlzásokba se lehet esni. (N)

Pilotreflexió

Míg a fenti tizenkét alfejezet remélhetőleg a kutatás további szakaszának tematikus fókuszait rajzolja ki, addig a pilotreflexióhoz olyan kódolt szegmensek tartoznak, melyekből a folytatásban szükséges módszertani finomítanivalókra lehet következtetni. Az első és legfontosabb ilyen pont az a kérdés, hogy kik is azok a nyelvtanulók, akikről a kutatás ezen szegmensében szó van – jelesül a tanár szakos hallgatók mint leendő tanárok és nyelvtanulók egyszerre. Ennek minél pontosabb tisztázására már az interjúk elején mindenképp figyelni kell majd a jövőben, elkerülendő a félreértéseket. Emellett szintén fontos hangsúlyozni az interjúalanyok felé, hogy nincs elvárt válasz, hiszen ténylegesen az ő véleményükre, meggyőződéseikre vagyok kíváncsi, és hogy nyugodtan támaszkodhatnak az esetlegesen a felsőoktatás területén kívülről

származó tapasztalataikra is, melyeket nyelvtanárként szereztek, adott esetben akár a köznevelésben.

Kitekintés: Nyelvtanulók, nyelvtanárok és nyelvtanárképzők

Ahogy azt már bemutattam, a kutatási előzmények a nyelvtanárok és nyelvtanulók meggyőződéseit tárták fel. A tanulmányom elején vázolt kutatási kérdést megválaszolandó, jelen kutatás eredményeit ezekkel az előzményekkel összehasonlítva alapvetően az tűnik fel, hogy jóval több a hasonlóság, mint a különbség. Már maga a kódkeret is szinte teljesen megegyezik a korábbival, ami nyilván azzal is magyarázható, hogy ezen interjúk felvételekor már harminchét ilyen jellegű beszélgetés volt mögöttem, melyeknek szerkezete óhatatlanul is hatással volt az újabb két interjúéra, még ha ezeket igyekeztem is függetleníteni egymástól.

Összességében a két módszertanos oktató többközpontúság iránti nyitottsága egyértelműen felülmúlta a nyelvtanárokét, de elmaradt a nyelvtanulókétól – persze nagy általánosságban. Ami újdonságként jelent meg, az az angol nyelvváltozatok fluiditásának gondolata, illetve az oktató és a hallgató szerepének értelmezése, melyekről az Eredmények fejezetben már szóltam. Ezek az újszerű gondolatok, melyekkel sem a nyelvtanárok, sem a nyelvtanulók részéről nem találkoztam a kutatási előzmények esetében, egyrészt a szakmódszertanos egyetemi oktatók különleges pozíciójából adódnak a tanárképzés rendszerén belül, másrészt pedig szakmai tájékozottságukról, rendszerben gondolkodásukról tanúskodnak.

Konklúzió

Jelen pilottanulmányban két szakmódszertanos oktatóval készített interjú eredményeinek tükrében kíséreltem meg bemutatni a nyelvtanárképzésben részt vevő egyetemi oktatók meggyőződéseit arra nézve, hogy milyen szerepet tölt be a nyelvi többközpontúság a nyelvoktatásban, illetve a nyelvtanárképzésben. A kutatási kérdés, mely köré a vizsgálat elemeit felfűztem, az volt, hogyan viszonyulnak ezen egyetemi oktatók többközpontúságról alkotott meggyőződései a nyelvtanárokéhoz, illetve a nyelvtanulókéhoz, akik a kutatási előzmények alanyai voltak (Huber 2022a, 2022b, 2023). Fontos kiegészítés a kutatás eddigi szegmensei mellé az egyetemi oktatók bevonása, hiszen így az eddigihez képest is szélesebb körű, az oktatási rendszer egészére kiterjedő következtetések fogalmazhatók meg.

A piloteredmények arról tanúskodnak, hogy e fent említett meggyőződések között jóval több a hasonlóság, mint a különbözőség, s úgy tűnik, az egyetemi oktatók nyitottabbak a többközpontúságra a köznevelésben tanító kollégáiknál, ám a nyelvtanulókhöz képest alapvetően konzervatívabbak. A vizsgálat pilotjellegéből következők, hogy az előzetes eredmények bemutatásán túlmenően kutatómódszertani tanulságokat is megfogalmaztam, melyek igen fontosak lesznek a vizsgálat folytatásakor, vagyis a minta további egyetemi oktatókkal történő kiegészítésekor.

Irodalom

- Christen, Helen – Knipf-Komlósi, Elisabeth. 2002. Falle, Klinke oder Schnalle? Falle, Klinke und Schnalle! Informationen, Meinungen, Forderungen aus der Sektion „Deutsch als plurizentrische Sprache“. In Clalüna, Monika – Schneider, Günther Hrsg., *Mehrsprachigkeit und Deutschunterricht*. 13–19. Luzern: Bulletin Vals-Asla.
- Clyne, Michael ed. 1992. *Pluricentric languages: Differing norms in different nations*. Berlin and Boston: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110888140>
- Glaboniat, Manuela – Müller, Martin – Rusch, Paul – Schmitz, Helen – Wertenschlag, Lukas. 2002. *Profile deutsch: Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen*. Berlin: Langenscheidt.
- Glauninger, Manfred Michael. 2001. Österreichisches Deutsch. *Deutschunterricht für Ungarn* 14 (1–2): 107–108.
- Huang, Yunlong. 2014. Constructing intercultural communicative competence framework for English learners. *Cross-Cultural Communication* 10 (1): 97–101. DOI: 10.3968/j.ccc.1923670020141001.3970
- Huber Máté Imre. 2022a. Az angol és a német nyelv többközpontúsága a magyarországi nyelvoktatásban: Tanárok és diákok vélekedései. In Gráczy Tekla – Ludányi Zsófia szerk., *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2021: XV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Huber, Máté Imre. 2022b. English and German as pluricentric languages in the Hungarian education system: Teachers’ and learners’ perceptions. In Muhr, Rudolf – De Ridder, Reglindis – Edelmann, Gerhard – Aditi, Ghosh eds., *Pluricentric languages in different theoretical and educational contexts*. 101–116. Graz: PCL-PRESS.
- Huber, Máté Imre. 2023. *Pluricentricity in foreign language teaching: The case of English and German in the Hungarian education system*. Graz: PCL-PRESS.
- Jenkins, Jennifer. 2006. Current perspectives on teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. *TESOL Quarterly* 40 (1): 157–181. <https://doi.org/10.2307/40264515>
- Jianli, Liang. 2015. Pluricentric views towards English and implications for ELT in China. *English Language Teaching* 8 (4): 90–96. <https://doi.org/10.5539/elt.v8n4p90ü>

- Kloss, Heinz. 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. Düsseldorf: Schwann.
- Krumm, Hans-Jürgen. 2006. Norm, Varietäten und Fehler: Welches Deutsch soll der Deutsch als Fremdsprache-Unterricht lehren? In Neuland, Eva Hrsg., *Variation im heutigen Deutsch: Perspektiven für den Sprachunterricht*. 459–468. Bern: Peter Lang.
- Marlina, Roby. 2014. The pedagogy of English as an International Language (EIL): More reflections and dialogues. In Marlina, Roby – Ram Ashish, Giri eds., *The pedagogy of English as an International Language*. 1–19. London: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-06127-6_1
- Marlina, Roby. 2018. *Teaching English as an International Language: Implementing, reviewing, and re-envisioning World Englishes in language education*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315315768>
- Mirzaei, Azizullah – Faranak, Forouzandeh. 2013. Relationship between intercultural communicative competence and L2-learning motivation of Iranian EFL learners. *Journal of Intercultural Communication Research* 42 (3): 300–318. DOI: 10.1080/17475759.2013.816867
- Muhr, Rudolf. 1993. Österreichisch – Bundesdeutsch – Schweizerisch: Zur Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache. In Muhr, Rudolf Hrsg., *Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen*. 108–123. Vienna: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Muhr, Rudolf. 1996a. Das Deutsche als plurizentrische Sprache: Zur Sprachrealität der deutschsprachigen Länder und zum Normbegriff im DaF-Unterricht. *Unterrichtspraxis/Teaching German. Zeitschrift des amerikanischen Deutschlehrerverbandes* 1 (2): 137–146. <https://doi.org/10.2307/3531823>
- Muhr, Rudolf. 1996b. Österreichisches Deutsch und interkulturelle Kommunikation im Kontext des Faches Deutsch als Fremdsprache. *ÖDaF Mitteilungen: Informationen des Vereins „Österreichischer Lehrerverband Deutsch als Fremdsprache“*. 1 (1): 31–44.
- Muhr, Rudolf. 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In Muhr, Rudolf ed., *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture*. 23–48. Bern: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-01621-5>
- Neuland, Eva. 2011. Variation in der deutschen Sprache. Auswirkungen auf den (Fremd) Sprach(en)unterricht. In Moraldo, Sandro Hrsg., *Deutsch aktuell 2: Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. 48–63. Rome: Carocci.
- Rauer, Agnes – Tizzano, Elena. 2019. *Teaching English with a pluricentric approach: A compilation of four upper secondary teachers' beliefs*. Unpublished MA thesis. University of Malmö, Faculty of Education and Society, Department of Culture, Languages and Media.
- Schreier, Margrit. 2013. Qualitative Content Analysis. In Flick, Uwe ed., *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis*. 170–183. Los Angeles: Sage.

Voss, Tamar – Kunter, Mareike. 2020. “Reality Shock” of Beginning Teachers?: Changes in Teacher Candidates’ Emotional Exhaustion and Constructivist-Oriented Beliefs. *Journal of Teacher Education* 71 (3): 292–306. <https://doi.org/10.1177/0022487119839700>

TEACHER TRAINERS’ BELIEFS ABOUT THE PLURICENTRICITY OF ENGLISH AND GERMAN

Pilot results from two Hungarian universities

The present study investigates the beliefs of teacher trainers at Hungarian universities about the pluricentricity of English and German as foreign languages. The results of the pilot phase are based on the analysis of two semi-structured interviews with one lecturer each from two Hungarian universities from 2023. The analysis also includes a comparison of the results with 37 previous interviews conducted between 2020 and 2022 with 21 English and German teachers and 16 language learners in Hungary. The interviews were analysed using the Taguette software, in a qualitative content analysis framework, by setting up a coding frame with 13 codes. The main research question was how the university instructors’ beliefs about pluricentricity relate to those of the language teachers and language learners. The results show that there are far more similarities than differences, and that university instructors appear to be more open to pluricentricity than their colleagues in public education, but more conservative than language learners. The pilot nature of the study means that, in addition to presenting the preliminary results, I have also drawn methodological conclusions which will be very important for the continuation of the study, i.e. for the addition of further university instructors to the sample.

Keywords: English and German pluricentricity, beliefs of language teachers, language learners and university lecturers, Hungarian universities

UVERENJA STRUČNIH METODIČARA O MULTICENTRIZMU ENGLESKOG I NEMAČKOG JEZIKA

Rezultati pilot istraživanja na dva univerziteta u Mađarskoj

Rad analizira uverenja stručnih metodičara koji učestvuju u obrazovanju nastavnika na mađarskim univerzitetima u vezi sa multicentrizmom engleskog i nemačkog jezika kao stranog. Rezultati pilot programa zasnivaju se na analizi dva polustrukturisana intervjua, koji su 2023. godine sprovedeni sa po jednim nastavnikom na dva mađarska univerziteta. Analiza je zatim proširena na rezultate ranije sprovedenih 37 intervjua između 2020. i 2022. godine, i to sa 21 nastavnikom engleskog i nemačkog jezika i sa 16 učenika u Mađarskoj. Analiza intervjua vršena je pomoću programa Taguette u sklopu kvantitativne analize sadržaja pomoću postavljanja kodnog okvira koji sadrži 13 kodova. Polazno istraživačko pitanje je bilo kako se uverenje o multicentrizmu

univerzitetiskih predavača odnosi prema nastavničkim i učeničkim stavovima. Pokazalo se da ima mnogo više sličnosti nego razlika, te da su univerzitetiski nastavnici mnogo otvoreniji prema multicentrizmu od svojih kolega u obrazovanju, ali i da su u odnosu na studente konzervativniji. Iz činjenice da se radi o pilot istraživanju proizlazi da se pored prikazivanja preliminarnih rezultata izvode i pouke, koje će biti veoma korisne pri nastavku programa, odnosno pri proširivanju uzorka istraživanja na druge univerzitetiske nastavnike.

Ključne reči: multicentrizam engleskog i nemačkog, uverenja nastavnika jezika, učenika i univerzitetiskih profesora, univerziteti u Mađarskoj

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. febr. 1.

Közlésre elfogadva: 2024. máj. 7.

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
kreleonora@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0002-1668-4916

A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVHASZNÁLAT A NYELVI ÉS SZOCIOLÓGIAI FUNKCIÓK FÜGGVÉNYÉBEN

Linguistic and sociological functions
of the spoken, written, and communicative use
of Hungarian in Vojvodina

Mađarski jezik u Vojvodini – lingvistički i sociološki aspekti

A tanulmány a vajdasági magyar nyelvváltozat funkcionalitását tekinti át tétélesen, összegzően. Kitérünk a magyar írásbeli, szóbeli és kommunikációs funkcióira, és azok jellemzésére az élőnyelv, valamint az írott nyelv vonatkozásában. A tanulmányban elemezzük a nyelv és az identitás, a nyelv és az oktatás, a nyelv és a közösségi kommunikáció, a nyelv és a média kapcsolatát, megemlítjük továbbá a szerb nyelv magyarra gyakorolt hatását, hangsúlyozzuk emellett a magyar nyelvjárás szerepét is a nyelv funkcionalitását illetően. Tárgyaljuk az említettek mellett a nyelvhasználat funkcionális-szituatív jellemzőit, amely a magyar nyelvhasználat alapjául szolgál a Vajdaságban. A tanulmány célja azoknak a szociológiai és nyelvi faktorcsoportoknak a tétéles áttekintése, amelyek meghatározzák a vajdasági magyar kommunikációs hatókörét.

Kulcsszavak: vajdasági magyar nyelvhasználat, nyelvhasználati szintér, kommunikációs hatókör, funkcionális-szituatív nyelvhasználat, írott nyelvi és élőnyelvi funkciók

*Nyelvi funkció és regionális vonatkozások
a vajdasági magyarságot illetően*

A nyelvi funkció meghatározása – a kétnyelvűség kapcsán Göncz Lajos és Borbély Anna a Skutnabb-Kangas-féle meghatározás áttekintésével – a nyelv-

használat gyakoriságából indul ki. A nyelvhasználat funkcionalitása a különböző nyelvhasználati színterekhez, azaz beszédhelyzetekhez köthető nyelvhasználatot jelenti az egyén vagy a közösség elvárásainak függvényében (vö. Göncz 1999, 95; Borbély 2006, 362).

A vajdasági magyarság őshonos nyelvi kisebbség, amely területileg két jól elkülöníthető régióban él a Vajdaságban: „Észak-Bácskában és Észak-Bánátban él a tömbmagyarság. E két régióban a lakosság részarányának majdnem felét (kb. 45%-át) alkotja (összes számuk itt 165 732). Itt él a délvidéki magyarok 57%-a. A többi régió szórvánnyá válása elkerülhetetlen” (Barlai–Gábrity 2008, 17). Gábrity Molnár Irén a vajdasági tömb–szórvány régiópáros fogalmát továbbgondolva az említett fogalmakat kulturális csoportviselkedés alapján is tárgyalja, azaz aszerint határozza meg, hogy egy-egy településen belül tömbösödve vagy pedig szétszórta él-e az adott közösség. Leszögezi: „Kialakulóban van az egységes kulturális csoportviselkedési modellben a megkülönböztethető magatartás: (1) a városi/kisvárosi tömbben, (2) a tömbben élő falusiaknál, (3) a városi szórványmagyarságnál, és végül (4) a falusi szórványnál és a szigetmagyarság körében” (Barlai–Gábrity 2008, 53–54).

Rendeletek a vajdasági magyar nyelvhasználat vonatkozásában

A vajdasági magyar kisebbségi nyelvhasználatot illetően számos rendelet él, amely támogatja és elősegíti a magyar nyelven történő kommunikációt Vajdaságban (vö. Bozóki 2013, Beretka 2021). Ezek közül az alábbiak emelhetők ki:

1. Nyelvhasználat az oktatásban: A vajdasági magyar kisebbség számára adott a magyar anyanyelvi oktatás az általános iskolákban és középiskolákban. Az oktatási intézményekben magyar tannyelvű órák keretében a magyar anyanyelvű diákok magyarul tanulhatnak, és fejleszthetik magyar nyelvi kompetenciájukat is (Általános Iskolai Törvény, Középiskolai Törvény; Tóth 1994).
2. Közigazgatási és jogi nyelvhasználat: A vajdasági kisebbségi nyelvhasználat törvényi szabályozást kapott, amely előírja, hogy a vajdasági magyar kisebbség számarányától függően a szerb mellett a magyar nyelvet is alkalmaznunk kell a hivatalos nyelvhasználatban. Ez azt jelenti, hogy az állami intézményeknek és a közigazgatási szervezeteknek biztosítaniuk kell a magyar nyelven történő kommunikációt (vö. Beretka 2011).
3. Médiaterjesztés: Az elektronikus és a nyomtatott média a vajdasági magyar kisebbség számára lehetőséget biztosít saját médiumok létrehozására és

működtetésére. A magyar nyelvű televíziócsatornák, rádióállomások és sajtó célja az aktuális információk magyar nyelvű terjesztése és a magyar kultúra megőrzése (Sejdinović 2020; Vajdasági magyar médiastratégia 2011–2016).

4. Kulturális támogatás: A kulturális intézmények, mint például a színházak, a könyvtárak és az egyéb kulturális központok támogatják és elősegítik a magyar nyelvű kulturális eseményeket és programokat. Ilyen rendezvények a színházi előadások, irodalmi estek, kiállítások és koncertek, amelyek hozzájárulnak a magyar kultúra és nyelv megőrzéséhez (vö. Bozóki 2013, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet 2023. évi munkaterve, VM4K 2018, 2022).
5. Nyelvi támogatás: A vajdasági magyar kisebbség számára nyelvtanfolyamokat és nyelvi programokat szerveznek, hogy segítsék a szerb nyelvtudás fejlesztését és fenntartását. Ezek a programok lehetnek nyelvi kurzusok és nyelvi táborok. Mindezek mögött nyelviskolák, civil szervezetek állnak, zömmel magyarországi támogatással. A nyári iskolák az egyetemre iratkozó és járó fiatalok számára kiváló lehetőséget nyújtanak a nyelvtanulásra (vö. Képzési lehetőségek Szerbiában).
6. Az egyház szerepe a nyelv megtartásában. Az egyházak az identitás és nyelvmegtartás alappillérei (vö. Mészáros 2018). A népi hagyomány megtartói, a magyar nyelvi identitás őrzői. Különösen a Vajdaságban szórványban élő magyarok vonatkozásában kiemelkedő nyelvi, identitásmegőrző szerepük. Rendkívül fontos az egyházi tevékenységeken belül a fiatalokat mozgósító csoportosulások életben tartása (vö. Gábrity Molnár 2003).
7. Nemzetiségpolitikai szervek, intézmények és civil szervezetek segítik (Bozóki 2013) az Európai Unió normáival összhangban a vajdasági magyar kisebbség fentebb felsorolt programjait.

Funkcionalitás a vajdasági magyar írásbeliség vonatkozásában

A vajdasági magyar írott változata (szerk. Ispánovics Csapó 2012; Gasparovics–Ruda 2015) az anyaország nyelvi normái szerint szerveződik elsősorban, azonban specifikus regionális jellemzői is vannak, amelyek közül a nyelvjárások és a szerb nyelvi hatás emelhető ki.

A vajdasági magyar írásbeliség főbb nyelvjárási jellemzői az alábbi szempontok szerint összegezhetők:

1. Nyelvjárás – regionális köznyelv – államnyelv (Molnár Csikós 2015): A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyar közösségek nyelvhasználata kapcsán rendkívül fontos Kiss Jenő megállapítása, mely szerint

a nyelvjárások és a köznyelv, illetőleg (a kisebbségek esetében) az anyanyelvi nyelvjárás és valamely idegen államnyelv közötti intenzív kapcsolat és a nyelvjárási beszélőknek a köznyelvvvel szembeni nyitottsága, kisebbségiük esetében pedig a kétnyelvűség bizonyos foka a feltétele a regionális köznyelv kialakulásának. Az intenzív kapcsolat azt jelenti, hogy a köznyelv, illetőleg az idegen államnyelv és a nyelvjárások közötti kontaktus állandó és kölcsönös, illetőleg hogy az előbbieknél az utóbbiakra gyakorolt hatása intenzív (Kiss 2001, 234).

A vajdasági magyar írásos kommunikációban gyakran megtalálhatók a vajdasági magyar nyelvjárás sajátosságai és jellegzetességei. Ezek a nyelvjárási elemek elkülönítik a vajdasági magyar nyelvváltozatot az egyetemes sztenderd magyar nyelvváltozattól és más magyar dialektusoktól is (vö. Molnár Csikós 2012; Kovács Rácz 2014, 2016). Az írásos kommunikációban egyaránt megjelenhetnek valódi, alaki és jelentésbeli tájszavak, mint pl. a *bosztány*, *döbönbödön*, *krizantén*, *a vőfény*, *a komaasszony*, *a gyerek*, *a kombány*, *a köröszt*, *vella* stb. További néhány tipikus példával találkozhatunk a következő táblázatban (vö. Kovács Rácz 2016):

Nyelvjárási forma	Köznyelvi forma	A hangtani jelenség megnevezése
kána	kanna	a > á illabializáció, mássalhangzó-rövidülés
fonyott kalács	fonott kalács	n > ny palatalizáció
csuda	csoda	o > u zártabbá válás
onokatestvér	unokatestvér	u > o nyíltabbá válás
kezibe	kezébe	é > i, í-zés, zártabbá válás
köröszt	kereszt	e > ö labializáció, ö-zés
vëlla	villa	i > ë nyíltabbá válás
lakadalom	lakodalom	o > a asszociatív o-zás
	csipked	e > o labializáció
híves	hűvös	ű > í, ö > e illabializáció

muskántli	muskátli	mássalhangzó-töbplet
döbön	bödön	hangátvetés
tűrüköző	törülköző	ö > ü zártabbá válás, ü > ú magánhangzó-nyúlás, mássalhangzó-kiesés
pósta	posta	o > ó magánhangzó-nyúlás
térgyel	térdel	d > gy palatalizáció

2. Kifejezőmód: A vajdasági magyar írott változatában a helyi nyelvjárások alaktani és mondattani kifejezőmódja egyaránt előfordul írott szövegekben is. Számos példa közül csupán néhányat említünk az elmúlt évek gyűjtése nyomán (vö. Kovács Rácz 2016):

Nyelvjárási forma	Köznyelvi forma	A nyelvjárási jelenség mondattani jellemzője
Nem-ē jönné ē velem a pijacra?	Eljönnél-e...	Az -e kérdőszó helye nem köznyelvi.
Amikó mekfőtt, töppször megmozgassuk a tálba.	Amikor megfőtt, többször megforgatjuk a tálban.	Aspektualitás: suksükölés, felszólító mód használata kijelentő mód helyett.
Még vót véve mindēn.	Megvettünk mindent.	Aspektualitás: határozói igenév+létige.
Az asszony, az nagyon sokat pletykát.	Az asszony gyakran pletykált.	Modalitás: nyomatékosítást szolgáló elem (nagyon)+ redundancia (az).
Ne sē mondd!	Ne mondd!	Többszörös tagadás.
A szomszéd még az uram jóba vótak nagyon.	A szomszéd és a férjem jóban voltak/kedvelték egymást.	Hiány: a nyelvjárásban hiányzik az és kötőszó, helyette a meg szerepel.
Sok falubelik kint vótak a határba.	Sok falubeli kint volt a határban.	Inkongruencia: határozatlan számnév után többes számú névszó.
Anyámék disznóvágásán nem akart megfőni a kása a zabába.	Anyámék disznóvágásán nem főtt meg a kása az abában.	Modalitás: feltételességet, valószínűséget fejez ki.

3. Kulturális sajátosságok (l. Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség honlapja; Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapja; Bozóki 2013): A vajdasági magyar írásos funkciók része a kulturális sajátosságok, hagyományok és értékek kifejezése is. A vajdasági magyar írott nyelvben gyakran találkozunk a vajdasági magyar népelethez, népszokásokhoz, viselethez, ételekhez és vallási ünnepekhez kapcsolódó kifejezésekkel vagy leírásokkal. Ilyenek például a csöröge vagy a gibanica, a kupuszinai rétes, a torontáltvársárhelyi csigatészta népi receptjét, a kupuszinai népviselet leírását, a húsvéti, a karácsonyi népszokásokat, a csókai lakodalmi szokásokat, a kisoroszi keresztelési szokásokat, a péterrévei birkatartást, melyek kiváló példaként szolgálnak az említett kulturális sajátosságok szemléltetésére (vö. Rajsli 2017). Az említettek vonatkozásában számos internetes forrás áll a rendelkezésünkre.
4. Társadalmi háttér: A vajdasági magyar írásos kommunikációban – a fenti-eket összegezve – fontos szerepet játszik a társadalmi kontextus (pl. történelmi háttér, közösségi identitás, politika, etnikai-kulturális sokszínűség stb. – vö. Papp–Szarka 2008), mivel a nyelvjárások és a szerb nyelvi hatás folyamatosan változik a társadalmi és kulturális változásokkal összhangban és egyetemben. Az írott anyagok reflektálnak a Vajdaságban élő magyar közösség társadalmi problémáira és érdekeire. Példaként említhetők az eltérő társadalmi helyzetben élők életrajzai, naplói, a különböző foglalkozások leírásai, jogi és közigazgatási dokumentumok, továbbá a földrajzi leírások.

A vajdasági magyar írásbeliség szerb nyelvi befolyásoltsága

A vajdasági magyar nyelvváltozatot érintő szerb nyelvi hatásról bőséges irodalom áll a rendelkezésünkre. Kiemelhetők ezek közül a következő szerzők: Andrić Edit (l. az Irodalom alatt felsorolt munkák jegyzéke), Papp György (Papp 2004), Göncz Lajos (Göncz 1985, 1991, 1995, 1999, 2004), Rajsli Ilona (1995, 1996), Láncz Irén (1996), Molnár Csikós László (1974, 1995, 1998, 2000), Vukov Raffai Éva (Vukov Raffai 2009, 2012), Marko Čudić (2003) és Mirmics Károly (2003), Mikes Melánia (1995), Bene Annamária (2012), Takács Izabella (2011), Gábrity Molnár Irén (2007), Grabovac Beáta (2005, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014), Kovács Rác (2011a, 2011b, 2012, 2015). Kovács Rác – Halupka-Rešetar (2017a, 2017b, 2018), Vukov Raffai (2012).

A szerb nyelv az írásbeliség tekintetében ugyanúgy hat a magyar nyelv írott változatára, mint a magyar nyelv Vajdaságban beszélt nyelvjárásai. A szerb nyelvi jellemzők az alábbi domináns jegyek mentén összegezhetők:

1. Szókincs: A vajdasági magyar írott nyelvben előfordulhatnak olyan szavak és kifejezések, amelyek eredetileg a szerb nyelvből kerültek át. Ezek lehetnek mindennapi használatú szavak vagy olyan fogalmak, amelyek a két kultúra közötti érintkezés során jelentek meg. A szókészlet az interferencia és a kódváltás szintjén épül be az írott magyar nyelvbe. A számos előforduló példa közül csupán néhányat említünk meg. Gyakori szerb nyelvi elemek a *szemafor*, a *patika*, a *majica*, a *helánka*, a *kopácska*, a *szenf*, a *szokk*, a *kúla*, a *kugli* (fagyi) stb. A nyelvi kifejezések sora a végtelenségig folytatható a mindennapokban használt tárgyakkal kezdődően, az elvont fogalmakon keresztül széles skálán mozog a szerb nyelvi kifejezések magyar nyelvű írásos felhasználása (vö. Andrić 2006; Gerlovics 2016; Molnár Csikós 2020).
2. Nyelvtani szerkezetek (Andrić 2006): A szerb nyelv nyelvtani szerkezetei is hatással vannak a vajdasági magyar írott nyelvre. Idesorolhatók a magyar szövegben megjelenő olyan szerb szintaxisbeli elemek vagy nyelvtani konstrukciók, mint a főnévi szerkezetek szórendje (alany, tárgy, határozók), a névelők használata (a szerb hatására gyakoribbak a vajdasági magyarban is). A szerb nyelvben a határozott és a határozatlan névelők döntően befolyásolják a jelentést, a magyar nyelvben ezek használata gyakran vagylagos. Pl. *menjünk orvoshoz* vagy *vegyünk kenyeret a boltban* tipikus példa a magyarban a névelő szabadon választhatóságára. A szerb nyelvben a határozók általában a főigével együtt állnak, míg a magyar nyelvben a határozók többnyire a mondat végén helyezkednek el. A szerb nyelvben az idő- és helyhatározók használata gyakran bonyolultabb és szigorúbb, mint a magyar nyelvben. A vajdasági magyar nyelvben ez a hatás néha megjelenik a határozók használatában és szórendjében is.
3. Kulturális fogalmak és nevek (1. Vajdasági Magyar Digitális Adattár): A vajdasági magyar írott nyelvben olyan nevek, fogalmak vagy kulturális háttérű elemek is megjelennek, amelyek a szerb kultúrából származnak. Ezek a kulturális kapcsolatok és történelmi együttélés eredményei, melyek kiterjednek többek között a személynév használatára, a településnevekre, az intézménynevekre, a földrajzi nevekre (Rajslí 2011b; Kovács Rácz 2020), a vallási hitvilág számos megnevezésére (Papp 2005), a történelmi események megnevezésére, a színnevek megnevezésére (vö. Andrić 2020) stb.

Mindezekon túl azonban a szerb nyelvi hatás mértéke és jellege változó a Vajdaságban, mivel a tömbben kisebb intenzitású, mint a szórványban. Ennek függvényében az írott nyelvben megjelenő szerb nyelvi elemek gyakorisága között is különbség van a két régió vonatkozásában. Az írott nyelv alakulásában

rendkívül fontos szerepe van a tudatos nyelvhasználatnak, a nyelvi sokszínűségnek és az identitásnak, de számos egyéb társadalmi tényező és nyelvi attitűd is befolyásolja azt.

A vajdasági magyar nyelv élőnyelvi funkciói és azok mozgatórugói az egyes nyelvhasználati szinterek vonatkozásában

A vajdasági magyar nyelvváltozat kommunikációs funkciói

A vajdasági magyar nyelvhasználat az alábbi nyelvhasználati szinterekhez (vö. Kovács Rác 2011) köthető:

1. Mindennapi kommunikáció: A vajdasági magyar nyelvváltozatot leggyakrabban mindennapi helyzetekben használja a vajdasági magyar ajkú beszélőközösség, például a családi és a baráti beszélgetésekben, a munkahelyen vagy az üzletekben. Ezen a szinten a nyelv funkciója a közvetlen információcsere és a személyes kapcsolatok fenntartása. A magyar országhatáron kívül élő Kárpát-medencei magyarság zöme ma már falvakban él, mely települések kapcsán a mindennapi magyar nyelvi kommunikáció leginkább azonos településrészen belül jelentkezik, másrészt pedig gyakran más nemzetekhez képest nagyobb számarányban élnek magyarok az adott településen belül (vö. Gábrity Molnár).
2. Nyilvános kommunikáció: A vajdasági magyar nyelv a nyilvános kommunikációban is szerepet játszik, például a közterületeken, a közlekedésben, az intézményekben és a közösségi eseményeken. A nyelv ebben az esetben a tájékoztatás, utasítások, kérdések és válaszok közvetítésére szolgál.
3. Kulturális színteret érintő kommunikáció: A vajdasági magyar nyelv különös szerepet játszik a kulturális események, művészeti előadások, irodalmi alkotások és kulturális rendezvények során. Az ilyen kommunikációban a nyelv funkciója a művészeti és kulturális tartalmak megértése, átadása és megosztása.
4. Oktatás és tudományos kommunikáció: A vajdasági magyar nyelv használata a tanulás és az oktatás területén is fontos. Az iskolákban és az egyetemeken a nyelv segítségével történik az oktatás, a tananyag átadása, továbbá a hallgatók közötti kommunikáció. Emellett a nyelv alkalmazása lehetővé teszi a tudományos kutatások és eredmények közvetítését is.
5. Média és online kommunikáció: A vajdasági magyar nyelv jelentős szerepet játszik a helyi média és az online kommunikáció területén is. A helyi magyar

nyelvű újságok, rádió- és televízióműsorok, valamint az online platformok, a közösségi média és a weboldalak a nyelvet a tartalmak terjesztésére és a közösség informálására használják fel.

Az említett kommunikációs színterek általánosak és dominánsak a vajdasági magyar nyelvi kommunikációban megjelenő funkcióit illetően. A konkrét nyelvi helyzettől és a kommunikáció résztvevőitől függően további nyelvi funkciók is előfordulhatnak a magyar nyelvi kommunikációs során.

A funkcionális-szituatív nyelvhasználat

A funkcionális-szituatív nyelvhasználat a nyelvek, a nyelvváltozatok alkalmazása, használata azon szituációk függvényében, amelyekben a beszélgetőpartner meggyőzése céljából hatékony kommunikációt szeretnénk folytatni (Jahr 2000; Sieber–Sitta 1994; Szabó 2000, 2004; Beregszászi 2012; Kovács Rác 2016).

A nyelvészeti irodalom a kétnyelvűség és a kettősnyelvűség (köznyelv–nyelvjárás viszonya az iskolai oktatásban a Kárpát-medencében élő magyar diákok vonatkozásában) kapcsán beszél az említett fogalomról, de véleményünk szerint a meghatározás ugyanúgy vonatkoztatható a nyelven belüli nyelvváltozatok beszédhelyzethez való kötődésére is. Kijelenthetjük tehát, hogy a funkcionális-szituatív nyelvhasználat a nyelvhasználók általános céljaitól és kommunikációs szükségleteitől függ, és az adott helyzetben való hatékony és célzott kommunikációra összpontosít.

A funkcionális-szituatív nyelvhasználat az alábbi szempontok szerint jellemezhető:

1. Kommunikációs cél és szándék: A nyelvhasználat során a nyelvhasználók kommunikációs célja lehet tájékoztatás, meggyőzés, kérdések feltevése, utasítások adása stb. A nyelvhasználat ehhez a célhoz igazodva választja ki a megfelelő nyelvet vagy nyelvváltozatot.
2. Szituáció és kontextus: Adott kommunikációs szituációban a funkcionális-szituatív nyelvhasználat szituációhoz és kontextushoz igazodva alkalmazza a meghatározott nyelvet vagy nyelvváltozatot. Különböző nyelvváltozatokat alkalmazunk a munkahelyi kommunikációban, a baráti beszélgetések során vagy a hivatalos levelezésekben.
3. Nyelvi eszközök alkalmazása: eltérő nyelvi kifejezésmódot (szóhasználat, nyelvtani szerkezetek, stílus) követel tőlünk pl. a hivatalos vagy a baráti levélben. A nyelvi kifejezőeszközök megválasztása a kommunikációs szituáció céljától, továbbá a beszélgetőpartner elvárásaitól függ.

4. Kontroll és alkalmazkodás: A nyelvi kontroll a nyelvhasználókat jellemző fogalom, azaz a nyelvhasználó a beszédpartner elvárásához igazodva kontrollálja a nyelvhasználatot, a nyelvi elemek megválasztását, melyek által pl. formális vagy informális beszédhelyzetet teremt.
5. Kulturális különbségek: A nyelvhasználat alkalmazkodik a kultúránként eltérő társadalmi és nyelvi normákhoz. A kulturális különbség a nyelvben is megmutatkozik.

A vajdasági magyar regionális köznyelvűség eredménye, hogy minden felsorolt aspektus a regionalitást emeli ki, mivel egyaránt észlelhetők bizonyos regionális, kulturális különbségek, formális és informális beszédhelyzetek közötti eltérések a régió belül, továbbá a vajdasági régió és a magyarországi nyelvhasználat közötti kommunikáció vonatkozásában is.

Irodalom

- Andrić Edit. 2002. A szerb nyelv hatása a kétnyelvű gyerekek magyar nyelvhasználatára Vajdaságban. In *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, 2002. május 26–30. – Jubileumi kötet CD-n*, szerk. Dr. Lengyel Zsolt – Dr. Navracics Judit. 134–142. Balatonalmádi: VE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Andrić Edit. 2003. A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban. In *Kisebbségi létjelenségek: Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén – Mírnics Zsuzsa. 193–213. Szabadka: MTT Könyvtár 7.
- Andrić Edit. 2004a. A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról. In *Nyelvvesztés, nyelvjárásvésztes, nyelvcsere*, szerk. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit. 153–162. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Andrić Edit. 2004b. Iskoláskori kétnyelvűség Vajdaságban. In *Mi ilyen nyelvben élünk*, szerk. Papp György. 249–267. Szabadka: MTT Könyvtár 9.
- Andrić Edit. 2005. Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. In *Anyanyelvünk szolgálatában*, szerk. Hódi Éva. 44–54. Ada: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület jubileumi kiadványa.
- Andrić Edit. 2006. A vajdasági diákok kétnyelvűsége. *Hungarológiai Közlemények* 37 (1): 99–115.
- Andrić Edit. 2007a. A vajdasági diákok kétnyelvűsége. In *Nyelv, nemzet, identitás – VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. 209–220. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság.
- Andrić Edit. 2007b. A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények* 38 (2): 52–70.

- Andrić Edit. 2008. Az ürményházi diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények* 39 (4): 62–73.
- Andrić, Edit. 2009a. Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini. In Melanija Mikeš: *Višejezični svet*. 37–55. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Andrić Edit. 2009b. A szenttamási gyerekek kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználat. *Hungarológiai Közlemények* 40 (4): 75–99.
- Andrić Edit. 2010. Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvűsége. *Hungarológiai Közlemények* 41 (4): 94–114.
- Andrić Edit. 2012. Az újvidéki középiskolások magyar nyelvi tudatáról. *Hungarológiai Közlemények* 42 (1): 69–84.
- Andrić Edit. 2002. Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. *Szemle* http://real.mtak.hu/60810/1/EPA00011_iskolakultura_2002_10_072-076.pdf (2023. aug. 25.)
- Andrić Edit. 2006. *Szerb etnikai hatások a magyar nyelvben*. <http://szgnye.vmmi.org/andricszerbetnikai.htm> (2023. szept. 15.)
- Andrić Edit. 2020. *Tanulmányok a magyar és szerb színnevekről*. Újvidék: BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.
- A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet 2023. évi munkaterve*. http://www.vmmi.org/storage/uploads/1677582190_Munkaterv_2023.pdf
- Bene Annamária. 2012. *A vajdasági magyarok nyelvhasználati szokásairól: Szocio- és pszicho-lingvisztikai tanulmányok*. Obecse: Lux Color Printing.
- Beregszászi Anikó. 2012. *Lehetetlent lehetni*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó.
- Beretka Katinka. 2021. *A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználati jogai Vajdaságban*. <http://vmdok.org.rs/vajdasag/wp-content/uploads/2018/06/03-Beretka-katinka.pdf> (2023. szept. 10.)
- Bozóki Antal. 2013. *A magyar közösség Szerbiában*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. <https://www.keskenyut.hu/news/833/bozokiinterenetesvmk.pdf> (2023. aug. 30.)
- Čudić, Marko. 2003. Prilog izučavanju mađarsko-srpskih jezičkih interferencija u severnoj Vojvodini. *Filološki pregled* 30 (2): 187–205.
- Gábrity Molnár Irén. 2003. *Vajdasági egyházak és a vallásgyakorlás nehézségei*. <https://www.mtt.org.rs/publikaciok/tanulmanyok/vallasgyakorlas2005.pdf> (2023. szept. 1.)
- Gábrity Molnár Irén. 2007. Vajdasági fiatal magyar diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. In *Karrierutak vagy parkoló pályák?: Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. 132–173. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Gasparovics Judit – Ruda Gábor. 2015. *Adalékok a délvidéki magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. <http://mek.oszk.hu/21400/21459/21459.pdf> (2023. szept. 1.)
- Gerlovics Dániel. 2016. *Szabadkai-magyar kifejezések szótára*. Szabadka: Verbi Nyelvi Kutatóműhely <https://verbi.org/2016/12/23/szabadkai-magyar-kifejezesek-szotara/> (2023. szept. 1.)

- Göncz Lajos. 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos. 1991. A vajdasági magyar–szerbhorvát kétnyelvűség pszichológiai kutatásai. In *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.*, szerk. Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka. 88–99. Budapest: Széchenyi Társaság.
- Göncz Lajos. 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, szerk. Kassai Ilona. 65–81. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos. 2004. Újabb nyelvi adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz. In *Nyelvjárásvetítés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében: Nyelvvetítés, nyelvjárásvetítés, nyelvcseré. A 13. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, szerk. P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit. 13–25. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Grabovac Beáta. 2005. Emlékezeti szerveződés, nyelvtanulás, fordítás. In *Társadalom és tudomány*. 159–173. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Grabovac Beáta. 2009. Egynyelvű és kétnyelvű kognitív működés. In *Integrálás, felzárkóztatás, esélyegyenlőség: Az esélyegyenlőség és felzárkóztatás vetületei az oktatásban III.*, szerk. Bene Annamária. 200–212. Újvidék: Forum Könyvkiadó – Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Grabovac Beáta. 2010. Hasonlóságok és különbségek – egynyelvű és kétnyelvű nyelvi fejlődés és működés. In *Korszerű módszertani kihívások*, szerk. Bene Annamária. 1–9. Szabadka: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. Epub.
- Grabovac Beáta. 2011. Kétnyelvűség a szemantikus differenciál és a Stroop-teszt tükrében. In *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban, a korszerű európai régiómódelben 1.*, szerk. Bene Annamária. 60–73. Szabadka: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Grabovac Beáta. 2012. Kétszavas érzelmi Stroop-feladat egynyelvű és kétnyelvű vajdasági közegben. In *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban II.*, szerk. Bene Annamária. 56–69. Szabadka: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Grabovac Beáta. 2013. Mérésí módzatok a kétnyelvűség-kutatásban és az affektív tudományokban. In *Tudományos diszkurzusok: Konferenciakötet*. 83–86. Szabadka: Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Grabovac, Beáta – Pléh, Csaba. 2014. Emotional activation measured using the emotional Stroop task in early Hungarian–Serbian bilinguals from Serbia. (Editor in Chief László, Dávid.) *Acta Linguistica Hungarica: Sapientia Hungarian University of Transylvania*. Scientia Publishing House 61 (4): 423–441.
- Ispánovics Csapó Julianna szerk. 2012. *Vajdasági magyar tudóstalálkozó: Tudomány, módszer, argumentáció*. 35–41. Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács. <http://www.vmat.rs>. (2016. szept. 8.)

- Jahr, Ernst Hakon. 2000. On the use of dialects in Norway. In *Issues on Language Cultivation*, ed. Sándor, Klára. 75–84. Szeged: JGYF Kiadó.
- Képzési lehetőségek Szerbiában. <https://tka.hu/hir/17103/kepzesi-lehetosegek-szerbiaban>
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kovács-Rác Eleonóra. 2011a. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Újvidék: BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.
- Kovács-Rác, Eleonóra. 2011b. Odnos vojvođanskih Mađara prema upotrebi mađarskog i srpskog jezika. In *Susret kultura: Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum. Zbornik radova. Knjiga I.*, ured. Ivana Živančević Sekeruš. 139–150. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kovács-Rác, Eleonóra. 2012a. Interethnic spaces of the Serbian and Hungarian Language use in Vojvodina: A language Attitude Study (Language attitude study). In (Editor in Chief László, Dávid.) *Philologica: Acta Universitatis Sapientiae. Sapientia Hungarian University of Transylvania*. Scientia Publishing House 4 (2): 373–384.
- Kovács Rác Eleonóra. 2012b. Kisebbségi nyelvjárási attitűd és identitástudat. In *Vajdasági magyar tudóstalálkozó: Tudomány, módszer, argumentáció*, szerk. Ispánovics Csapó Julianna. 35–41. Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács. <http://www.vmat.rs>. (2016. szept. 8.)
- Kovács Rác Eleonóra. 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék: BTK.
- Kovács Rác Eleonóra. 2014a. Identitásjegyek és nyelvjárási attitűd a vajdasági magyar ajkú bánáti kisiskolások körében. *Hungarológiai Közlemények* 15 (2): 33–50.
- Kovács Rác Eleonóra. 2014b. Nyelvjárási attitűdök a használatközpontú, funkcionális nyelvtanítás tükrében. In *Tudástérkép – Vajdasági magyar tudóstalálkozó 2014.*, szerk. Ispánovics Csapó Julianna. 279–288. Budapest–Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács – Magyar Tudományos Akadémia. http://vmat.rs/?page_id=1147 (2016. szept. 6.)
- Kovács Rác Eleonóra. 2016. Nyelvjárási jelenségek a mai bácskai élőnyelvben. *Hungarológiai Közlemények* 17 (4): 51–72.
- Kovács Rác Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2017a. Stavovi prema srpskom jeziku među učenicima vojvođanskih srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku. *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu* 38., ured. Dragan Bošković. 141–161. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. http://filum.kg.ac.rs/dokumenta/izdavastvo/nasledje/brojevi/nasledje_38.pdf (2023. aug. 18.)
- Kovács Rác Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2017b. Szerb és magyar nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos gimnáziumi tanulók körében. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 42 (2): 149–169. <https://doi.org/10.19090/gff.2017.2>
- Kovács Rác Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2018. Angol és szerb nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások körében. Újvidék: BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.

- Kovács Rác Eleonóra. 2020. Vajdasági magyar népi földrajzi nevek. *Tanulmányok* 5 (2): 47–72.
- Láncz Irén. 1996. A köznyelvűsödés útján. In Uő. *Nyelvünk – nyelvhasználatunk*. 43–53. Budapest: Betli Bt.
- Mészáros Zsuzsanna. 2018. *A vajdasági magyarság identitásának vonatkozási pontjai*. <https://www.vm4k.org.rs/vajdas%C3%A1gi-magyars%C3%A1g-identit%C3%A1s%C3%A1nak-vonatkoztat%C3%A1si-pontjai> (2023. aug. 28.)
- Mikes Melánia. 1995. A szerbhorvát–magyar kétnyelvűséget érintő szociolingvisztikai kutatások a Vajdaságban. In *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat: A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, szerk. Kassai Ilona. 27–36. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Mirnic Károly. 2003. Nemzeti kisebbségből szórványnépesség. In *Kisebbségi létjelenségek*, szerk. Gábrity dr. Molnár Irén – Mirnic Zsuzsa. 25–84. Szabadka: MTT Könyvtár 7.
- Molnár Csikós László. 1995. A vajdasági magyar diáknyelv napjainkban. *Híd* 59 (10): 347–351.
- Molnár Csikós László. 1998. Az anyanyelven való tanítás a jugoszláviai magyarok körében. In *Vajdasági útkereső*, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnic Zsuzsa. 191–196. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Molnár Csikós László. 2000. Vajdasági diákok nyelvhasználati viselkedése. In *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében: A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, szerk. Borbély Anna. 157–163. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Molnár Csikós László. 2012. Nyelvhasználatunk és a magyar köznyelv. *Hungarológiai Közlemények* 13 (1): 1–10.
- Molnár Csikós László. 2015. Vajdasági magyar hivatalos helységnevek. In *Adalékok a délvidéki magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, szerk. Gasparovics Judit – Ruda Gábor. 53–60. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. <http://mek.oszk.hu/21400/21459/21459.pdf> (2016. szept. 8.)
- Molnár Csikós László. 2015. A vajdasági magyar regionális köznyelv. In *Adalékok a délvidéki magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, szerk. Gasparovics Judit – Ruda Gábor. 62–67. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. <http://mek.oszk.hu/21400/21459/21459.pdf> (2023. szept. 10.)
- Molnár Csikós László. 2020. Szerb szóalakok hatása a magyar beszédre. *Fókusz – vajdasági ismeretterjesztő és tudománynpszerűsítő portál*. 193. <http://www.fokusz.info/index.php?cid=1163529137&aid=1770055636&lista=1> (2023. szept. 10.)
- Nyelvi jogaink Szerbiában*. 2011. Szabadka: Magyar Nemzeti Tanács <https://www.vajma.info/docs/Nyelvi-jogaink-Szerbiaban-webes-valtozat-3.pdf>
- Nyelvi jogaink Szerbiában*. <https://www.vajma.info/docs/Nyelvi-jogaink-Szerbiaban-webes-valtozat-3.pdf>
- Székely András Bertalan. 2015. A nemzet- és nemzetiségpolitika lehetséges összefüggéseiről, a nyelvhasználati jogok figyelembevételével. In *Adalékok a délvidé-*

- ki magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, szerk. Gasparovics Judit – Ruda Gábor. 75–90. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. <http://mek.oszk.hu/21400/21459/21459.pdf> (2023. szept. 10.)
- Papp György. 2004. Szólásinterferencia és szólásvesztés. In *Mi ilyen nyelvben élünk*, szerk. Papp György. 269–282. Újvidék–Szabadka: Verzal.
- Papp Richárd. 2005. *Vallás és etnicitás a vajdasági magyarok körében*. Doktori értekezés. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/edee77f6-9eb2-4776-9210-c6f8286fd220/content> (2023. szept. 10.)
- Papp Richard – Szarka László szerk. 2008. *Bennünk élő múltjaink*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10919/6/bennunk%20elo%20multjaink_tartj.pdf (2023. aug. 28.)
- Pásztor Kicsi Mária. 2013. *A vajdasági magyarok beszéde*. Szabadka: Verbi Nyelvi Kutatóműhely. Epub. <https://verbi.org/2013/05/16/196/> (2023. aug. 28.)
- Rajslí Ilona. 1995. Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között. In *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat: A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, szerk. Kassai Ilona. 299–305. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Rajslí Ilona. 1996. *A kódváltás jelensége a fiatalok nyelvhasználatában*, szerk. Hódi Éva. 68–73. Ada: Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok.
- Rajslí Ilona szerk. 2011a. *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei: Bánáti földrajzi nevek*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Rajslí Ilona. 2011b. Többletek és hiányok a vajdasági magyar nyelvben. *Hungarológiai Közlemények* 12 (4): 11–19.
- Rajslí Ilona szerk. 2017. *Nyelvjárási szöveggyűjtemény Vajdaságból*. Szabadka: Grafoprodukt Nyomda.
- Sejđinović, Nedim. 2020. *Mediji na jezicima nacionalnih manjina – istraživanje i analiza*. <https://www.osce.org/files/f/documents/5/a/473682.pdf> (2023. szept. 2.)
- Sieber, Peter – Sitta, Horst. 1994. *Mundart und Hochsprache im Unterricht Orientierungshilfen für Lehrer Reihe Studienbücher Sprachlandschaft Band 1*. Aarau–Frankfurt am Main–Salzburg: Verlag Sauerländer.
- Sólyom Réka. 2012. Vajdasági magyar nyelv és stílus. *Hungarológiai Közlemények* 43 (1): 31–11.
- Szabó József. 2000. Nyelvek és nyelvjáráások Svájcban. *Magyar Nyelv* 96 (1): 109–120.
- Szabó József. 2004. Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre. *Magyar Nyelv* 100 (2): 291–298.
- Takács Izabella. 2011. A vajdasági magyar diákok környezetnyelvhez és idegen nyelvhez való viszonyulása. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 6 (1): 215–182. http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/BTK_MFI_1_2011/ISSN_1788-9979_BTK_MFI_1_2011_215-231.pdf (2015. ápr. 5.)

- Tóth Lajos. 1994. *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Budapest: Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma. <https://www.vamadia.rs/irodalom/magyar-nyelvu-oktatas-vajdasagban-1944-tol-napjainkig> (2023. szept. 2.)
- Törvények és egyéb jogi dokumentumok magyar nyelven*. Szabadka: Magyar Nemzeti Tanács. <https://www.mnt.org.rs/dokumentum/torvenyek-es-egyeb-jogi-dokumentumok-magyar-nyelven>
- Vajdasági Magyar Digitális Adattár*. <http://adattar.vmmi.org/index.php?module=telepules>
- Vajdasági magyar médiastratégia 2011–2016*. Szabadka: Magyar Nemzeti Tanács. https://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi_magyar_media_startegia.pdf
- VM4K. 2018. *A vajdasági magyarság identitásának vonatkozási pontjai*. Vajdasági Magyar Képző-, Kutató- és Kulturális Központ, <https://www.vm4k.org.rs/vajdas%C3%A1gi-magyars%C3%A1g-identit%C3%A1s%C3%A1nak-vonatkoztat%C3%A1si-pontjai>
- VM4K beszámoló. 2022. *A vajdasági magyar kulturális élet 10 éve – kutatási prezentáció* <https://vm4k.org.rs/vajdas%C3%A1gi-magyar-kultur%C3%A1lis-%C3%A9let-10-%C3%A9ve-%E2%80%93-kutat%C3%A1si-prezent%C3%A1ci%C3%B3-20221028> (2022. okt. 28.)
- Vukov Raffai Éva. 2009. A kétnyelvűség megítélése kétnyelvű környezetben. In *Nyelv-ideológiák, attitűdök és sztereotípiák: 15. Élőnyelvi Konferencia*, szerk. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga. 106–119. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Vukov Raffai Éva. 2012a. *Az örökíró, a hémijszka, és ami körülöttük van*. Szabadka: Grafoprodukt.
- Vukov Raffai Éva. 2012b. A térbeli tájékozódás nyelvi vonatkozásai. *Hungarológiai Közlemények* 43 (1): 108–116.

LINGUISTIC AND SOCIOLOGICAL FUNCTIONS OF THE SPOKEN, WRITTEN, AND COMMUNICATIVE USE OF HUNGARIAN IN VOJVODINA

By reviewing the background factors behind the functionality of Hungarian language use in Vojvodina, the study points out the sociological and linguistic factors that determine language use in everyday life. Among the sociological factors, we considered the relationship between language and identity, language and education, language and social communication, as well as the use of economic and legal language, the media, cultural aspects, and the role of the church and national political organizations. Among the linguistic background factors, we discussed the influence of Serbian on Hungarian and the role of the Hungarian regional dialect in the functionality of the language, as well as its community function. As a conclusion of the study, we can say

that Hungarians in Vojvodina use Hungarian depending on the given communication situation and the social and linguistic context, that is along the lines of functional and situational language use in the given communication situation.

Keywords: Hungarian language use in Vojvodina, scene of language use, communication scope, functional and situational language use, written and living language functions

MAĐARSKI JEZIK U VOJVODINI – LINGVISTIČKI I SOCIOLOŠKI ASPEKTI

Pregledom pozadinskih faktora koji stoje iza funkcionalnosti upotrebe mađarskog jezika u Vojvodini, studija ukazuje na sociološke i lingvističke elemente koji određuju upotrebu jezika u svakodnevnoj komunikaciji. Rad obuhvata sledeće sociološke faktore: vezu između jezika i identiteta, jezika i obrazovanja, jezika i društvene komunikacije, jezika i medija. Od lingvističkih faktora analiziraju se uticaj srpskog jezika na mađarski, odnos vojvođanskog mađarskog regionalnog jezika/dijalekta i mađarskog jezika u matici. Zaključak studije jeste da Mađari u Vojvodini koriste mađarski prema situaciji i društveno-jezičkom kontekstu na liniji funkcionalno-situativne jezičke upotrebe u datoj komunikacijskoj situaciji.

Ključne reči: vojvođanski mađarski jezik, komunikacioni okvir, funkcionalno-situativna upotreba jezika, pisani jezik i funkcije govornog jezika

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. jan. 20.

Közlésre elfogadva: 2024. máj. 25.

ETO: 811.511.141

811.163.41

81'242

81'373.7

DOI: 10.19090/hk.2024.3.116-131

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

andrice@ff.uns.ac.rs

ORCID 0000-0002-3055-3373

A VERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓVAL KAPCSOLATOS MAGYAR ÉS SZERB SZÓLÁSHASONLATOK

Similes related to verbal communication
in Hungarian and Serbian

Poredbeni frazeologizmi sa glagolima verbalne komunikacije
u mađarskom i srpskom jeziku

A frazeológia egyetlen nyelv viszonylatában is rendkívül sok elemzési lehetőséget nyújt, a kontrasztív vizsgálatok azonban annál is több szempontot vetnek fel. A dolgozat ezúttal a frazeológiai egységek egyik válfajával, a szóláshasonlatokkal foglalkozik, éspedig a kommunikatív igékkel alkotott hasonlatokra koncentrálva. A magyar–szerb frazémazótáron dolgozva ugyanis kiderült, hogy az azonos szerkezetű és lexikai összetételű szólások között jelentős mértékben vannak képviseltetve a szóláshasonlatok. A tanulmány célja, hogy megállapítsuk, mennyiben hasonlítanak és milyen mértékben térnek el a beszédtevékenység hasonlítására szolgáló határozói értékű frazeológiai egységek a két nyelvben. A beszédigék mellett mindkét nyelvben más jellegű igék is előfordulnak a kommunikációs szituációnak megfelelően. A hangsúlyt elsősorban a beszéd konceptualizációjának kérdésére, valamint a fogalmi képzetársítások forrástartományára helyezték.¹

Kulcsszavak: szóláshasonlatok, kommunikatív igék, magyar nyelv, szerb nyelv

---

¹ A dolgozat Vajdaság Autonóm Tartomány Felsőoktatási és Tudományos kutatás-ügyi Titkárságának 001119399 2024 09418 000 000 001. számú projektumának keretében készült (Az identitáa alakzatai a vajdasági magyar nyelvben és irodalomban).

Bevezető

A verbális kommunikáció kizárólag az emberek közötti érintkezés sajátos formáját képezi, amelynek különböző tényezői (adó, vevő, üzenet, csatorna, nyelvi kód), valamint mentális, kognitív, fiziológiai és akusztikai megnyilvánulásai vannak.

A beszéd auditív dimenzióit a hanglejtés, a beszéd intenzitása, tempója és a szünet képezik. A hanglejtés a hangmagasság váltakozásától függ, az intenzitás a hangerősséget jelöli (lehet közepes, halk és hangos), és a beszéd-szituációhoz igazodik. A beszédtempó szintén lehet közepes (négytől hét szótag másodpercenként), illetve lassú és gyors. A szünet, amelynek logikai és stilisztikai funkciója van, az akusztikus megnyilvánulás hiányát jelenti (Štrbac 2018, 139).

A verbális kommunikáció fogalmkörét leginkább valamelyik kommunikációs ige (*verba dicendi*) jelenléte jellemzi, a semleges (*beszél, mond...*), vagy többletinformációt hordozó, intenzitásra utaló (*kiabál, ordít, visít...*) igéké. Azonban, ha expresszívebbé szeretnénk tenni megnyilatkozásunkat, a beszédtevékenységet állandósult szókapcsolatokkal, metaforikus vagy metonimikus konceptualizáción alapuló frazeológiai egységekkel fejezzük ki. A szólások egyik válfaját a szóláshasonlatok képezik, amelyek – hasonlóságuk vagy valamilyen közös tulajdonságuk alapján kapcsolatba hozható – két jelenség vagy fogalom között fennálló hasonlósági viszonyt fejeznek ki.

A hasonlat mint stílusalakzat és a szóláshasonlat közötti különbség abban nyilvánul meg, hogy a hasonlat mindig egy konkrét beszéd- vagy írástevékenység közben születik közvetlenül, szituatív jelleggel bír, míg a szóláshasonlat megkövesedett szerkezettel és állandó jelentéssel rendelkezik, beszédünkbe már egységes egésznek alkotva ágyazódik be.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a szóláshasonlat nem egyszerű hasonlító mondat, benne van nagyítás, túlzás, szokatlanság, ironizálás, a valósággal ellenkező – Hadrovics szavaival élve – hasonlítva tagadó állítás (amikor teljesen képtelen, össze nem illő dolog összehozásával szemléltetjük a lehetetlenséget – Hadrovics 1995, 145).

Formáját tekintve a szóláshasonlat két részből áll, egy főmondatot és egy – sokszor hiányos szerkezetű – hasonlító mellékmondatot tartalmaz. A főmondat a hasonlítandó entitást vagy comparandumot tartalmazza, míg a mellékmondat a hasonlítást, amivel a hasonlítandót összevetjük, idegen szóval a *tertium comparationis*. A két tagmondat, a két alapegység között fennálló viszonytól függően, különböző módon strukturált, de közöttük mindig egy kötőszó található, rendszerint a *mint* (Vujović 2014, 116).

Szerkezetileg és szemantikájukat tekintve a szóláshasonlatokat két fő típusra oszthatjuk: az egyik határozói, a másik pedig jelzői funkciót tölt be. A határozói jelentésűek általában valamely cselekvés módját, mértékét vagy más körülményét emelik ki, míg a jelzős szemantikával bíróak a fogalom valamely jellemzőjét vetik össze egy prototipikus tulajdonsággal rendelkező másik fogalommal.

Ezúttal a kommunikációs igékkel alkotott módhatározós szóláshasonlatok magyar–szerb összevető vizsgálatával foglalkozunk. Az összevetendő korpuszt (ötvennyolc szóláshasonlatot) a készülő magyar–szerb frazeológiai szótárból merítettük. Célunk az volt, hogy megállapítsuk, mennyiben hasonlítanak és milyen mértékben térnek el a beszédtevékenység hasonlítására szolgáló határozói jelentésű frazeológiai egységek a két nyelvben, mivel a szótárírás során bebizonyosodott, hogy mindkét nyelvben léteznek ilyen jellegű szólások, ugyanakkor azt is megállapíthattuk, hogy nem minden magyar szólást lehet hasonlításal megfeleltetni a szerbben, sőt néha csak körülírással tudtuk megteremteni a megfelelő megoldást.

A korpuszban levő magyar szóláshasonlatokat többféleképpen osztályozhatjuk. Szerkezetük szerint, a forrás- és céltartomány fogalomköre szerint, valamint a frazéma szemantikája szerint.

A szóláshasonlatok szerkezetét tekintve, az első meghatározó tényező a főmondatban található beszédtevékenységet jelölő ige, amely előtt egy fakultatív, elhagyható utalószó áll. Az utalószó rendszerint az *úgy*, amely azt sugallja, hogy a hasonlító mellékmondat a beszéd módját pontosítja, csak egy helyen fordul elő a cselekvés mértékére utaló *akkorát*.

Az, hogy esetleg még mi található a főmondatban, és hogyan van strukturálva a frazéma jobb oldali része (a hasonlító mellékmondat), sokban függ a bal oldali részben található ige vonzatstruktúrájától. Az ige szemantikai jegyei is meghatározzák a forrástartományt, amellyel történik a hasonlítás, s ez természetesen kihat az egész szólás jelentésére.

Részletesen elemeztem szerkezeti szempontból a magyar szóláshasonlatokat és megfelelőit a szerb nyelvben, azonban ez egy egész tanulmányt kitevő fejtegetést követelne meg, amelynek bemutatására ezúttal nincs mód. Ezért csak a következtetéseimet mondanám el.

A két nyelv tipológiai eltérésére való tekintettel a megfeleltetett szóláshasonlatokat három nagy csoportba osztottam (ezúttal a lexikai összetételt figyelmen kívül hagytam, a hangsúly tehát csak a morfológiaszerkezeten van):

1. Az első csoportba az azonos szerkezetű szólások tartoznak

- *úgy beszél vkivel, mint férfi a férfival* – *razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem*
- *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában* – *govoriti kao da ima knedlu/vruć krompir u ustima*
- *akár/mintha a falnak beszélne* – *kao da zidovima govori*
- *hallgat, mint a csuka* – *ćutati kao riba*
- *ordít/üvölt, mint az állat/oroszlán/sakál* – *derati se kao vrag/vo/jarac*
- *fecseg, mint a papagáj* – *brbljati kao čavka/kreštalica*

2. A második csoportba a részben eltérő szerkezetű példákat soroltam

- *úgy beszél vkivel, mint a kocsis a lovával* – *razgovarati kao sa slugom*
- *úgy hallgat, mint aki beszart* – *ćutati kao usran/upišan*
- *ordít, mint a fába szorult fereg* – *pištati kao zmija/guja u procepu*
- *óbéogat, mint a kárvallott cigány* – *kukati kao sinja kukavica*
- *visít, mintha nyúznák* – *dere se kao da ga živog deru*
- *úgy hazudik, mintha könyvből olvasná* – *laže kao da čita*
- *úgy forog a nyelve, mint a pergő rokka* – *melje kome jezik kao vodenica*

3. A harmadik csoportba pedig a teljesen más szerkezetű szólásokkal megfeleltetett magyar hasonlatok tartoznak, amelyek csak a jelentésük alapján hozhatók kapcsolatba egymással

- *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről* – *razumeti se u nešto kao slepac u boje/kao koza u peršun/kao magarac u kantar*
- *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz* – *govoriti/pričati kao navijen*
- *hallgat, mint hügyos/süket disznó a búzában/rozsban/mint a dinnye/szar a fűben* – *ćutati kao uš pod krestom*
- *akkorát hazudik, mint a bécsi torony* – *masno/debelo slagati*
- *szid, mint a bokrot* – *zasuti nekoga drvljem i kamenjem*
- *jár a szája, mint a bécsi kofának [mint a kacsa segge]* – *ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta*
- *úgy letol (vkit), hogy az alig/nem áll meg a lábán* – *izgrditi koga na pasja kola/usta*

A beszéd konceptualizációja a szóláshasonlatokban

A beszéd a szóláshasonlatokban, magának a tevékenységnek a komplexitásából adódóan, a cselekvés tényezőinek figyelembevételével, különböző módon konceptualizálódik.

Az első tényező a BESZÉLŐ. A szóláshasonlatok egy része magát a beszélőt jellemzi, mégpedig úgy, hogy a kommunikációs tevékenysége közben megnyilvánuló – pillanatnyi vagy állandó – sajátosságának, illetve állapotának eredményeképpen jelentkező tulajdonságát emeli ki. Amikor szemügyre vesszük a korpuszban előforduló idetartozó példákat, láthatjuk, hogy azok majdnem kivétel nélkül a beszélő beszédképességére vonatkoznak, arra, hogy jó vagy rossz kommunikációs képességekkel rendelkezik, bölcsen és ügyesen beszél: *úgy mond vmit, mint a vízfolyás – sipati kao iz rukava*, vagy hogy túl bőbeszédű: *jár a szája, mint a kereplő/motolla; úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; ne zaklapati usta; úgy forog a nyelve, mint az orsó – melje kome jezik kao vodenica; mlatiti jezikom; pörög a nyelve, mint a motolla – melje nekome jezik kao vodenica*. Elvértve a beszélő kognitív képességeire is fény derülhet egy-egy hasonlat kapcsán: *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről – razumeti se u nešto kao slepac u boje/kao koza u peršun/kao magarac u kantar*.

A második tényező maga a MEGNYILATKOZÁS, a beszéd realizációja. A hasonlatok nagy része ennek az aktivitásnak az aspektusaira vonatkozik, de sokszor több szempont is vegyül egy-egy szólásban. Így pl. a *fecseg, mint a papagáj – brbljati kao čavka/kreštalica* magába foglalja az esztelen, badar, az összevissza fecsegést, ami egyrészt a megnyilatkozás tartalmát érinti, ugyanakkor a bőbeszédűsége is reflektál. A tartalomra utalnak a 'valótlanságokat beszél' jelentésű frazémák: *úgy hazudik, mint a vízfolyás – tečno lagati; dvaput zine, tripud slaže; úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita; laže koliko je dug i širok; akkorát hazudik, mint a bécsi torony – masno/debelo slagati; izvalila magla panj*; vagy a szidalmazást, sértegetést hangsúlyozó hasonlatok: *úgy letol (vkit), mint a szaros gatyát [mint a pengős malacot] – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime/na pasji opanak; očitati kome bukvicu; szid, mint a bokrot – grditi nekoga na sva usta/pasje ime, zasuti nekoga drvljem i kamenjem*. Itt a beszédpartnerhez való viszonyulás is hangsúlyosan jelen van, valamint a beszélő szándéka – a sértegetés, megalázás – is kitűnik.

A beszéd fizikai megnyilvánulását, a hang erősségét és magasságát néha már a beszédigék inherens jelentése is tartalmazza, azonban a frazémák azokat fokozzák, intenzívebbé teszik, vagy valamilyen többletinformációval is szol-

gálnak: *úgy kiabál/ordít, ahogy a torkán kifér – derati se koliko nekoga grlo nosi, vikati/galamiti na sav glas/iz sveg glasa, derati se do sedmog znoja; ordít/üvölt, mint az állat/oroslán/sakál – derati se kao vrag/vo/jarac; ordít, mint a fába szorult féreg – pištati kao zmija/guja u procepu; ordít, mint a számár a hegytetőn – derati se kao magarac; ordít/visít, mintha nyúznák – dere se kao da ga živog deru.* A zsörtölődő, elégedetlenséget kifejező motyogást a magyar frazeológiában a kutya morgásához hasonlítjuk, a szerbben pedig az anyós szemrehányó fecsegéséhez: *morog, mint a bolhás/láncos kutya – gundati/prigovarati/čantrati kao zla svekrva.* A halk és egyben érthetetlen elégedetlenség kifejezésére a szerbben a 'bajuszába beszél' szólás a szokásos: *govoriti/reći u brkove/brke.* A mély hangú beszédet a medve dörögésével hozzuk párhuzamba mindkét nyelven: *dörög, mint a medve – brundati kao medved,* de a szerbben még egy hasonlattal élnek. Ott ugyanis a cilindrikus formájú nagy tartályból előtörő hanggal hozzák kapcsolatba: *govoriti/reći/grmeti glasom kao iz bačve/badnja.*

A beszéd tempóját is hivatottak érzékeltetni a szóláshasonlatok. Így a gyors beszédre az *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; ne zaklapati usta,* vagy az *úgy beszél, mint a vízfolyás – govoriti kao vodu* hasonlatokat használjuk. A mértéktelen, folyamatos, szünet nélküli csacsogást, ami egyben a beszélő jellemvonását is tükrözi, leginkább a legaktívabb beszédszervnek (a száznak és a nyelvnek) a mozgásával kifejezett metonimikus kapcsolattal fejezzük ki: *jár a szája, mint a bécsi kofának [mint a kacsa segge v. mint a kereplő/motolla v. mint az üres malom] – mleti kao prazna vodenica/prazan mlin, ne sastaviti/zaklapati/zatvarati; pörög a nyelve, mint a motolla; úgy forog a nyelve, mint az orsó – melje nekome jezika kao vodenica, ne zaklapati usta, mlatiti/mleti jezikom.*

A 'nehézkésen beszél' jelentésre mindkét nyelvben a szájüregben mint tartályban levő, zavaró körülményt okozó étel megnevezésével utalunk: *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában – govoriti kao da ima knedlu/vruč krompir u ustima.* A csúnya, durva, illetlen, nem megfelelő hangnemet megütő megnyilatkozásra a pejoratív jelentésű lexikai elemet tartalmazó *úgy beszél, mintha a seggéből rántotta volna elő* hasonlattal élünk, a szerbben viszont a *govoriti kočijaškim jezikom* szólást, vagy inkább a körülírást használjuk: *bezobrazno govoriti; upotrebljavati ružne/nepriстойne reči, psovati.*

Minden megnyilatkozás valamilyen CÉL-lal történik, leggyakoribb rendeltetése a beszédpartner informálása, vagy valamilyen reakció kiváltása. Amennyiben a beszéd tartalmát az adó valamilyen okból kifolyólag nem fogadja, a megnyilatkozás eredménytelennek, hiábavalónak minősül: *akár/mintha a falnak beszélne – kao da zidovima govori, govoriti gluvim ušima, kao da kamenu govoriš.*

A szerbben, amint látjuk, a [– élő] szemantikai jeggyel rendelkező 'falon' kívül a 'kőhöz', illetve a hanghatások érzékelésére nem képes, hallási rendellenességgel élő személyekhez intézett beszéddel példálóznak.

A beszélő a félrevezetés, megtévesztés szándékával olykor szándékosan hamis információkkal szolgál, s ha ezt gyakran teszi, szokásává, jellemző tulajdonságává válik: *úgy hazudik, mint a vízfolyás – tečno lagati, dvaput zine, triput slaže; úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita, laže koliko je dug i širok; akkorát hazudik, mint a bécsi torony – masno/debelo slagati, izvalila magla panj*. A kellemetlen kérdések elkerülése végett pedig, az addigi beszédét félbeszakítva, egyszerűen témát vált, *másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kérík – promenuti temu razgovora, izbegavati neku temu, vrdati*.

Néhány szóláshasonlatban a BESZÉLŐ ÉS A CÍMZETT KÖZÖTTI VISZONY a hangsúlyos. Ezek általában negatív viszonyulást fejeznek ki, amelyre a kommunikatív igék a megnyilatkozás szándékának explicite kifejezésével utalnak. A beszédészándék és a tartalom rendszerint egybevág. A beszélő szándéka lehet a beszédpartner sértegetése, megalázása, olyankor a már említett *szid* és *letol* igéket tartalmazó szóláshasonlatok használatosak, a beszélő magatartásában tehát a lekicsinylés, a megvetés nyilvánul meg: *úgy beszél vkivel, mint a kapcával – ponašati se prema kome kao prema krpi; szid, mint a bokrot – zasuti nekoga drvljem i kamenjem; úgy letol (vkit), mint a szaros gatyát [mint a pengős malacot] – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime/na pasji opanak*. A semleges beszédigét tartalmazó *úgy beszél vkivel/beszéljünk egymással, mint férfi a férfival – razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem, razgovarati kao sa sebi ravnim* viszont elsősorban az 'egyenrangúként elfogad, megadja a tiszteletet, elismer, tisztel vkit' jelentést sugallja, másodsorban pedig a nyílt, őszinte, kertelés nélküli beszédre vonatkozik.

Végül a BESZÉDTEVÉKENYSÉG ELMARADÁSÁT kell még a konceptuális jelentések között megemlíteni. A *hallgat* ige jelentheti a beszéd tartalom kinyilvánításának átmeneti szüneteltetését, a beszédképességnek valamely erős érzelmi állapot hatására történő ideiglenes elvesztését. Mindezt különböző szólásokkal lehet mindkét érintett nyelven kifejezni, azonban a szóláshasonlat formájában létező frazémák többletinformációval is rendelkeznek. Nemcsak a beszédtevékenység pusztá hiányát jelölik, azt, hogy a beszélő nem szól egy szót sem, ki sem nyitja a száját, egy szó sem hagyja el a száját, tartózkodik a véleménynyilvánítástól, mint például a *hallgat, mint a csuka/sült hal – ćutati kao riba* esetében, hanem egyben azt is kifejezi, hogy az ágens igyekszik észrevétlen maradni, eltitkolni a jelenlétét, rendszerint valamilyen büntudat miatt nem akar jelt adni magáról, óvakodva a büntetéstől, megtorlástól: *(úgy) hallgat, mint aki beszart/mint aki*

a nadrágjába csinált/tett – útati kao da je gaće napunio, útati kao usran/upišan; hallgat, mint huygos/süket disznó a búzában/rozsban/mint a dinnye/szar a fűben – útati kao uš pod krestom, útati kao guzica. S végül titoktartást is kifejezhet, azt, hogy a beszélő nem akar elárulni valamit: *úgy hallgat, mint egy faszent – stajati kao drveni Bog, sedeti kao drvena Marija; hallgat, mint a sír – útati kao grob/kao zaklan/kao zaliven; hallgat, mint a néma harang – útati kao grob/kao zaklan/kao zaliven.*

A fogalmi képzettársítások forrástartománya

A főmondat és a tagmondatok között található kötőszó meghatározza a hasonlító rész felépítését, a hasonlítási alapul szolgáló szerkezetet. A korpuszban található magyar frazémákat ilyen szempontból három csoportba oszthatjuk: a *hogy*, a *mintha* és a *mint* kötőszavas szóláshasonlatokra.

A *hogy* kötőszavasak jobb oldali része nem tekinthető hiányos szerkezetű mondatnak, ugyanis a főmondatbeli cselekvés nem esik egybe a hasonlításban szereplő cselekvéssel. Példáink között csak négy ilyen esetre bukkantunk, közülük kettőben egy cselekvés tagadását találjuk a hasonlító részben: *úgy beszél, hogy közben levegőt sem vesz – govoriti/pričati kao navijen; úgy letol (vkit), hogy az alig/nem áll meg a lábán – izgrditi koga na pasja kola/usta.* A szerb ekvivalensekben jelzői funkcióban levő particium szerepel, illetve lokális jellemzőkkel rendelkező főnév a sima szólásban. A másik két hasonlatban a *torok* testrész van jelen, amely a cselekvés elszenvetője: *úgy kiabál/ordít, hogy majd a toroka szakad bele, úgy kiabál/ordít, ahogy a torkán kifer.* Az elsónél a főmondatbeli cselekvés intenzitása okozza a patiens állapotváltozását, az utóbinál pedig a *torok* a csatorna szerepét tölti be, amelyen keresztül a tartalom kijut a tartályból. Szerb ekvivalense a *derati se koliko nekoga grlo nosi*, ahol a hangerőséget a 'torok' mozgathatóságával társuló képe fokozza.

A *mintha* kötőszavas hasonlatokban a főmondatbeli cselekvés egy másik, feltételes módú cselekvéssel kerül párhuzamba a jobb oldali részben. Néha nem szándékos – konkrét esetben eufemisztikusan megfogalmazott – cselekvéssel van dolgunk: (*úgy*) *hallgat, mintha/mint aki a nadrágjába csinált/tett – útati kao da je gaće napunio, útati kao usran/upišan*, vagy pedig az egzisztenciális íge kíséretében található testrészben mint tartályban levő tartalmat nevezi meg, a főmondatbeli cselekvés módját meghatározó okra utalva: *úgy beszél, mintha gombóc/galuska lenne a szájában – govoriti kao da ima knedlu/vruć krompir u ustima.* A másik testrészt magába foglaló, ebbe a kategóriába tartozó hasonlatunk az *úgy beszél, mintha a seggéből rántotta volna elő*, ahol ezúttal a segg a tartály, ahonnan az illetlen, csúnya szavakat a beszélő előrántja.

Két hasonlatban a főmondatbeli ágens a hasonlító mondat *patiens* is egyben, aki a másik cselekvést elszenvedi: *ordít/visít, mintha nyúznák – dere se kao da ga živog deru; visít, mintha karóba/nyársba/nyársra húznák – dere se kao da ga kolju/kao da ga na kolac nabijaju*. Végül a *mintha* kötőszavas frazémák között kettőben objektum található. Míg az egyikben az élettelen tárgy a beszéd címzettjét képezi, *akár/mintha a falnak beszélne – kao da zidovima govori*, addig a másikban a cselekvés forrása, amely szintén tartálynak minősül: *úgy hazudik, mintha könyvből olvasná – laže kao da čita*. Jegyezzük meg, hogy a tartály a szerb nyelvben nem jelenik meg, csak az 'olvas' ige.

A korpuszban található többi negyvenhat példában a *mint* kötőszó szerepel. Ez képezi a szóláshasonlatok legtipikusabb formáját, ezekben a jobb oldali rész hiányos szerkezetű mondatnak minősül, amelyből hiányzik a főmondatban megnevezett cselekvés. Hasonlítójuk alaptagját főnév képezi, amely egymagában áll, vagy pedig különböző bővítményeket társít. A képzettársítások forrás-tartománya különböző lehet. A leggyakoribb főnevek az állatok, növények, természeti jelenségek, az emberi kézzel létrehozott tárgyak fogalmi körébe tartoznak, de előfordulnak személyeket jelölő főnevek is.

ÁLLATVILÁG. A metaforizálás, mint a frazeologizálódási folyamat egyik leggyakoribb módja, gyakran él az állatokkal való képzettársítással. Az idetartozó hasonlatokban előfordul maga a fölérendelt fogalom is: *ordít/üvölt, mint az állat*, de sokkal gyakoribb az az eset, amikor valamely konkrét állat mint aláosztott kategória van jelen. A beszédtevékenység különböző aspektusai, valamint a vele kapcsolatos emberi tulajdonságok különböző állatfajták és az általuk végzett, rájuk jellemző cselekvések segítségével konceptualizálódnak. Ezeknek a frazémáknak az expresszivitása az emberi és állati denotátumok között létrehozott kapcsolatból adódik (Štrbac 2018, 162).

Így a hangos kiabálás, ordítózás intenzitásának fokozására a magyarban az állat mellett a jellegzetes hangokat hallató vadállatok, az *oroszlán* és a *sakál* is előfordulnak, a szerb megfelelőikben viszont leginkább a háziállatok, az 'ökör' és a 'kecskebak' szerepelnek, esetleg még az 'ördög' is: *derati se kao vo/jarac/vrag*.

A szótlan viselkedést, vagy a kitartó, önféjű hallgatást olyan állatokkal jellemezzük, amelyek semmilyen hangképző képességgel nem rendelkeznek, így a magyarban is és a szerbben is a 'hal' szolgál hasonlítási alapul: *hallgat, mint a csuka/mint a sült hal – ćutati kao riba*.

Az értelmetlen, hiábavaló beszédet a magyarban a *papagáj*jal, a szerbben pedig a 'csóká'-val, illetve a 'szajkó'-val hozzák kapcsolatba: *fecseg, mint a papagáj – brbljati kao čavka/kreštalica*. Štrbac megállapítja, hogy itt

tulajdonképpen kétkomponenses szemantikai struktúráról van szó, amelynek arhiszémája egyrészt a beszédtevékenységre utal, a másik széma pedig minősítő szerepet tölt be, míg a szótári definícióját a *badarság, összevisszaság* főnévvel lexikalizálhatjuk. A hasonlat központi eleme mindkét nyelvben olyan madárfajta, amelynek domináns tulajdonsága a túlzott hanghatás előidézésében nyilvánul meg, ezzel a negatív konnotációjú, felesleges, értéktelen tartalom kinyilvánításának jelentését indukálja, mivel a tipikusan emberi tulajdonságot az emberi észlelésre negatívan ható madár megnyilvánulásával köti össze (Štrbac 2018, 162). Idekívánkozik még az a megjegyzés is, hogy a *kreštalica* madárnevet a szerbben a *kreštati* igéből képezték, amelynek a magyarban a *rikácsol, rikoltozik* felel meg, és éles, visító hangon történő beszédre vonatkozik, tehát már inherens jelentésében benne van a kellemetlen hanghatás. Ezzel szemben a csókéval kapcsolatosan a 'fecsegő személy' másodlagos jelentés alakult ki.

Az *ordít, mintha nyúznák*, vagy *mint akit nyársra húznak* hasonlat, bár expliciten nincs megnevezve, szintén az állatokkal hozható kapcsolatba, azzal ugyanis, hogy azok milyen hangot hallatnak, amikor az ember kínzásoknak veti alá őket.

Ha már az intenzív, hangos beszédről és szinonimáiról szólnak, meg kell említeni azokat a szóláshasonlatokat is, amelyekben az állatokkal alkotott hasonlítást valamilyen melléknév, sőt helyviszonyt kifejező határozó egészíti ki. Ilyenek a halk, morajló, zsörtölődő beszédet illusztráló *morog, mint a bolhás/láncos kutya – gundati/prigovarati/čantrati kao zla svekrva*; vagy a szidalmazást kifejező *úgy letol (vkít), mint a pengős malacot – izgrditi koga na pasje/mrtvo ime*. Az előzőnél a szerbben állat helyett a 'gonosz' melléknév kíséretében személyt jelölő főnév, az 'anyós' jelenik meg, míg az utóbbi magyar példának több szerb variánsa is lehet. Legközelebb állnak hozzá azok, amelyekben egy másik állat, a 'kutya' mint birtokos jelző szerepel, szó szerinti fordítása „leszid vkít a kutya nevére/bocskorára”, de a megleckéztet analógiájára előfordul a beszédnyelvben használatos *bukvica* 'katonakönyv' jelentésű főnév is: „felolvassa vkinek a katonakönyvet”.

A lokális szerepében – a már magában pejoratív jelentésben jelentkező állatnév (disznó) negatív jellemzésének hangsúlyozására hivatott *hugyos* és *süket* melléknév kíséretében –, az első példában a búzatáblák vannak megnevezve: *hallgat, mint hugyos/süket disznó a búzában/rozsbán – ćutati kao uš pod krestom*. A szerbben a hasonlat szerkezete egybevág a magyarral, de a lexikai összetevők – az ige kivételével – teljesen mások. Ott ugyanis a baromfi taraja alatt meghúzódó tetűvel példálózunk. Van még két idevágó példánk, mindkettőben az *ordít* ige szerepel. Az egyikben a szamár szerepel, a másikban pedig a féreg: *ordít, mint a szamár a hegytetőn – derati se kao magarac; ordít, mint a fába*

szorult féreg – pištati kao zmija/guja u procepu. Bárdosi etimológiai szótárában találjuk meg az adatot, miszerint egykor a *féreg* szónak 'vadállat, különösen farkas' jelentése volt. Egykor a farkascspadák egyik változatát verembe állított hegyes fadarabok képezték, amennyiben az állat a verembe esett, azok vagy azonnal felnyársalták, vagy pedig beszorult közéjük, ez motiválta a keserves ordítózás kifejezésére szolgáló szóláshasonlat létrejöttét. A szerbben a 'féreg' helyett 'kígyó' fordul elő, amely hasonlóképpen a szakadékba szorult be.

A szerbben meg kell még említeni a beszélő kognitív képességeinek jellemzésére, illetve a fölösleges beszéd kifejezésére szolgáló állatokat, amelyek az *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről* magyar szóláshasonlat alternatív megfelelőjeként jelentkeznek. Ezek a 'kecske' és a 'szamár', amelyek *úgy értenek valamihez, mint a petrezselyemhez*, illetve a *mérleghez: razumeti se u nešto kao koza u peršun/kao magarac u kantar.*

NÖVÉNYVILÁG. A növényfajtakategóriájába tartozó főnevek ennél sokkal kevésbé képviseltetik magukat. Csak két példában képezik a hasonlítás tárgyát. Az egyikben a szidás forrás- vagy céltartományát a *bokor* képezi: *szid, mint a bokrot – zasuti nekoga drvljem i kamenjem*, szerb ekvivalensében a másik növényfajta, a 'fa' képviselteti magát, variánsként pedig a 'kő' természeti életelen tárgy fordul elő, mindkettő gyűjtőnévi formában. A másikban a fent már említett *szar a fűben* változataként a hallgatás illusztrálására a *dinnye* növénynév található: *hallgat, mint a dinnye a fűben – čutati kao uš pod krestom; čutati kao guzica; ne progovoriti ni reč.* A szerb megfelelőben az állatvilág tartományába tartozó fentebb emlegetett *tetű*, a kicsinyítő képzős *guza* 'popsi' jelentésű testrész (amely egyben enyhíti annak gorombaságát, ugyanakkor pedig növeli gúnyolódó jellegét), illetve egy sima, hasonlítást nem tartalmazó szólás (szó szerint: „egy szót sem szól”) jelentkezik. Az utóbbinál a cselekvés tagadása azt érzékelteti, hogy a tartályból a tartalom nem jut ki.

TERMÉSZETI JELENSÉG. A magyarban ebbe a forrástartományba tartozó két összetétel képviselteti magát: a *vízfolyás* és a *záporosó*. Az első eltérő főmondatbeli igével kerül kapcsolatba, különböző jelentést indukálva. Míg a semleges *beszél* igével a megnyilatkozás gyors, folyamatos és túlzott voltára utal, addig a másik, ugyancsak semleges *mond*, valamint a kognitív szemantikával rendelkező *tud/fúj* igék társaságában a 'fennakadás nélkül folyamatosan felmond vmit' széma kerül előtérbe. A szerb megfelelőekben is a *víz* jelenik meg a *govoriti, čutati, znati* igék illusztrálására: *čutati/govoriti/znati nešto kao vodu*, míg a *mond* igét tartalmazó magyar hasonlat ekvivalensként a *sipati kao iz rukava* 'mintha az ujjából öntené' jelentésű hasonlat található. A *hazudik* igét nyomatékosító hasonlító részben levő *vízfolyás* párosításaként a szerbben a

tečno lagati 'folyékonyan hazudik', illetve a *dvaput zine*, *triput slaže* 'kétszer tátja száját, háromszor mond hazugságot' jelentésű, hasonlítást nem tartalmazó szólás található, ahol a két cselekvés párhuzamba vonása a gyakoriságot emeli ki.

A másik összetétel, a *záporeső*, ezzel szemben csak egyszer található meg korpuszunkban, amikor is a szidás mértékét hivatott hangsúlyozni: *hull, mint a záporeső – pljušti kao kiša [za psovke, uvrede]*.

SZEMÉLY. Személyeket jelölő forrástartomány a már fent említett *mintha* kötőszavasokon kívül összesen hét szóláshasonlatban fordul elő. Az első kettő hasonlító részében jelzős szerkezetet találunk, éspedig az egyikben *-i* képzős melléknévi jelzővel: *jár a szája, mint a bécsi kofának – mleti kao prazna vodenica/prazan mlin; ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta*, a másikban pedig múlt idejű melléknévi igenévvel: *óbégat/siráncozik/sóhajtozik, mint a kárvallott cigány – kukati kao sinja kukavica*. Mindkét főnév egy alacsonyabb presztízsű státuskategóriát jelöl, ily módon jellemezve magát a beszédtevékenységet. Szerb ekvivalensükként egy építmény, az 'üres (vízi)malom', illetve madárnév, a 'kakukk' található, az utóbbi átvitt értelemben, ugyanis 'nyomorult asszonyt' jelöl, s ez egyben nembeli eltérést is eredményez.

A másik két példa hasonlító része a főmondatbeli beszédtevékenységet végző személyt és beszédpartnerét azonosítja úgy, hogy egyben a közöttük levő viszonyt is szemlélteti. Ez a viszony az első esetben lekicsinylő, megvető magatartásról tanúskodik, mert egy állathoz viszonyított viselkedésmódot idéz fel, miközben a megnyilatkozás módját is jellemzi azzal, hogy egy kocsihoz illő modorra utal: *úgy beszél vkivel, mint a kocsis a lovával – razgovarati kao sa slugom*, a másodikban azonban a viszonyulás elfogadásra, megbecsülésre, egyenértékűsége reflektál: *úgy beszél vkivel, mint férfi a férfival – razgovarati kao čovek sa čovekom/kao muškarac sa muškarcem*. Az első példa szerb megfelelőjében az ágens hasonlítása elmarad, csak a beszédpartnerhez való viszonya módosul, ugyanis nem a 'ló', hanem egy ugyancsak alárendelt pozícióban levő személy jelenik meg, a 'szolga'. A második példa ekvivalense a magyar szóval szerkezeti és lexikai tekintetben is teljesen megegyezik.

A műsort sugárzó tárggyal való egyoldalú interakció leginkább idősekre jellemző, ezért a hasonlító részben a *visszabeszél* ige hasonlítására a nyugdíjas fordul elő mindkét nyelvben: *visszabeszél, mint a nyugdíjas a tévének – prepirati se kao penzioner sa televizorom*.

Tulajdonnév is előfordul egy esetben a magyarban: *másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kéri – promenuti temu razgovora; izbegavati neku temu*. Nincs róla adat, hogy ki lehetett Bodóné, azt sem tudjuk, hogy az adott szerepben miért éppen ez a név fordul elő, elhomályosodtak a frazeologizálási

folyamat körülményei, de a szóláshasonlat áttetsző szemantikájának köszönhetően széleskörűen alkalmazzuk a 'másra tereli a szót, mert neki kellemetlen dolgokról kellene beszélnie', tehát ma magának a névnek nincs külön funkciója. A szerbben nem létezik hasonló frazeológiai egység, ezért csak körülírással, magyarázattal adhatjuk vissza a jelentését: *promenuti temu razgovora, izbegavati neku temu*.

S végül az utolsó idesorolható példa a beszélőt testi fogyatékos személlyel azonosítja, ebből kifolyólag ő képtelen érzékelni a forrástartományba tartozó entitást, ezzel hangsúlyozva a beszédtevékenység abszurd voltát, illetve, hogy 'arról mond véleményt, amihez egyáltalán nem ért': *úgy beszél vmiről, mint a vak a színekről – razumeti se u nešto kao koza u peršun/magarac u kantar*.

TÁRGY. Az ember munkájának eredményeképpen létrejött tárgy is gyakori a képzettársítások során, így van ez a kommunikatív igék esetében is. Korpuszunkban a hasonlító részben rendszerint önmagukban állnak az ilyen tárgyakat jelölő főnevek, de jelzős szerkezetek alkotóelemét is képezhetik. Előfordulásuk ezúttal is szorosan kötődik a beszédigék szemantikájához. Így például a hallgatást kifejező szóláshasonlatban szentet ábrázoló faszobor fordul elő, amely tárgy ugyan, de emberi figurát ábrázol, amely képtelen megszólalni: *úgy hallgat, mint egy faszent – stajati kao drveni bog; sedeti kao drvena Marija*. A szerb megfelelőben, amint látjuk, a szent konkretizálva van, a szobor ugyanis vagy az istent, vagy Szűz Máriát ábrázolja. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar összetétel előtagja, a 'fa' a szerbben jelzőként van jelen. A *drven* melléknév pedig átvitt értelemben 'merev, esetlen' jelentést hordoz.

A beszédpartnerhez való negatív viszonyulást szemlélteti képletesen az *úgy beszél vkivel, mint a kapcával*, amelynek a szerbben részben eltérő hasonlat felel meg: *ponašati se prema kome kao prema krpi*. Az eltérés abban nyilvánul meg, hogy a szerb változatban beszédige helyett a 'viselkedik' jelentésű lexikai elem fordul elő, a kapca helyett pedig a 'rongy'.

A gyors, folyamatos, szüntelen beszédet viszont olyan tárggyal, szerkezettel hasonlítják szólásaink, amelynek természetes velejárója a pergés, gyors forgás. Ilyenek a *kereplő*, a *motolla* és az *orsó*. A *kereplő* 'kis falapjával csatogó, forgatható nyeles eszköz', amely ennél fogva rendkívül alkalmas a fecsegő szájjal való képzettársításra: *jár a szája, mint a kereplő*. A *motolla* a fonal föltekérésére szolgáló hatoldalú, forgatható keret, egyébként szláv eredetű szó, a szerbben *motovilo* alakban (a *motati* 'teker' igéből képzett 'tekerő' jelentésű főnév) használatos: *jár a szája, mint a motolla*. Az *orsó* szintén kézi fonáskor használatos, a fonal föltekérésére szolgáló pálcikaszerű eszköz, illetve a rokka, fonógép hasonló szerepű alkatrésze: *úgy forog a nyelve, mint az orsó*. Tehát

mindhárom tárgy a nyelv, beszéd közben történő gyors pergésének képzetével társítható. A szerbben az említett mindhárom példánk az 'üres malom'-mal hasonlítható össze: *mleti kao prazna vodenica/prazan mlin*, de ugyanazt a jelentést fejezik ki a kauzatív szemát tartalmazó, pontosabban a cselekvés tagadását kifejezésre juttató *ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta* sima szólásvariánsok is, ahol a testrész olyan nyílt tartály, amelyből zavartalanul áramlik a tartalom. A motolla és az orsó analógiájára, azonos meggondolásból, a *pergő* melléknévi igenévvel kiegészülő *rokka* főnév is megjelenik: *jár a nyelve, mint a pergő rokka*.

Egyébként az 'üres malom' jelzős szerkezet a magyar frazeológiában is megtalálható: *jár a szája, mint az üres malom*. Az említett építményt jelölő főnév mellett még egy, az épületek fogalomkörébe tartozó objektum található korpuszunkban, amely *-i* képzős melléknévi jelzővel bővül: *akkorát hazudik, mint a bécsi torony*, s a valótlan tartalmak kinyilvánítására vonatkozó nagyfokú hajlandóságot hivatott kifejezni. A szerb megfelelő, nem hasonlításra alapuló szólás, amelyben a 'hazudik' ige a melléknévből képzett 'zsírosan, kövéren' módhatározóval egészül ki – *masno/debelo slagati*, a cselekvés mértékét hivatott fokozni. Emellett a magyar példát még egy hazudozást kifejező gyakori szólással is megfeleltethetjük: *izvalila magla panj* („*kidöntötte a tuskót a köd*”).

Az építményeknél maradva, a rendszerint toronyban felfüggesztett, fémből öntött, érces hangú jeladó eszközt jelölő *harang* főnév is előfordul a kommunikáció elmaradását kifejező *hallgat* ige hasonlítására, éspedig a *néma* melléknév kíséretében: *hallgat, mint a néma harang – ćutati kao zaliven*. A szerb hasonlat szó szerinti fordítása így hangzik: „hallgat, mint akit beöntöttek volna”. Gordana Štrbac Dragana Mršević-Radovića hivatkozva megemlíti, hogy a szerb szóláshasonlat alapját az a régi szokás képezte, mely szerint a halott száját becsukják, hogy megakadályozzák a testet elhagyó lélek visszatérését. Amennyiben fennállt az elhunyt vámpírrá válásának gyanúja, szájába olvasztott viaszt öntöttek, hogy a szellem ne találja meg a testbe vezető utat. Ebben a szertartásban a fémnek különös védelmi, de ugyanakkor büntető funkciója is van. A hiedelem szerint a nagy bűnözők lelkét a pokolban ólommal, kénnel és kátránnyal öntötték be (Štrbac 2018, 166).

Végül az utolsó idesorolható példánk a szidás intenzitására szolgáló *ügy letol* (*vkit*), *mint a szaros gatyát* hasonlatunk. Itt a *letol* ige elsődleges és másodlagos jelentésének átfedését figyelhetjük meg. A szóláshasonlat frazeologizálási folyamatára ugyanis ráütötte bélyegét az elsődleges jelentésen alapuló képzet-társítás. A forrástartományt egy stilárisan durva melléknévvel ellátott fehérnemű jelentő főnév képezi, amelynek a szerbben a megleckéztet értelmű, szintén tárgyat tartalmazó *očitati kome bukvicu* felel meg a legjobban.

Összegzés

Amint az az elemzésből kitűnik, a kommunikációs igékkel kapcsolatos szóláshasonlatok mindkét nyelven megtalálhatók. Az ekvivalencia megállapítása során egyaránt vezérelt bennünket a szerkezeti és lexikai közelség, hasonlóság megteremtése. A példák jelentős részében sikerült szerkezeti párhuzamot vonni a magyar és szerb hasonlatok között, de a két nyelv tipológiai különbségei miatt jelentős eltérések is adódnak, különösen a morfoszintaxis terén. A lexikai egyezőség sem minden esetben lehetséges, de a jelentés vezérelt bennünket, amikor a szemantikai megfeleltetéseket megállapítottuk. Vannak közöttük olyan magyar példák, amelyekre a szerbben nem léteznek hasonlatok, ugyanakkor egy sor más lehetséges, szemantikai értelemben vett ekvivalens szólásokkal tudtuk megfeleltetni őket. Csak elvétve fordult elő, hogy nem találtunk megfelelő frazeológiai egységet a szerbben, ezért az explicitáláshoz kellett folyamodnunk. A dolgozat részletesen áttekinti a beszédtevékenység különböző szempontú hasonlításának lehetőségeit a két nyelv frazeológiai állományában. Különös hangsúlyt helyeztünk a beszéd konceptualizációjára, valamint a képzettársítások forrástartományának vizsgálatára is. Sikerült kimutatni a két frazémakorpusz közötti nagymértékű átfedéseket, de a különbségeket is számba vettük.

Irodalom

- Bárdosi Vilmos. 2019. *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hadrovics László. 1995. *Magyar frazeológia: Történeti áttekintés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Štrbac, Gordana. 2018. *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vujović, Dušanka. 2014. Poredbeni glagolsko-imenički frazeologizmi sa značenjem kretanja u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 57 (2): 115–125.

SIMILES RELATED TO VERBAL COMMUNICATION IN HUNGARIAN AND SERBIAN

The present study explores a subtype of phraseological units, similes, focusing on those made with verbs of communication. This study aims to determine to what extent similes related to the manner of verbal communication correspond or differ in the two languages. Depending on the communication situation, verbs other than

verbs of communication may also occur in these similes in both languages under scrutiny. These are also discussed in the study. The emphasis is placed primarily on the issue of the conceptualization of speech, as well as the source domain of conceptual associations.

Keywords: similes, verbs of communication, Hungarian, Serbian

POREDBENI FRAZEOLIGIZMI SA GLAGOLIMA VERBALNE KOMUNIKACIJE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

U radu analiziramo jedan tip frazeoloških jedinica – poredbene frazeologizme, koji u svom sastavu sadrže komponentu komunikativnih glagola. Tokom izrade dvojezičnog frazeološkog rečnika, ispostavilo se da su među idiomima identične strukture i sličnog leksičkog sklopa, u velikoj meri zastupljena i poređenja. Studija ima za cilj da ustanovi u kojoj meri su pomenuti frazeologizmi podudarni, odnosno po čemu se razlikuju ovakve strukture koje služe za priloško naglašavanje govornog procesa u mađarskoj i srpskoj frazeologiji. U korpusu su u oba jezika zastupljena i poređenja, koja osim komunikativnih u svom sastavu sadrže i drugačiju vrstu glagola, te smo pažnju posvetili i takvim primerima. Međutim, glavni akcenat rada je na pitanjima konceptualizacije govora, odnosno na izvornim domenima koji služe kao osnova za upoređivanje.

Ključne reči: poredbeni frazeologizmi, komunikativni glagoli, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. ápr. 20.

Közlésre elfogadva: 2024. jún. 27.

TÓTH Szilárd

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Elméleti Nyelvészeti Tanszék
Budapest, Magyarország
toth.szili2@gmail.com
ORCID 0009-0002-4562-280X

A SZERB PALATALIZÁCIÓ MEGJÓ SOLHATÓSÁGÁNAK ELMÉLETI PROBLÉMÁIRÓL

On the theoretical problems of predictability
in Serbian palatalization

Teorijski problemi u predvidljivosti srpske palatalizacije

A dolgozat¹ a szerb veláris palatalizációt mutatja be: /k/ → [tʃ], /g/ → [ʒ], /x/ → [ʃ]. A jelenség részletes, teljes egészében történő leírására nem kerül sor, nem is ez a dolgozat fő feladata és témája. Azt mutatja be, hogy a *megjósolhatóság* szigorú értelemben nem teljesül „egyenlő arányban” a fonológiában, szemben azzal, amit a hagyományos grammatikák sugallnak (pl. Klajn 2005). De még elméletspecifikus megközelítések sem térnek ki rá (pl. Starčević 2005). A kormányzásfonológia (*Government Phonology*) à la Kaye et al. (1985; 1990) elméletének éppen ez az egyik alapfeltevése: a fonológiai folyamatok univerzális elvek mentén rendeződnek, és nem önkényesek (*Non-Arbitrariness Principle*). Az univerzális szabályokat felülírhatják parametrikus beállítások, amelyek az adott nyelv fonológiáját jellemzik – ebben a kormányzásfonológia a Minimalista Programmal párhuzamos elveket képvisel. A dolgozat feladata, hogy bemutassa, a megjósolhatóság mikor nem teljesül, mindez a szerb fonológián keresztül, annak azon aspektusára alapozva, amely I-U aszimmetriát mutat. Burkolt célja, hogy rámutasson: a fonológiaelméletekkel szemben támasztott szigorú feltételek nem feltétlenül tudnak elszámolni a felszínen mutatott variációkkal, és a dolgok

¹ A dolgozat az ELTE Márton Áron Szakkollégium Bölcsészettudományi Műhelyének támogatásával jött létre. Köszönettel tartozom Polgárdi Krisztinának és Rebrus Péternek segítségükért és hasznos tanácsaikért. Köszönettel tartozom továbbá Siptár Péternek és Pokk Henriettának, akik tüzetes megjegyzései és javításai nélkül a dolgozat jelen formájában nem jöhetett volna létre.

sokkal bonyolultabbak annál, mint amit az Univerzális Grammatikáról feltételeznénk. A dolgozat a kormányásfonológia elméletét követi az elemelmélettel (Bacley 2011) együtt, amely elengedhetetlen lesz a jelenség magyarázásához.

Kulcsszavak: palatalizáció, kormányásfonológia, szerb fonológia, megíósolhatóság, nem önkényes folyamatok, I-U aszimmetria

Bevezető

A palatalizáció – általában véve – olyan fonológiai folyamat, melyben egy palatális szegmentum hat egy vele szomszédos mássalhangzóra úgy, hogy azt vagy másodlagos palatális artikulációval látja el C_j , vagy a palatális régió felé, vagy ahhoz közel mozdítja (Kochetov 2011). A palatális szegmentum számos esetben egy palatális magánhangzó vagy félmagánhangzó. A szerbben – például a lengyelrel ellentétben – csak a második típusú mintázatot látjuk.² A palatalizáció két tipikus mintája a szláv nyelvekben a fent említett másodlagos palatalizáció, ami morféman belül hat, illetve a levezetett környezeti palatalizáció. Levezetett környezeti jelenségeknek azokat nevezzük, melyeknek a lefolyásához a megfelelő környezet valamilyen előzetes művelettel jön létre. Ilyen operáció a morfémaconcatenáció: például egy, a szótőhöz illesztett szuffixum által létrehozott környezet váltja ki a folyamatot. A szerb palatalizációban a szótő-toldalék határon palatális magánhangzók váltják ki a váltakozást tövégi mássalhangzók egy bizonyos csoportjában.

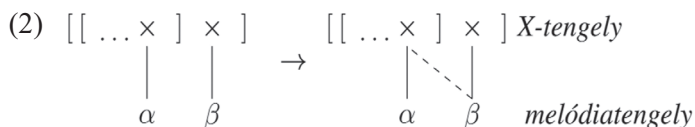
(1)

LENGYEL		GLOSSZA	SZERB		GLOSSZA
MÁSODLAGOS PAL.	LEVEZETETT PAL.		MÁSODLAGOS PAL.	LEVEZETETT PAL.	
[pʲi]vo	ry[k] > ru[tʲ]-e-ć	'sör; sikítani'	[pi]vo	čove[k] > čove[tʲ]-e	'sör; ember-Voc.Sg.'
bra[tʲ]][[i] wana	móz[g] > móz[dʒ]-ek	'Iván barátja; agy-Dim.'	brat[t]][[i] vana	knji[g]a > knji[ʒ]-ica	'Iván fivére; könyv-Dim.'
[hʲi]t	slu[x] > sl[ʃ]-e-ć	'sláger; hallani'	[xi]t	pra[x] > pra[ʃ]-iti	'sláger; porolni'

² A dolgozat során az alábbi jelöléseket alkalmazom: C = mássalhangzó, V = magánhangzó, [...] = fonetikai szerkezet, /.../ = fonológiai szerkezet, [...] = szóhatár, [...]... = morfémahatár (toldalékolás), T = bármely obstruens, R = bármely szonoráns és félmagánhangzó. Nom = nominatívusz, Gen = genitívusz, Dat = datívusz, Acc = akkuzatívusz, Voc = vokatívusz, Ins = instrumentális, Loc = lokatívusz. Adj = melléknévképző, Dim = kicsinyítő képző, Imp = imperatívusz, Inf = infinitívusz, Sg = egyes szám, Pl = többes szám. P1 = veláris (első) palatalizáció, P2 = második palatalizáció. Az elemeket konvenció szerint félkövér verzállal szedem: 'E'. A szerb nyelvi átírásokban nem jelölöm a tónust.

Az (1) alatt bemutatott példák illusztrálják a palatalizáció általános fonológiai tulajdonságait, legyen szó másodlagos vagy levezetett környezeti palatalizációról. A palatalizáció ebben az értelemben tehát – és ezzel rendre megadva a formális irányvonalat is – természetében regresszív, vagyis egy adott palatális tulajdonság jobbról balra terjed a vele szomszédos szegmentumra. Ez az általánosítás többé-kevésbé konzisztens, noha vannak olyan nyelvtörténetileg rekonstruált jelenségek, melyekben a palatalizáció progresszíven (balról jobbra) hatott. A jelen dolgozat főleg a levezetett környezeti palatalizációval foglalkozik a szerbben, és ennek a feltételezeten nem önkényes természetével. Ezek közül is azokról az esetekről lesz szó, amelyek toldalékolással jönnek létre, ugyanis a palatalizáció ezeken a tartományokon belül jelenik meg. A szerb **veláris palatalizáció** vagy **első palatalizáció** (a továbbiakban 'P1') levezetett környezeti folyamat: palatális kezdetű toldalékok palatalizálják a tővégi velárist, a kimenetek itt posztalveoláris mássalhangzók lesznek.

Ezeknek a folyamatoknak a nem önkényes jellege kézenfekvő: a palatalizációs tulajdonság regresszíven áterjed a tővégi velárisra, amely befogadja ezt a tulajdonságot. Általánosabban egy [... $\alpha\beta$ ...] sorozatban egy tulajdonság β -ból α -ba való terjedése a köztük lévő **nem önkényes**³ kapcsolatból következik, vagyis azért terjed, mert az [... $\alpha\beta$ ...] környezet adott táptalajt ennek. A dolgozatom további részében reprezentációalapú magyarázatokat fogok alkalmazni.

A (2) éppen ilyen reprezentációs formalizmus, amely a [... $\alpha\beta$ ...] környezetet bővíti ki. Az x-ekkel jelölt pozíciók kettős feladatot látnak el. Egyrészt a szegmentum absztrakt időzítési egységeit hivatottak képviselni ('x' = rövid, 'xx' = hosszú), másrészt pedig ún. **gyökércsomópont**ként szolgálnak. A gyökércsomópont feladata, hogy horgonyként szolgáljon a fonológiai kifejezés elemeinek, vagyis azoknak a fonetikai tulajdonságoknak, amelyek a beszédjel x-ben foglaltatott részéhez tartoznak. A **fonológiai kifejezések** építőkövei privatív jegyek, ún. **elemek**. A bináris jegyértékekkel szemben az elemek **unárisak**, vagyis egy elemmel kifejezett tulajdonság hiányát az elem hiánya (és nem valamilyen hozzá társított bináris érték) jellemzi. A fonetikai interpretáció egy követelménye, hogy minden kiejtett elemkötegghez tartozzon egy vázpont 'x',

³ Ez az ún. **nem önkényesség elve** (*Non-Arbitrariness Principle*), amely a kormányzásfonológia központi gondolata és rendezőelve.

melyek közötti kapcsolatot az **asszociációs vonalak** teremtik meg. A terjedést szaggatott vonal jelzi.

A palatálisok természetes osztályát **I** elemmel jelölöm, a velárisokét pedig **U**-val, mely jelölést a kormányzásfonológia irodalmából kölcsönözöm, pontosabban a Backley (2011) által kidolgozott **elemelmélet**ből.⁴ A palatalizációt az alábbi két megszorítással definiálom.

(3) **I-terjedés**

Az **I** elem a toldalékból átterjed a tővégi mássalhangzó gyökércso-mópontjára, mely az **U** elemet dominálja.

(4) **U-jogosítás**

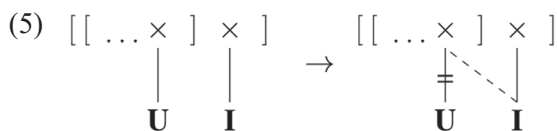
Egy **I.U** fonológiai kifejezésben az **U** elem nincs jogosítva.⁵

A jogosítás olyan egyirányú reláció, mely valamely fonológiai tartományon belül érvényesül. A reprezentációban minden elemnek engedélyre/jogosítvány-ra van szüksége ahhoz, hogy a fonetikai interpretációban kiejtésre kerüljön. Az, hogy egy hangsorozatban magánhangzókat és mássalhangzókat ejtünk ki, egyenes következménye annak, hogy ezek a pozíciók jogosítva vannak. Ez igaz az elemekre is. A reprezentációban az elvek elvárt érvényesülése (5) alatt mutatható be.

⁴ Az elemek egymással kombinálhatóak egy kommutatív **konkatenációs** műveleten keresztül, melynek definíciója:

$X.Y \rightarrow Z$, ahol a '.' fejezi ki ezt a műveletet. Az **I** és az **A** elem kombinálható: **I.A**, ezáltal összekapcsolásra kerül az előlség és a nem-zártság, az [e] hangot eredményezve. Az **I.A** kombinációra azt mondjuk, hogy [e] **fonológiai kifejezése**. Az elemek lehetnek **fejezették (headed)** is, amely prominenciát biztosít az elemnek, ezt az elem alatti aláhúzással jelölöm. Egy hipotetikus hármas előlképzett középső kontrasztban a jelölés **I.A** [e], **L.A** [e] és **I.A** [æ] lenne. A dolgozat további részében csak a releváns **rezonanciaelemeket** jelölöm: **I**, **U** és **A**. Persze a tárgyalt veláris mássalhangzókat egyéb elemek is definiálják, ilyen a zártság elem **?**, a laringális tulajdonságra vonatkozó elemek, mint az **L**, és a zaj elem **H**, mely minden zárhangban megtalálható. Példának okáért [k] fonológiai kifejezése **U.?.H**. Cseréljük ki U-t I-re és máris megkapjuk a [tʃ]-t definiáló fonológiai kifejezést. Ugyanez igaz [g]-re **U.?.H.L** és [x]-ra **U.H** is. Ezeket tehát csak akkor tárgyalom, amikor szükséges.

⁵ Ezt úgy is lehet magyarázni, hogy azok az altengelyek, amelyeken **I** és **U** elhelyezkedik (angolul ezek 'I-line' és 'U-line') **egybe vannak olvadva**, így ez a két elem ebben a nyelvben nem jelenhet meg egyszerre ugyanazon a tengelyen. Ez a magánhangzókészletben is megfigyelhető, hiszen nincsen **I.U** kombináció, tehát bármilyen zárt elülső kerekített magánhangzó, mint a magyarban az *ü* [y]. Viszont ez továbbra sem magyarázza, hogy miért az **U** van háttérbe szorítva és miért éppen e két elem között áll fenn az aszimmetria. Egyébként az **I-U** közötti aszimmetria számos nyelvben előfordul, erről részletesebben lásd Živanović–Pöchtrager (2010), Pöchtrager (2021), a magyarra pedig Polgárdi–Rebrus (1998).

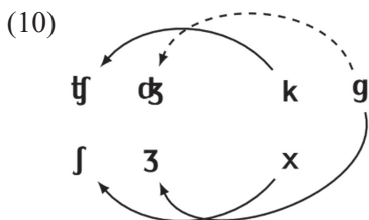

Mivel (4) alapján egy fonológiai kifejezésben nem jelenhet meg **I** és **U** egyszerre, vagyis **U** ebben a konfigurációban nincsen jogosítva, ez a tulajdonság lekapcsolódik, ezt jelzi '='. Ez a lekapcsolódás egyben azt is jelenti, hogy az **U** elem helyét az **I** elem veszi át.

A szerb előlképzett magánhangzók, vagyis az [i e] mindkettő tartalmaz **I** elemet, így az előlképzettel kezdődő toldalékoknak elvben engedelmessé kell a (3) általános szabálynak. Az **I**-terjedés az **U** elemet tartalmazó tövégi velárisok osztályát [k g x] célozza, melyekben az **U** elem lekapcsolódása és helyettesítése **I**-vel jellemzi a posztalveolárisok megfelelő osztályát [tʃ ʒ j], ahogyan azt a 4. lábjegyzetben is bemutattam. Az ideális az lenne, ha ez a terjedés minden környezetben kielégítően megtörténne, strukturális kivétel nélkül. Vagyis a palatalizáció szigorúan a fent definiált elvekhez és ábrázolásokhoz lenne kötve. A dolgozat további részében négy tételben fogom bemutatni azokat az eseteket, melyeket megvizsgálva láthatjuk, hogy a szerb palatalizáció nem kivételektől mentes fonológiai folyamat, tehát nem olyan, mely minden esetben eleget tesz a fent ismertetett, *univerzálisnak* gondolt paramétereknek.

A szerb /g/ reprezentációjának kérdése

Az előzőekben azt igyekeztem hangsúlyozni, hogy ismerve a mögöttes reprezentációt, a P1 teljes mértékben kiszámítható lehetne. A fonológiai leképezésben viszont úgy tűnik, hogy szembekerülünk egy olyan problémával, mely nem oldható meg pusztán a fonológiát kormányzó elvek mentén. Azt gondolhatnánk, hogy egy egyértelmű megfeleltetés van a velárisok és a posztalveolárisok halmazai között a képzés módját tekintve. Ez azt jelentené, hogy zárhangok zárhangokra, frikatívák frikatívákra képződnek le. Ez alól a megszorítás alól azonban a [g] kivétel, ugyanis frikatívára képződik le annak ellenére, hogy a [dʒ] fonémikusan elérhető lenne.

A lengyel fonológiában is van egy hasonló jelenség, ellenben az ottani P1 mindkét mintát mutatja. A [ʒ] realizáció kizárólag szonoránsok után jelenik meg, legyen az szonoráns mássalhangzó vagy magánhangzó. Ezt a fonológiai jelenséget **spirantizációnak** hívják és egy /d͡ʒ/ → [ʒ] transzformáció jellemzi posztszonorikus környezetben (Rubach 1984, 119).

(6)

VELÁRISOK		GLOSSZA
<i>móz</i> [k] ⁶	<i>móz</i> [d͡ʒ]-ek	'agy-Nom.Sg; agy-Dim'.
<i>Bó</i> [k]	<i>bo</i> [ʒ]-e	'Isten-Nom.Sg.; Isten-Voc.Sg.'

Párhuzamot vonva a lengyelrel azt gondolhatnánk, hogy a szerbben is adott egy spirantizáció, mely úgy működik, hogy megtörténik a /g/ → /d͡ʒ/ transzformáció, de ez a felszínen nem így jelenik meg, mivel ezt követően a spirantizáció **környezetfüggetlenül** érvényesül. Ez azt jelenti, hogy környezetre – például arra, hogy szonoráns előzze meg – egyáltalán nem érzékeny. De ha ez így is lenne, akkor ezzel az elméleti megoldással még mindig nem magyaráznánk, hogy miért van szükség erre a leképezésre.

Feltételezhetjük, hogy a /g/ a szerbben nincsen módjegyre specifikálva, vagyis hiányzik belőle a ? elem, mely minden zárhangban megtalálható (Radišić 2007; 2009). Ha ez így van, akkor /g/ nem viselkedik furcsán, hiszen mivel nincsen benne ? elem, így nem is várhatjuk el, hogy a zárhangokkal azonos mintázatot mutasson. Viszont a zöngésségi hasonulásra nézve rossz jóslatot kapnánk, ha ezt elfogadjuk, itt ugyanis egyértelműen a zöngétlen zárhang és nem a zöngétlen réshang párjával alternál. A **lexikális fonológiában** (Kiparsky 1982) az ilyen distinkció nem lenne probléma, hiszen csak azt mondanánk, hogy a P1 a lexikális szinten érvényesül, ahol a fonémák nem a teljesen megszabott jegymátrixaikkal szerepelnek. Ezzel szemben a zöngésségi hasonulás egy posztlexikális folyamat, ahol a foltozósabályok (*default rules*) kitöltik a mátrix hiányzó elemeit, ezzel a ? elemet is. Mivel az elméletünk nem ciklusokat és szinteket gondol el, hanem feltételek mentén teljesült „szabályokat”, ezért ezt a megoldást elvetjük. A palatalizáció viszont bizonyosan zöngésségtartó, vagyis minden levezetett környezetben jelen van a zöngésséért felelős L elem. Vagyis, ha egy elem meglétében bizonyosak lehetünk, az a laringalitás (I-U között mindig fennáll az aszimmetria). Ettől független érv, hogy a zöngés zárhangok jelöltebbek zöngétlen párjaikhoz képest. Ezek alapján a következő elvet fogjuk feltételezni.

⁶ A lengyelben van szóvégi zöngétlenedés, így ami a példákban szó végén [k], az mögöttesen /g/ és ezen a mögöttes reprezentáción fut le P1.

(6) **?-jogosítás**

Levezetett környezetekben ? és **L** közül ? nem kap jogosítványt, ha csak azt előzetesen egy **A** elem nem adta meg neki.

A (6) alatti paraméter egy specifikus és egy általános tanulással tud szolgálni. A specifikus tanulás az, hogy e szerint a megszorítás⁷ szerint csak a veláris zöngés zárhangok viselkednek így. Vegyük észre, hogy a **?-jogosítás** szempontjából a [k] közömbös, ugyanis az ellentét csak akkor áll fenn, ha ? és **L** egyszerre vannak jelen. A fonológia az egyszerűbb, jelöletlen szerkezeteket könnyebben jogosítja, mint a bonyolultabbakat. Például fonotaktikailag kevésbé jelöltek az RT kapcsolatok, mint a TR kapcsolatok, utóbbiaknak a jogosítására szigorúbb feltételek vonatkoz(hat)nak.⁸ Az általánosabb tanulás az, hogy számos nyelvben az **A** elem kitüntetett szereppel bír, és enyvként szolgál akár a fonotaktikai kapcsolatok fenntartásában, illetve egyes irodalmak szerint bonyolult szerkezeteket engedélyez (Pöchtrager 2006; 2010; 2013). Vegyük az angol zárlat-kezdet kapcsolatokat (pl. *chapter* 'fejezet', *helmet* 'sisak', *apt* 'hajlamos' stb.). Ezekben mindig előfordul az **A** elem, vagy a kapcsolat első vagy a második tagjában. Egy legalább ilyen bonyolult elemkombinációt egy **A**-nak [d̥ʒ]-ben engedélyeznie kell a szerb esetében levezetett környezetekben. Ezt ettől függetlenül, szó belseji C₁C₂ kapcsolatokat megnézve is láthatjuk, itt a kapcsolat C₂ tagjától szükség van **A**-engedélyezésre: *hidžra* 'hidzsra', *medžlis* 'nemzetgyűlés': minden C₂ mássalhangzó tartalmaz **A**-t. Az **A** természetéről részletesebben magyar nyelven lásd Pöchtrager (2019).

Gondolhatnánk, hogy akkor P2-ben is ez lesz a helyzet, vagyis lesz egy nem várt leképezés. Viszont ott nem is adott fonémikusan a [d̥ʒ], így a /g/ nem is tud leképeződni rá, helyette [z] lesz *leg-* > *lez-i* 'feszik-Imp.2Sg.'. Ez viszont már teljesen természetes tényekből következik. Hasonló a helyzet az [l] viselkedésében a magyarban, ahol *j* által kiváltott palatalizációból nem állhat elő *[ɬ:],

⁷ A megszorítás itt általános értelemben szerepel, és nem úgy, mint egy megszorításalapú fonológiában, mint amilyen az Optimalitáselmélet.

⁸ Az angolban szó végén lehetséges [-ɪmp] (pl. *shrimp* 'garnélarák') és [-ɪŋk] (pl. *blink* 'pislanás'), de *[ɪmp] és *[ɪŋk] nem. Szó végi -əC1C2 akkor lehetséges, ha a C1C2 koronális kapcsolat, mely köztudottan a legjelöletlenebb, pl. *servant* [sɜ:vənt] 'szolga', *reverend* [rɛvərənd] 'tisztelendő', *errand* [ɛrənd] 'megbízás'. Az érdekesség az, hogy a két környezet lényegében ekvivalens, csak a prekonsonantális magánhangzó minőségében tér el. Ez a különbség viszont lényeges, ugyanis a *teli* magánhangzók erősebb jogosítónak bizonyulnak, mint a redukált magánhangzók, tipikusan a svá [ə] (Cyran 2003). Náluk gyengébbek az üres magánhangzók [Ø] (vagy üres szótagmagok), amiknek nincsen fonetikai interpretációja. Ez az általánosítás lényegében annyit jelent, hogy a magánhangzó nélküli torlódások -CCC sokkal bonyolultabbak és jelöltebbek azoknál, amelyeket csak egy redukált magánhangzó old fel -əCC. A legideálisabbak a -VCC környezetek, melyek ezen a skálán legalul helyezkednek el.

ezt egy szabállyal el lehet kerülni, amely a [j:] kimenetet adja. Tehát *hall-ja* [hɔj:v] és nem *[hɔl:v]. Erről részletesebben lásd Siptár (1994)-et.

Az otac-knez típusú szavakról

Az *otac-knez* 'apa-kenéz' típusú szavak kritikus aspektusai a P1 folyamatának. A palatalizációt röviden úgy lehet meghatározni – ahogy azt a dolgozatban követtük is – mint amely egyetlen természetes osztályt céloz meg, az U-t, ami a veláris mássalhangzók természetes osztályát képviseli. Ennek megfelelően azok a szegmentumok, amelyek ezen természetes osztályon kívül esnek, kiszámíthatatlanná válnak ebben a kontextusban, mivel semmit sem mondanának az I és U közötti kölcsönhatásról.

(7)

Tő	c/z → č/ž		GLOSSZA	
<i>otac</i>	[otats̃]	oč-	[otʃe]	'apa; apa-Voc.Sg.'
<i>zec</i>	[ze:ts̃]	zeč-e	[ze:tʃe]	'nyúl; nyúl-Voc.Sg.'
<i>knez</i>	[kne:z]	knež-e	[kne:ʒe]	'kenéz; kenéz-Voc.Sg.'
<i>stric</i>	[stri:ts̃]	strič-ev-i	[stri:tʃevi]	'nagybácsi; nagybácsi-Nom.Pl.'
<i>brz</i>	[br̩:z]	brž-e	[br̩:ʒe]	'gyors; gyorsabb'
<i>voz</i>	[vo:z]	*vož-e ~ voz-e	[vo:ʒe]	'vonat; vonat-Voc.Sg.'

A (7)-beli példák azt mutatják, hogy bizonyos szavaknál a szóvégi alveoláris affrikáta és szibiláns úgy viselkedik, mintha a velárisok osztályába tartoznának. Tehát a [ts̃] és [z] hasonló módon ugyanazokkal váltakozik, mint [k] és [g]. Ez váratlan, hiszen [ts̃] és [z] nem a velárisok osztályába tartozik. Még meglepőbb mintázat az, hogy a P2-ben éppen ezek a hangok vannak szoros összekötetésben egymással, azaz a /k/ [ts̃]-ként, és /g/ [z]-ként valósul meg a váltakozásban. Az, hogy ezek miért függnek össze és alternálnak a P1-ben, az ősszláv **progresszív veláris palatalizáció** folyamatának következménye (Sussex–Cubberley 2006, 32).

(8)

ŐSSZLÁV	SZERB	OROSZ	LENGYEL	GLOSSZA
* <i>otak'</i>	<i>otac</i>	<i>otéc</i>	<i>otec</i>	'apa'
* <i>kneg'</i>	<i>knez</i>	<i>knjaz</i>	<i>ksiądz</i>	'kenéz'

Ez az oka annak, hogy a [ts̃] és [z] a veláris zárhangokkal azonos alternációt mutat. Viszont ez szembemegy az eddig tett általánosításainkkal, melyek

szinkrón jellegűek. Az **I**-től nem várjuk el, hogy érzékeny legyen a [ts z]-ben található **A** rezonanciaelemre, mivel **U**-val viselkedik antipodálisan. Másrészről pedig éppen az **A**-tól várnánk el, hogy nagyobb szerkezeteket tudjon létrehozni és jogosítani, így nem világos, miért esik ki.

Nem veszítünk a P1 általános erejéből akkor, ha úgy fogalmazzuk meg, hogy egy levezetett környezetben a tövégi fonológiai kifejezés **rezonanciaelemét (I, U vagy A)** célozza meg és „üti ki” az elemkötegből. Ezzel gyakorlatilag azt mondjuk, hogy ha akad is kivétel, az nem viselkedik radikálisan másképpen, így is egy fonológiai kifejezés rezonanciaelemét (legyen az **A** vagy **U**) fogja megcélozni. A megfogalmazás az **U**-ra vonatkozik, továbbá arra a lexikális kivételes osztályra, melyben **A** van. Ez az az osztály, amely a nem velárisra végződő, ősszláv eredetű tövekre korlátozódik. Az olyanok viszont, mint a *voz* ’vonat’, nem is kaptak esélyt arra, hogy részt vegyenek a P1-ben, így ezek azok, amelyeket P1 valójában jósol, vagyis a **Z** végűeknek opákoknak (átlát-szatlanoknak) kell lenniük, hiszen nem tartalmazznak **U**-t.

Morfológia a fonológia előtt

Ahogy az már számos alkalommal kiemeltem a dolgozat során, a P1 egyenes következménye az **I** és **U** közötti aszimmetriának [[...**U**]**I**...] környezetben. Egyértelmű kapcsolat van kiváltó és célosztály között, mely a környezetükből következik. A logika kézenfekvő: hogy elnyerjek egy palatális tulajdonságot, azt a tulajdonságot valahonnan kapnom kell, onnan, ahol ez a tulajdonság expliciten jelen van. Ezeknek a megszorításoknak a megsértése két esetben lenne nagyon radikális: (1) ha egy palatális elmulasztaná a terjedést (és ezzel a veláris nem váltakozna) vagy (2) ha egy nem-palatális kiváltaná a terjedést (ezzel egy veláris váltakozását is). Ez az alpont erre a két radikális (és megjósolhatatlan) sértésre fókuszál. Hogy ezt prezentáljuk, nézzük a *junak* ’hős’ hímnemű főnév teljes paradigmáját.

(9)

	Sg	Pl
Nom	<i>junak</i>	<i>junac-i</i>
Gen	<i>junaka</i>	<i>junak-a</i>
Dat	<i>junak-u</i>	<i>junac-ima</i>
Acc	<i>junak-a</i>	
Voc		<i>junac-i</i>
Ins	<i>junak-u</i>	<i>junac-ima</i>
Loc	<i>junak-om</i>	<i>junac-ima</i>

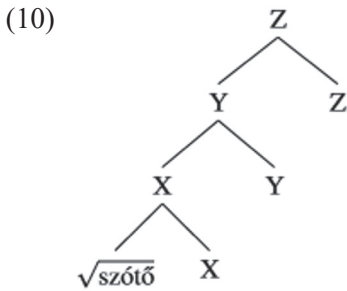

Tekintsünk most el a [k] → [ts] alternációtól, mely a következő alpont témáját fogja képezni. Két paradigmacellában is *-e* a kitevő, ezek a Voc.Sg. és az Acc.Pl. Az [e]-ről azt mondtuk, hogy **I.A** szerkezetű, vagyis mindenképpen tartalmaz **I** elemet, melyről azt jósoljuk, hogy terjed. Ez így is van a Voc.Sg. esetében, viszont az Acc.Pl. paradigmacellájában nem ezt látjuk. Ha a P1 teljesen megjósolható folyamat lenne, amely nem önkényes elvekre épül, akkor a (9)-beli aszimmetriának nem is lenne szabad léteznie, és a Voc.Sg. és az Acc.Pl. celláknak egybe kellene esniük, magyarán mind a kettő *junač-e* kellene hogy legyen. Persze ennek az ellenkezőjét is jól lehetne magyarázni. Ha a *junak* történetesen teljesen opák lenne a palatalizációra nézve, akkor a cellák úgy esnének egybe, hogy nem lenne palatalizáció a felszínen. Ilyen opák tövek vannak, viszont ezek tipikusan a nőneműek, mint a *baka* 'nagy-mama' vagy a *kolega* 'kolléga', melyeknek a Voc.Sg. toldaléka *-o*, pl. *bak-o* 'nagy-mama-Voc.Sg.'. Viszont ezek minden egyéb palatalizáció számára is láthatatlanok. A (9)-ben bemutatott aszimmetria nagyobb kihívás elé állítja az elméletet. A kérdés megmagyarázásának viszont csak az elmélet szabhat határt. Az egyik, *tisztán fonológiai* megoldás az lenne, hogy mögöttesen különböztetjük meg a deklinációk végződéseit, például úgy, hogy azt mondjuk, hogy a Voc.Sg. mögöttesen /ⁱe/, az Acc.Pl. viszont /e/, és külön stipuláljuk, hogy a P1-et csak olyan morfé-mák váltják ki, amelyekben van /ⁱ/.⁹ Nálunk ezt a /ⁱ-t az **I** helyettesíti.¹⁰

A jelenség szerkezete miatt azt is feltételezhetjük, hogy **nem** tisztán fonológiai folyamatról van szó, és a fonológia ebben az esetben a *morfológia után* következik (Kalin 2020). Ez azt jelenti, hogy a szótónek először *össze kell szednie* a morfológiai tulajdonságait, hogy ezután a fonológiai szabályok lefuthassanak rajta. A morfológia hierarchikus szerkezetében egy komplex fejben, amelynek a legalján a $\sqrt{\text{szótó}}$ helyezkedik el, ez a fej szigorúan lokálisan összegyűjti a megfelelő tulajdonságokat, melyek kiválthatják a tőallomorfiát (Bobaljik 2000). Ezek után – vagy két mozgatus között – a fonológia ezeket a már összegyűjtött morfológiai tulajdonságokat értelmezi és írja át.

⁹ Köszönöm Andrija Petrovićnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

¹⁰ Hasonló problémát a lengyel fonológiában Gussmann (1977) tárgyal, tekintettel a fonológiamorfológia közötti különbség jelentőségére.

A Voc.Sg.-ra van egy szabály, amely palatalizálja a tövégi velárist, viszont ilyen szabály nincs az Acc.Pl. szerkezetre. Mindez viszont nem ad kielégítő magyarázatot, mivel a minta ennél bonyolultabb: a tövekben lévő palatalizációnak a hiánya nem feltétlenül függ attól, hogy *a priori* elnyerte-e a morfológiai tulajdonságait a fában, vagyis tisztán ezzel sem adunk megjósolható és kielégítő választ. Gondolhatnánk, ha egy toldalék egyszer kiváltja a palatalizációt egy töben, akkor ez az általánosítás elegendő arra, hogy ugyanaz a toldalék minden egyéb tónél (mely nem *baka* típusú) kiváltsa a palatalizációt. Ez kézenfekvő lenne, viszont az esetek nagy részében kifejezetten nincsen így. Vegyük például a *lek* 'gyógyszer' tövet.

(10)

PÉLDA	TOLDALÉKOLT ALAK	1SG.PRES.	GLOSSZA
<i>grafika</i>	<i>grafič-ar</i> ~ * <i>grafik-ar</i>	–	'grafika; grafikus'
<i>lek</i>	<i>lek-ar</i> ~ * <i>leč-ar</i>	<i>leč-im</i>	'gyógyszer; orvos; gyógyítók'

A *lek-ar* szerkezet magában azt jósolhatná, hogy a toldalék első magánhangzója képtelen a palatalizáció kiváltására, mivel nem palatális magánhangzóval kezdődik, hiányzik belőle az **I** elem. Mindazonáltal a *grafič-ar* példája ezt cáfolni látszik, ahol tisztán megjelenik a tövégi veláris palatalizációja. Ez alapján a minimális példa alapján azt is gondolhatnánk, hogy a *lek* opák a palatalizációra nézve. Ezt cáfolja viszont a *leč-im* 'gyógyítók', amely az *-im* jelen idejű igei egyes szám első személyben palatalizál (pl. *vuk-* ~ *vuč-em* 'húszom', *leg-* ~ *lež-im* 'fekszem' stb.).

A problémát bonyolítja, hogy az *-ar* képző úgy palatalizál, hogy nem tartalmaz **I** elemet. Mindemellett mássalhangzó kezdetű szuffixumok is képesek a palatalizáció kiváltására, pl. a *-ki* (pl. *Grk* ~ *grč-ki* 'görög-Adj.'). Ezek tovább gyengítik az egyébként erős elméleti eszközt a megjósolhatóság formájában. Bármely fent felvázolt formális megközelítést választjuk, egyik sem tudná kielégítően magyarázni a (10) példában bemutatott bonyolultságot.

P1 és P2 egybe(nem)esése

A P1 és P2 között fennáll egy potenciális szerkezeti kétértelműség. Ez abból a tényből fakad, hogy mindkét folyamatot palatális kezdetű toldalékok váltják ki. Ellenben P1-ben posztalveoláris mássalhangzók jelennek meg a felszínen, míg P2-ben alveoláris mássalhangzók. Ezeket az osztályokat **I** és **A** elemek fejezik ki – **A** a koronális/alveoláris mássalhangzókban található meg. Ennek ellenére ez utóbbi tulajdonság explicit módon nem látható pusztán a toldalékokból. Ami viszont látható, hogy az egybeesés mégsem történik meg annak ellenére, hogy mindkét folyamatot **I**-kezdetű toldalékok váltják ki. Egy tő mutathat két alternációt is pl. *monarh* [monarx] 'uralkodó': *monars-e* 'uralkodó-Voc.Sg' ~ *monars-i* 'uralkodó-Nom.Pl.' de egy toldalék soha nem vált ki két alternációt egyszerre, magyarán egy toldalékhoz egy folyamat tartozik. Hovatovább P1 az egyetlen folyamat, amelyet [i e] kivált, míg a P2-t csak [i] válthatja ki. Hogy számot tudjunk adni arról a tényről, hogy **I** miért viselkedik passzívan a terjedés szempontjából, azt fogjuk mondani, hogy ez azért történik, mert nem az **I** terjed ezekben a folyamatokban, hanem egy lebegő **A** elem, mely nem különbözik a viselkedésében az **I**-től.

(11) **A**-terjedés

Egy lebegő **A** elem a toldalékból átterjed a tő **U** elemet domináló gyökércsomópontjára, ahol **U** nincs jogosítva (l. (4)).

Ezt a reprezentációban úgy fejezzük ki, hogy a toldalék lebegő **A** eleméhez nem tartozik 'x' vázpont, amelyre ráterjedhet, sőt, a mögöttes reprezentációban asszociációs vonal sem tartozik hozzá. Ettől eltekintve az **A**-terjedésnek a reprezentációja ugyanolyan, mint az **I**-terjedésé. Ez végül is a felszínen [...U] **I**...] környezetnek néz ki, de valójában [...U](**A**)**I**...].

Ez szintén nem kielégítően magyarázza a P2-ben megjelenő variációt és azokat az eseteket, amikor a fent bemutatott feltételek nem teljesülnek, a folyamat mégis végbemegy. Ezt az aspektust nem fogom bemutatni helyhiány miatt, de a problémakörrel részletesen tájékozódhat az olvasó Browne (2021) vagy Simonović (2022)-ből.

Összefoglalás és kitekintés

A dolgozat során megfigyelhettük, hogy bár a palatalizációkat lehet tárgyalni az univerzális fonológiai megjósolhatóság szempontjából, számos problémába ütközünk, amelyek túlmutatnak a fonológia formális és akár természetes hatókörén is. Míg a szerb palatalizációs folyamatok valóban támaszkodnak a nyelveken átívelően előforduló U és I közötti aszimmetria mintájára, a teljes kép jelentősen bonyolultabb. A palatalizáció harmonikus kapcsolatot ápol a nyelvten egyéb szintjeivel is, különösen a morfológiával. Megfigyelhetünk egyéni variációt is; például a legnagyobb szórtság a diminutív képzésekben van, pl. *kćerk-ica* ~ *kćerč-ica* 'lány-Dim', ahol mindkettő jólformált, mégis az előbbi alak, ahol az I-terjedés nem alkalmazódik, kevésbé *hasznos* a palatalizáció „univerzális” természetét figyelembe véve. Egy itt nem tárgyalt kérdés az [ʎ] beszúrása labiálisok után a jotációban. A szerbben a jotáció szintén az I-terjedés eredménye, de a *j*-kezdetű toldalékokból. Egy kanonikus példa a *-ji* toldalék a melléknevek fokozásában: *mlad* ~ *mlađ-i* [mla:d] ~ [mla:đz i] 'fiatal; fiatalabb'. A jotáció szélesebb körű hatással bír a szótövek végén álló mássalhangzókra, mindegyiket másképp érintve. A labiálisok¹¹ esetében a [j] megvalósulása helyett – ahelyett, hogy a /j/ saját vázpontjához csatlakozna – egy [ʎ] jelenik meg a felszínen pl. *glup* ~ *gluplj-i* [glu:p] ~ [glu:pʎ-i] 'buta; butább'. A szerb palatalizáció hasonlít a magyar magánhangzó-harmóniára, ahol az univerzális megszorítások lépten-nyomon megsérülnek, széles körű variációt és számos kivételt eredményezve (Rebrus et al. 2016; Rebrus et al. 2023). Hasonló bonyolult mintázatot figyelt meg a szlovén nyelvben Jurgec (2016), aki megállapította, hogy a veláris palatalizáció kiváltása a szlovénban a szótöben máshol előforduló mássalhangzóktól is függ. További vizsgálatokra van szükség a veláris palatalizációk átfogó természetének és a cél- és kiváltó osztályok nem kategorikus viselkedésének megértéséhez.

Irodalom

- Backley, Phillip. 2011. *An Introduction to Element Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bobaljik, Jonathan D. 2000. The ins and outs of contextual allomorphy. *Linguistics* (10): 35–71.

---

¹¹ A labiálisokat az elemelmélet szintén U elemmel ábrázolja, annyi különbséggel, hogy a labiálisokban az U fejpozícióban áll U.

- Browne, Wayles. 2021. Adjacent vs. separated placement of preposition and noun as a factor in noun inflection: The cases of Bosnian-Croatian-Serbian pazuhó ‘armpit’. *Vilnius University Open Series*. 67–77. Vilnius: Vilnius University Press. <https://doi.org/10.15388/SBOL.2021.3>
- Cyran, Eugeniusz. 2003. *Complexity Scales and Licensing Strength in Phonology*. Lubin: Wydawnictwo KUL.
- Gussmann, Edmund. 1977. Is the Second Velar Palatalisation a Synchronic Rule of Modern Polish? *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 35. 27–41.
- Jurcic, Peter. 2016. Velar palatalization in Slovenian: Local and long-distance interactions in a derived environment effect. *Glossa: a journal of general linguistics* 1 (1): 24. <https://doi.org/10.5334/gjgl.129>
- Kalin, Laura. 2020. Morphology before phonology: A case study of Turoyo (Neo-Aramaic). *Morphology* 30 (3): 135–184. <https://doi.org/10.1007/s11525-020-09365-3>
- Kaye, Jonathan – Lowenstamm, Jean – Vergnaud, Jean-Rogern. 1985. Constituent Structure and Government in Phonology. *Phonology* (7): 305–328.
- Kaye, Jonathan – Lowenstamm, Jean – Vergnaud, Jean-Rogern. 1985. The Internal Structure of Phonological Elements: A Theory of Charm and Government. *Phonology Yearbook* (2): 305–328.
- Kiparsky, Paul. 1982. Lexical morphology and phonology. *Linguistics in the Morning Calm* ed. I. S. Yang. 3–91. Seoul: Hanshin.
- Klajn, Ivan. 2005. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kochetov, Alexei. 2011. Palatalization. In *The Blackwell Companion to Phonology III*, ed. Marc van Oostendorp. 1–25. John Wiley & Sons, Ltd.
- Polgárdi Krisztina – Rebrus Péter. 1998. There is no Labial Harmony in Hungarian: A Government Phonology Approach. In Casper de Groot – István Kenesei szerk. *Approaches to Hungarian. Vol. 6. Papers from the Amsterdam Conference*, 3–20. Szeged: JATEPress.
- Pöchtrager, Markus A. 2006. *The Structure of Length*. Vienna: University of Vienna dissertation.
- Pöchtrager, Markus A. 2010. The Structure of A. Paper presented at the 33rd GLOW Colloquium, 13–16 April 2010. Wrocław, Poland.
- Pöchtrager, Markus A. 2013. On A. Paper presented at the A Workshop on Melodic Representation, 12 March 2013. UCL, London.
- Pöchtrager, Markus A. 2019. Zárlatok és kezdetek. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 31. 205–232. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pöchtrager, Markus A. 2021. Towards a non-arbitrary account of affricates and affrication. *Glossa: a journal of general linguistics* 6 (1): 61. 1–31. DOI: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1116>

- Radišić, Milica. 2007. The double nature of the velar /g/ in Serbian. *Toronto Working Papers in Linguistics*, 30. 91–103.
- Radišić, Milica. 2009. *Velar /g/ in Serbian – Stop of fricative: A Contrastive Account*. PhD dissertation. University of Toronto.
- Rebrus, Péter – Szigetvári, Péter – Törkenczy, Miklós. 2016. A non-cumulative pattern in vowel harmony: a frequencybased account. *Proceedings of the Annual Meetings on Phonology*, 3.
- Rebrus, Péter – Szigetvári, Péter – Törkenczy, Miklós. 2023. How Morphological is Hungarian Vowel Harmony? *Proceedings of the Annual Meetings on Phonology*, 10.
- Rubach, Jerzy. 1984. *Cyclic and lexical phonology: The structure of Polish*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton.
- Simonović, Marko. 2022. Animacy influences segmental phonology: The velar-sibilant alternation in BCMS. *FDSL-15: Formal Description of Slavic Languages 15*. Humboldt-Universität zu Berlin.
- Siptár, Péter. 1994. Palatalization rules in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 42 (1–2): 5–32. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Starčević Attila. 2005. Palatalizáció a horvátban és a szerbben: létezik egyáltalán? *LingDok* 4 (4): 150–173.
- Sussex, Roland – Cubberley, Paul. 2006. *The Slavic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Živanović, Sašo – Pöchtrager, Markus A. 2010. GP 2, and Putonghua too. *Acta Linguistica Hungarica* 54 (4): 357–380.

ON THE THEORETICAL PROBLEMS OF PREDICTABILITY IN SERBIAN PALATALIZATION

The paper presents the Serbian velar palatalization: /k/ → [tʃ], /g/ → [ʒ], /x/ → [ʃ]. A detailed, comprehensive description of the phenomenon will not be provided, as it is not the main task and theme of the paper. The paper demonstrates that predictability does not strictly hold „in equal measure” in phonology, contrary to what traditional grammars suggest (e.g., Klajn 2005). Even theory-specific approaches do not address it (e.g., Starčević 2005). This is one of the foundational assumptions of the theory of Government Phonology à la Kaye et al. (1985; 1990): phonological processes are organized according to universal principles and are not arbitrary (Non-Arbitrariness Principle). Universal rules can be overridden by parametric settings, which characterize the phonology of a specific language – in this, Government Phonology shares principles parallel to those of the Minimalist Program. The task of the paper is to show when predictability is not met, through the lens of Serbian phonology, based on the aspect that shows **I-U** asymmetry. The paper’s implicit goal is to highlight that the strict conditions imposed on phonological

theories may not necessarily account for the variations shown on the surface, and things are much more complicated than what we might assume about Universal Grammar. The paper follows the theory of Government Phonology along with Element Theory (Backley 2011), which will be essential for explaining the phenomenon.

Keywords: palatalization, Government Phonology, Serbian phonology, predictability, non-arbitrary processes, **I-U** asymmetry

TEORIJSKI PROBLEMI U PREDVIDLJIVOSTI SRPSKE PALATALIZACIJE

Studija predstavlja srpsku velarnu palatalizaciju: /k/ → [tʃ], /g/ → [ʒ], /x/ → [ʃ]. Sveobuhvatan opis ove pojave je, međutim, izostao, jer to nije glavni cilj i tema ovog rada, već prikazuje da se predvidljivost u strogom smislu ne realizuje u istoj srazmeri u fonologiji, nasuprot onome što tradicionalne gramatike sugerišu (Klajn 2005). Čak ni teoretsko-specifični pristupi ovome ne pridaju velikog značaja (Starčević 2005). Jedna od osnovnih pretpostavki teorije fonologije upravljanja (*Government Phonology*) à la Kaye et al. (1985; 1990) je upravo to: fonološki procesi se odigravaju prema univerzalnim kriterijumima, a ne nasumično (*Non-Arbitrariness Principle*). Univerzalne zakonitosti mogu se prekršiti paradigmatiskim postavkama koje karakterišu određeni jezik – u tome fonologije upravljanja predstavlja načela koja su paralelna sa Minimalističkim programom. Zadatak ovog rada je da prikaže u kojim situacijama se predvidljivost ne realizuje u srpskoj fonologiji, fokusirajući se na pojedine aspekte, kao što je asimetrija **I-U**. Prikriveni cilj rada je da ukaže da strogi uslovi koje postavljaju fonološke teorije ne mogu bezuslovno objasniti varijacije na površinskom nivou, te su stvari mnogo komplikovanije od onoga što univerzalna gramatika pretpostavlja.

Ključne reči: palatalizacija, fonologija upravljanja, srpska fonologija, predvidljivost, asimetrija **I-U**.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel lehet tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát. Kérjük, az absztrakt utolsó mondatához illesszék a lábjegyzetszámot.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ajánlatos tartózkodni a metaforikus címadástól.
- A szöveget egybekezdésnyi (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is. (Kérjük figyelembe venni, hogy az absztrakt nem a dolgozatról, hanem a dolgozatról szól!)
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének terjedelme: 25 000–35 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- Kívánatos, hogy a hivatkozások között több (de legalább egy) folyóirat-hivatkozás is legyen.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmány tartalmazhat grafikonokat vagy táblázatokat, illusztrációt azonban nem áll módunkban közölni.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 11 pontosak. Kérjük, a bekezdések között ne hagyjanak sorközt, azaz a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás és sorköz, Térköz, Előtte és Utána értékét 0 pontosra állítsák, ugyanott a Sorközt Szimplára!

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (Város, ország)

A szerző elektronikus elérhetősége

Például:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Absztrakt, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (11-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, a bekezdés után ne legyen sorköz).

Kulcsszavak: (11-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi enterrel hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését!

A négy sorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek, számozás nélkül (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

A művek címe, valamint a kiemelések *dőlt* (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük az idézet vagy hivatkozás után zárójelben. A hivatkozás a mondat része, az írásjelet a zárójel után tesszük ki: „Móricz e regényében nem a parasztot, hanem az Ibsen és Nietzsche nyomán nagybetűvel írott Embert óhajtotta megírni” (Margócsy 1993, 19).

Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk. (Mivel hivatkozásjegyzékről van szó, a forrást és a szakirodalmat nem választjuk szét.)

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészet*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.
(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegy Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát
kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények*
45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)
(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családnéve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Author-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:
http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják. (Külföldi szerzőinknek a szerb fordítást biztosítjuk.)

A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be a fenti szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://hungarologiaikozlemenyek.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Juhász Tóth Tímea
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Milica Bracić

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Sajnos, Újvidék, 2024